

DIPLOMADEMOCRATIE

Mark Bovens
en Anchrit Wille

DIPLOMA DEMOCRATIE

OPLEIDING ALS NIEUWE SCHEIDSLIJN

2025 Prometheus Amsterdam

De uitgever heeft getracht alle rechthebbenden te achterhalen. Aan hen die desondanks menen aanspraak te kunnen maken op enig recht, wordt verzocht contact op te nemen met Uitgeverij Prometheus, Postbus 1662, 1000 BR Amsterdam.

Alle rechten voorbehouden. Tekst- en datamining van (delen van) deze uitgave is uitdrukkelijk niet toegestaan.

© 2011, 2025 Mark Bovens en Anchrit Wille
Omslagontwerp en -beeld DPS Design & Prepress Studio
Zetwerk Mat-Zet bv, Weesp
www.uitgeverijprometheus.nl
ISBN 978 90 446 5808 8

Inhoud

Woord vooraf	9
1 Hoe meritocratie en diplomademocratie ons land verdelen	15
1.1 Opleiding als nieuwe verzuiling	15
1.2 Meritocratie: de winnaars krijgen alles	18
1.3 Diplomademocratie: onevenredige vertegenwoordiging	21
1.4 Terminologie: academisch, praktisch, hoger, middelbaar, lager	26
1.5 De opzet van dit boek	28
Deel I	
2 De opkomst van de meritocratie	33
2.1 Van sciencefiction naar feitelijke beschrijving	33
2.2 Meritocratie en diploma's	36
2.3 De meritocratisering van Nederland	39
2.4 De diplomamasamenleving	44
2.5 De meritocratie als opleidingsaristocratie	49

3	Opleiding als sociale scheidslijn	51
3.1	De Cito-toets als waterscheiding	51
3.2	Segmentatie: de opkomst van de academici als sociale groep	53
3.3	Sociale segregatie: vooral de academici zoeken elkaar op	56
3.4	Ruimtelijke segregatie: bakfietsen versus rolluiken	61
3.5	Stratificatie: grote verschillen in welvaart en status	66
3.6	De academici trekken aan het langste eind	69
4	Opleiding als politieke scheidslijn	71
4.1	Roel van Duijn en het klootjesvolk	71
4.2	Een nieuwe culturele scheidslijn	72
4.3	De culturele scheidslijn is een diploma-scheidslijn	78
4.4	Opleiding als partijpolitieke scheidslijn	84
4.5	Politieke stijlverschillen	90
4.6	Waarom opleiding?	97
4.7	Opleiding als nieuwe scheidslijn	103
Deel II		
5	De participatiekloof	107
5.1	De opkomst van de 'socialen'	107
5.2	Opleiding en de participatiepiramide	108
5.3	Klassieke vormen van participatie	111
5.4	Nieuwe vormen van participatie	118
5.5	De participatieconcentratie	125

5.6	Waarom zijn de academici zoveel actiever?	127
5.7	Nieuwe vormen, nieuwe ongelijkheden	134
6	De meritocratisering van het middenveld	137
6.1	De opstand van de 'gewone' verpleegkundigen	137
6.2	De participatiekloof in het maatschappelijke middenveld	139
6.3	De meritocratisering van de polder	143
6.4	De merites en de minpunten van meritocratisering	152
6.5	Hoe de praktisch geschoolden van het middenveld verdwenen	155
7	De politieke elite als academische elite	157
7.1	Hoe de banketbakkers van het Binnenhof verdwenen	157
7.2	Academische ambtsdragers	159
7.3	Van afkomst naar opleiding: meritocratisering van de politiek	170
7.4	Mechanismen: de politieke arbeidsmarkt	175
7.5	De meritocratische januskop	181
Deel III		
8	Waarom diplomademocratie een probleem is	185
8.1	Wat is er mis met een diploma-democratie?	185
8.2	Representatie: onevenredige vertegenwoordiging	187

8.3	Responsiviteit: scheve agenda's en blinde vlekken	197
8.4	Legitimiteit: wantrouwen en ressentiment	207
8.5	Het ongelijk van Plato	212
9	Hoe verder	217
9.1	Parlementarisering of autocratisering	217
9.2	Matigen van de meritocratie	221
9.3	Herwaardering van praktische diploma's	224
9.4	Segregatie tegengaan	226
9.5	Pacificatie in plaats van polarisatie	230
9.6	Een betere vertegenwoordiging	232
9.7	Parlementair populisme	238
10	Verantwoording	243
	Noten	251
	Literatuur	265

Woord vooraf

Wat voorafging

In 2011 publiceerden we het boek *Diplomademocratie*. In dat boek lieten we zien hoezeer de Nederlandse democratie in de eenentwintigste eeuw wordt gedomineerd door burgers met de hoogste diploma's. In alle politieke arena's, of het nu gaat om inspraakavonden of internetconsultaties, adviesraden of overlegorganen, Kamer of kabinet, tref je vrijwel alleen nog academisch geschoolden aan. We lieten ook zien dat die oververtegenwoordiging de democratie onder druk zet. Een parlement dat voor 80 procent bestaat uit universitair geschoolden, terwijl meer dan 85 procent van de kiezers géén academische bul heeft, is in veel opzichten geen *volks*vertegenwoordiging. Die oververtegenwoordiging zorgt voor scheve beleidsagenda's en is een bron van politiek wantrouwen onder praktisch geschoolden.

Het boek kreeg veel aandacht in de media en werd meerdere keren herdrukt. Onder academische vakgenoten was de ontvangst in het begin sceptisch. Er verschenen themanummers van vaktijdschriften waarin politieke wetenschappers probeerden te laten zien dat er niets

nieuws onder de zon was, of dat onze data niet konden kloppen. Dat was deels ingegeven door een conservatieve reflex tegenover nieuwe theorieën die nu eenmaal eigen is aan het wetenschapsbedrijf. Enkele sociologen brachten zelfs een bundel uit met de veelzeggende titel *Een kloof van alle tijden*.¹

Inmiddels is die academische scepsis verdwenen. Er is veel nieuw onderzoek verschenen over de politieke oververtegenwoordiging van academisch opgeleiden. Een van onze grootste criticasters, Armèn Hakhverdian, veranderde zelfs van een Saulus in een Paulus. Hij publiceerde in 2017, samen met Wouter Schakel, het boek *Nepparlement*, waarin ze onze bevindingen volledig onderschreven. Hij was zo sportief om zijn ongelijk ruiterlijk te bekennen:

Soms moet je erkennen dat je ongelijk hebt [...] Toen *Diplomademocratie* in 2011 verscheen waren we niet bepaald onder de indruk van dat boek [...]. Inmiddels hebben we onze mening drastisch herzien [...]. Uit het onderzoek dat wij de afgelopen jaren hebben verricht, blijkt dat de politieke opvattingen van Kamerleden, en in mindere mate die van raadsleden, nagenoeg overeenkomen met de opvatting van hoogopgeleide, rijkere Nederlanders. Lager en middelbaar opgeleide burgers en lagere en middeninkomens vissen in dit opzicht lelijk achter het net.²

Ook onder sociologen is er tegenwoordig veel aandacht voor de maatschappelijke en politieke tegenstellingen tussen opleidingsgroepen en de mechanismen die erachter zitten. Aan de Erasmus Universiteit wordt, onder leiding van Jeroen van der Waal en Willem de Koster, bij-

voorbeeld fascinerend onderzoek gedaan naar de wortels van het politieke ressentiment onder praktisch geschoolde burgers. En ook de Vakgroep sociologie van de Vrije Universiteit in Brussel, eerst onder leiding van Mark Elchardus en tegenwoordig Bram Spruyt, is al jarenlang een belangrijk centrum van onderzoek naar opleiding als bron van sociale ongelijkheden.

Zelf zaten we ook niet stil. Enigszins geprikkeld door de aanvankelijke scepsis van onze politicologische collega's, hebben we de situatie in Nederland uitgebreid vergeleken met onze buurlanden. Deze verdiepende internationale studie verscheen in 2017 bij Oxford University Press en liet eenzelfde beeld zien als in ons land. Ook in Duitsland, Frankrijk, België, Denemarken en het Verenigd Koninkrijk zijn in de afgelopen decennia de praktisch geschoolden uit de politiek verdwenen en zijn diplomademocratie en meritocratie een bron van politiek ressentiment. Vooral in de Angelsaksische landen verschenen de afgelopen jaren veel kritische boeken over de meritocratie en over opleiding als nieuwe bron van ongelijkheid.³

Meer dan een update

Dit boek brengt dat nieuwe onderzoek bij elkaar voor een breder publiek. Het is een compleet herziene uitgave van ons boek uit 2011. We hebben veel nieuwe literatuur verwerkt en gebruiken zo veel mogelijk recente data. Net als in 2011 en 2017 is dit boek het resultaat van onze gelijkwaardige inspanningen.

Maar dit boek is veel meer dan een update. We gaan veel uitgebreider in op de achterliggende maatschappelijke veranderingen. In enkele nieuwe hoofdstukken la-

ten we zien hoe in de eenentwintigste eeuw opleiding de nieuwe verzuiling is. Dankzij de onderwijsrevolutie van de jaren zestig en zeventig van de vorige eeuw steeg het aantal academisch geschoolden in ons land spectaculair. Academisch geschoolden en praktisch geschoolden leven tegenwoordig in gescheiden werelden. Ze trouwen in eigen kring, ze wonen in andere buurten, en brengen hun kinderen naar andere scholen. En net als tijdens de ‘oude’ verzuiling hebben ze ook andere overtuigingen en stemmen ze op andere politieke partijen. Dat alles maakt dat de opkomst van de diplomademocratie allang geen academische kwestie meer is, maar een bedreiging vormt voor de democratie zelf.

Het maakt ook dat dit boek, meer dan de eerste editie, raakt aan ons persoonlijke en professionele leven. Wij zijn beiden een product van de meritocratie en konden als eersten in onze families naar de universiteit. En ook wij zijn in de loop van ons leven terechtgekomen in buurten waar vooral andere academisch geschoolden wonen. Onze kinderen gingen naar het atheneum en het gymnasium, hebben allemaal een of meer masterdiploma’s en zijn onderdeel van de zuil van academisch geschoolden.

En als hoogleraren bestuurskunde in Leiden/Den Haag en Utrecht hebben wij bijgedragen aan het ontstaan van de diplomademocratie. Veel van onze oud-studenten zijn gaan werken in Den Haag als politieke ondersteuner, lobbyist of beleidsmedewerker en een aantal van hen is Kamerlid of zelfs bewindspersoon geworden. Zelf hebben we de afgelopen jaren gewerkt in de Haagse ‘corridors of power’, bij de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR) en het Centrum Arbeidsverhoudingen Overheidspersoneel (CAOP). Gaandeweg hebben

we, van dichtbij, steeds meer de nadelige kanten van die meritocratisering gezien. Dit boek is daarmee ook een academische reflectie op basis van persoonlijke observaties en professioneel ongemak.

Woord van dank

Bij het herzien en updaten van dit boek hebben we gebruik kunnen maken van tal van openbare data. In de verantwoording geven we aan hoe we dat hebben gedaan. Op deze plek willen we graag Remko Voogd, Kristof Jacobs, Niels Spierings en Marcel Lubbers bedanken voor het beschikbaar stellen van de data van het Nationaal Kiezersonderzoek (NKO) 2023. Bert van den Braak van het Parlementair Documentatiecentrum was ons meermalen ter wille met biografische informatie over de loopbanen en opleidingsachtergrond van Kamerleden en bewindslieden. Johan Strieker van het ministerie van BZK en Sil Vrielink van MOOZ Onderzoek hebben ons recente data verstrekt over de opleidingsachtergrond van ambtenaren. Josje den Ridder van het SCP en Joop van Holsteyn van de Universiteit Leiden hebben ons geholpen met data over politieke partijen. Ook waren zij de afgelopen jaren een belangrijke vraagbaak en een constructief-kritische stem in ons achterhoofd bij het schrijven aan dit boek. Dat geldt ook voor Paul Dekker, Harry Ganzenboom, Marc Hooghe en Tom van der Meer. Charlotte Boin en Thijs de Boer hebben ons geholpen met lucide commentaar op het nieuwe hoofdstuk 4.

1 Hoe meritocratie en diploma-democratie ons land verdelen

1.1 Opleiding als nieuwe verzuiling

Zeg ons wat je hoogste diploma is en wij zeggen je wie je bent. Heb je een academische bul, dan heten je kinderen Floris of Fleur. Je kijkt naar de *NPO*, leest *Trouw*, *NRC* of *de Volkskrant* en misschien ook nog *EW* of *De Groene Amsterdammer*. Je zit op LinkedIn en probeert niet meer op X te kijken. Je kinderen zitten op een basisschool met een bijzondere signatuur, zoals Montessori, Jenaplan, Dalton of Rudolf Steiner, en gaan, als het even kan, door naar een categoriaal gymnasium of een school met alleen havo en vwo. Fleur zit op hockey en Floris mag voetballen, maar dan wel bij *HVV* of *AFC*. In de zomer gaan jullie kamperen in Frankrijk, naar een appartement in Toscane, of surfen op Bali. Vroeger ging je naar Lowlands of Oerol. Je maakt je zorgen over het klimaat, over discriminatie en over populisme.

Heb je een lbo- of mbo-diploma, dan heten je kinderen Kevin of Kimberly. Je kijkt naar de commerciële zenders, haalt je nieuws van internet of leest nog een lokale krant.

Je zit nog op Facebook en steeds vaker op TikTok. Je kinderen zitten op een gewone buurtschool en gaan daarna door naar het vmbo en een van de grote roc-scholen. Kevin voetbalt en Kimberly ook, of ze zit op handbal of paardrijden. In de zomer gaan jullie naar de stacaravan of met een charter naar Spanje of Turkije. Vroeger ging je naar Sensation White of naar de Zwarte Cross. Je maakt je zorgen over de kosten van klimaatbeleid, over criminaliteit en over immigratie.

In de afgelopen decennia zijn de academisch geschoolden en de meer praktisch geschoolden, de ouders van Floris en Fleur en die van Kevin en Kimberly, steeds meer in gescheiden werelden gaan leven. In de twintigste eeuw troffen ze elkaar nog in de kerk, op de school van de kinderen of in het verenigingsleven. Tegenwoordig komen ze elkaar nauwelijks meer tegen.

Die nieuwe verzuiling, nu niet meer naar religie, maar naar opleiding, is ook zichtbaar in het politieke domein. Academisch opgeleiden zijn kosmopolieten, praktisch opgeleiden zijn vooral nationalistisch ingesteld. Dat is geen kwestie van verlichting of van het ontbreken ervan, maar van andere zorgen en belangen. Academici ervaren vooral de lusten van open grenzen, praktisch geschoolden dragen vooral de lasten. Voor universitair opgeleiden en hun kinderen biedt de Europese eenwording veel kansen, zoals Erasmus-beurzen, een ruimere arbeidsmarkt en goedkope klusjesmannen. Voor praktisch opgeleiden biedt zij vooral bedreigingen, zoals een illegaal pension met arbeidsmigranten in de portiek, concurrentie op de arbeidsmarkt vanuit lagelonenlanden, of het verdwijnen van de Nederlandse taal.

In de afgelopen decennia hebben die andere belangen

en zorgen ook geleid tot heel ander stemgedrag. Heb je een academische bul, dan stem je veelal PvdA/Groen-Links, D66, Volt, of vvd. Heb je een lbo- of mbo-diploma, dan stem je vooral BBB, SP, PVV of blijf je thuis bij de verkiezingen.

Opleiding is daarmee de nieuwe maatschappelijke verzuiling. Kon je in de vorige eeuw op basis van iemands religieuze achtergrond – protestants, rk of seculier – een groot deel van zijn of haar mediagebruik, sociale leven en politieke voorkeuren uittekenen, nu is opleiding zo'n sociale marker.

Maar er zijn ook verschillen. Na de Tweede Wereldoorlog was er in ons land een maatschappelijk en politiek evenwicht tussen de drie grote zuilen. Elke bevolkingsgroep was min of meer op voet van evenredigheid vertegenwoordigd in de politiek, in het bestuur en in het maatschappelijk middenveld. En voor je persoonlijk welzijn en welvaart maakte het niet meer zoveel uit tot welke zuil je behoorde. Alle zuilen deelden in de naoorlogse welvaart. Protestanten, katholieken en 'openbaren' hadden op voet van gelijkheid toegang tot goed onderwijs, betaalbare woningen en sociale zekerheid.

Bij de nieuwe verzuiling langs opleidingslijnen is dat anders. De academisch geschoolden trekken in vrijwel alle opzichten aan het langste eind. Ze gaan naar betere scholen, wonen in betere wijken, verdienen meer en leven langer. En ze domineren alle politieke arena's. Dat komt door twee grote maatschappelijke veranderingen, de opkomst van de meritocratie en de opkomst van de diplomademocratie.

1.2 Meritocratie: de winnaars krijgen alles

Twee problemen met de meritocratie

De meritocratie is een van de meest aansprekende idealen van de moderne westerse maatschappij. De belofte van de meritocratie is immers dat niet je afkomst, je geslacht of je bezit, maar alleen je verdienste bepaalt hoe hoog je komt op de maatschappelijke ladder. Als je talent hebt en hard werkt kan je tot grote hoogte stijgen, ook als je geen adellijke, rijke, gestudeerde of westerse ouders hebt. De meritocratie vormde de kern van de Amerikaanse droom: ook een krantenjongen kan miljonair worden. Maar het is ook de belofte van de Nederlandse verzorgingsstaat: wie voor een dubbeltje is geboren kan toch een kwartje worden, dankzij een voor iedereen toegankelijk goed onderwijsstelsel.

Er zijn alleen twee problemen met de meritocratie. Het ene probleem is dat er te weinig meritocratie is en het andere probleem is dat er te veel meritocratie is. Het eerste probleem krijgt vanouds alle aandacht: kinderen uit gezinnen met academisch opgeleide ouders hebben veel meer kans om op hogere onderwijstypen terecht te komen dan kinderen met praktisch geschoolde ouders. De onderwijsinspectie heeft in het verleden zelfs laten zien dat kinderen met hoogopgeleide ouders meer dan twee keer zoveel kans hebben om een hbo- of wo-diploma te halen dan kinderen met laagopgeleide ouders, ook al hebben ze dezelfde talenten.¹

Dat heeft te maken met de relativering van de Cito-toets, met vroege selectie en met het smaller worden van brugklassen en scholen. Maar ook met de opkomst van private vormen van onderwijs, zoals Cito-training, huis-

werkbegeleiding, examentraining en intensieve particuliere scholen. Die geven kinderen uit hogere milieus een extra zet als het even tegenzit. Jongens met minder goede ouders die op hun zeventiende van school moeten omdat ze alleen maar zitten te gamen, komen terecht in vrijblijvende leer-werktrajecten of moeten deelcertificaten sprokkelen op het vavo. Voor jongens met rijkere ouders is er altijd nog het strenge vangnet van Luzac, Winford of Blankestijn. Tegen de tijd dat hun prefrontale cortex een beetje is uitgerijpt, zitten ze gewoon weer op de universiteit.

Dat patroon zet zich voort in het hoger onderwijs. De *university colleges*, de *liberal arts*-opleidingen en de andere selectieve studies waarvoor extra collegegeld moet worden betaald, zijn vooral het domein van kinderen met academisch opgeleide ouders. Via die Engelstalige, excellente trajecten weten kinderen uit academische milieus hun voorsprong verder uit te bouwen. De Amerikaanse politieke wetenschapper Robert Putnam heeft in zijn boek *Our Kids* laten zien hoe in de vs de krantenjongens tegenwoordig geen enkele kans meer hebben om ooit nog miljonair te worden.² Dat is alleen nog weggelegd voor de whizzkids uit rijke, goed opgeleide gezinnen die zich privéscholen en de enorme collegegelden kunnen veroorloven. In Nederland dreigt hetzelfde, zoals we verderop in dit boek zullen zien.

Te veel meritocratie

Maar er is een groter probleem met de meritocratie, dat tot voor kort veel minder aandacht kreeg. Dat is dat we ook te veel meritocratie hebben. Meritocratie past in de sport, in het onderwijs en de wetenschap, of in het ambte-

lijk apparaat en het bedrijfsleven, maar als breed maatschappelijk ideaal is zij zeer problematisch.

De meritocratie is bij uitstek een politiek ideaal voor universitair opgeleiden. Het is geen toeval dat juist de politieke partijen die vooral academisch geschoolde kiezers aantrekken, zoals de PvdA, vvd, D66, direct in actie kwamen nadat het rapport van de Onderwijsinspectie uitkwam waaruit bleek dat in het onderwijs niet alle gelijke talenten gelijke kansen krijgen. De meeste academisch opgeleiden in ons land zijn immers zelf het product van de meritocratie, en dat geldt al helemaal voor de leden van die politieke partijen. Dankzij de enorme onderwijsexpansie na de jaren zestig en zeventig hebben zij kunnen studeren. Die opkomst van de meritocratie was een grote stap vooruit vergeleken met de situatie tot aan de Tweede Wereldoorlog, waarin niet aanleg, maar afkomst allesbepalend was voor je maatschappelijke positie. Een meritocratie is ook veel efficiënter dan een aristocratie, omdat de schaarse maatschappelijke talenten zo goed mogelijk worden benut. Maar als rechtvaardigheidsideaal is het even pover als de aristocratie. Intelligentie en afkomst zijn immers allebei aangeboren.

Laten we eens aannemen dat het eerste probleem van de meritocratie wordt opgelost en dat in ons land de sorteermachines van onderwijs en arbeidsmarkt perfect meritocratisch werken. Dan halen kinderen die niet goed kunnen leren, ongeacht hun ouderlijk milieu, lagere kwalificaties en komen ze in laagbetaalde functies met een lage sociale status terecht. Kinderen die zijn gezegend met een hoge intelligentie en veel doorzettingsvermogen halen hoge diploma's en komen terecht in goedbetaalde banen met een hoge status. Door de grote homogamie on-

der universitair opgeleiden heeft de meritocratie dan al snel erfelijke trekken. Academici trouwen met andere academici en poolen zo niet alleen hun genetisch materiaal, maar ook hun intellectuele en economische kapitaal. Hun kinderen lopen van huis uit gewoon veel harder zodra het startschot eenmaal heeft geklonken. Voor kinderen uit lager opgeleide milieus vallen ze nooit meer in te halen.

Het meritocratische gedachtegoed legitimeert bij uitstek de sterke maatschappelijke positie van academisch opgeleiden. Voor praktisch opgeleiden heeft de meritocratie niet veel te bieden. De meritocratie is vooral een rechtvaardiging van een nieuwe standenmaatschappij.³ Een perfect meritocratische samenleving is uiteindelijk een ‘winner takes all’-samenleving. De hoogst opgeleiden verdienen het meest, leven het langst, wonen in de beste buurten met de beste scholen, en ze voeren het hoogste woord in de politiek. Maar als samenlevingsideaal schiet de meritocratie schromelijk tekort. Het leven is immers geen wedstrijd. Waarom is het rechtvaardig dat aangeboren talenten allesbepalend zijn voor je sociale status, je inkomen en je politieke invloed?

1.3 Diplomademocratie: onevenredige vertegenwoordiging

Hoe de leken uit het bestuur verdwenen

Politieke ambten zijn de enige functies waar je in Nederland geen papieren voor nodig hebt. Lekenbestuur vormt immers de kern van de democratie. Elke burger heeft het recht om zich verkiesbaar te stellen, elke burger kan wethouder of minister worden, ongeacht zijn of haar formele

kwalificaties. Zo was het in Athene, de bakermat van de democratie, en zo staat het ook in artikel 4 van onze Grondwet.

De praktijk is volstrekt anders. Alle formele en informele politieke arena's, variërend van Kamer en kabinet, gemeenteraden en provinciale staten, adviesraden en overlegorganen, tot inspraakavonden en internetconsultaties, worden gedomineerd door academici. Vanaf de eeuwwisseling heeft bijvoorbeeld rond de 75 procent van de Tweede Kamerleden een academische bul en rond de 15 procent een hbo-diploma. De overige 10 procent heeft mbo of vwo als hoogste diploma. En van die laatste groep hebben velen ook op de universiteit rondgelopen, maar zijn ze alleen nooit afgestudeerd.

De laatste keer dat het percentage academici zo hoog lag, was in 1881, in de nadagen van het capaciteitskiesrecht, waarin opleiding een belangrijke rol speelde. Sindsdien daalde het percentage academici in de Tweede Kamer gestaag en na de invoering van het algemeen kiesrecht in 1918 schommelde het percentage academici decennialang tussen de 40 en 50 procent. Pas vanaf de jaren zeventig kregen de academici weer de overhand en inmiddels zijn de leken, de lager en middelbaar opgeleide burgers, vrijwel volledig van het Binnenhof verdwenen. Dat komt niet doordat tegenwoordig iedereen naar de universiteit gaat – meer dan 60 procent van de kiezers heeft nog steeds maximaal een middelbare opleiding afgerond. In het tweede deel van dit boek zullen we laten zien hoe de leken uit de politiek en het openbaar bestuur zijn verdwenen.

Nederland als platoonse heilstaat

Elk jaar lezen de eerstejaarsstudenten Bestuurskunde op een van de universiteiten waar wij lesgeven de *Politeia* van Plato – in vertaling, dat dan wel. In de inleidende colleges werd Plato traditioneel neergezet als de grote tegenstander van de democratie. In de loop der jaren begonnen we ons echter steeds ongemakkelijker te voelen over die traditionele tegenstelling tussen de platoonse meritocratie, die wordt bestuurd door filosoof-koningen, en de hedendaagse parlementaire democratie, waarin gewone burgers het voor het zeggen zouden hebben. De tegenstelling viel gewoon niet vol te houden. Als je wat beter kijkt, dan heeft onze hedendaagse parlementaire democratie eigenlijk verrassend veel weg van Plato's ideale staat.

Plato's ideale staat, zoals uitgebreid beschreven in de *Politeia*, wordt geleid door de *best and the brightest*, een kleine groep van zeer goed opgeleide professionals, die jaren van academische studie, zware examens en andere toetsen glansrijk hebben weten te doorstaan. Plato's politieke elite is een intellectueel keurkorps dat bestaat uit de mannen en vrouwen met de hoogste academische kwalificaties. Dit boek zal laten zien dat Plato's ideale staat, die altijd als een utopie werd gezien, in het moderne Nederland vrijwel geheel is gerealiseerd. De selectiemechanismen mogen dan anders zijn, de uitkomsten zijn vrijwel hetzelfde.

In de afgelopen halve eeuw is de Nederlandse parlementaire democratie een politieke meritocratie geworden. Meritocratie wil immers zoveel zeggen als 'een regering van de besten'. Met zo'n omschrijving kun je nog alle kanten op, omdat 'merite' op tal van manieren kan

worden ingevuld. De beste in wat? In fysieke kracht, dapperheid, spreekvaardigheid? In dit boek definiëren we merite in de klassieke platoonse zin, als academische verdienste. In onze moderne samenleving is er een handige indicator voor dit soort verdienste: de lengte van de genoten opleiding, gemeten in termen van de hoogste onderwijskwalificatie. We gebruiken daarom de term *diplomademocratie* als aanduiding voor die moderne, platoonse meritocratie.

Diplomademocratie

Een diplomademocratie is een democratie waarin burgers meer politieke invloed hebben naargelang hun opleidingsniveau, gemeten in termen van hun hoogst behaalde diploma, hoger is. Minder academisch uitgedrukt: in een diplomademocratie is de macht aan de burgers met de hoogste diploma's.

In geen enkele representatieve democratie is de feitelijke politieke invloed natuurlijk keurig evenredig verdeeld over de burgers. Al aan het begin van de twintigste eeuw formuleerde de Duits-Italiaanse politieke socioloog Robert Michiels zijn 'ijzeren wet van de oligarchie'.⁴ Deze wet komt erop neer dat alle organisaties, ook de democratische partijen, na verloop van tijd in een oligarchie veranderen. Verschillen in tijd, in capaciteit en in interesse leiden vrijwel altijd tot een concentratie van macht bij een participatie-elite. Wie het politieke spel beheerst en in de juiste netwerken opereert, kan meer invloed uitoefenen dan het gewone partijlid of de gemiddelde kiezer.

In het verleden was die politieke elitevorming vaak gebaseerd op afkomst of op bezittingen – landerijen in

agrarische samenlevingen en kapitaal in de industriële samenleving. In ons land was er bijvoorbeeld tot ver in de twintigste eeuw onder Kamerleden en ministers een oververtegenwoordiging van de adel en het patriciaat.⁵ Vaak waren dat ook burgers met een meer dan gemiddelde opleiding, de hogere sociaal-economische klassen hadden nu eenmaal meer toegang tot scholing, maar dat vormde niet de basis van hun politieke macht, dat was hun afkomst, hun land of hun geld.

In de moderne informatiemaatschappij zijn kennis en informatie de belangrijkste kapitaalgoederen en bestaat de politieke oligarchie niet meer uit adel, patriciaat of industriëlen, maar uit hoogopgeleide professionals – communicatieadviseurs, bestuurskundigen, ‘creatieve professionals’ en al die andere burgers die beschikken over een groot vermogen om kennis te verwerken. Aristocratie, regering door de adel en het patriciaat, heeft plaatsgemaakt voor meritocratie, een regering door professionals.

Een politieke meritocratie staat op gespannen voet met een representatieve democratie, die immers probeert om de variëteit in achtergrond en belangen onder de burgers zo goed mogelijk politiek gestalte te geven. Met het verdwijnen van de leken uit het bestuur verdwijnen ook hun zorgen en belangen van de politieke agenda. Het is dan ook geen toeval, zoals we zullen zien, dat de opkomst van de diplomademocratie samenvalt met de opkomst van populistische partijen, zoals eerst de SP en de LPF en tegenwoordig de BBB en de PVV.

1.4 Terminologie: academisch, praktisch, hoger, middelbaar, lager

Van achtergrondvariabele naar geladen term

Woorden doen ertoe. Daarom staan we even stil bij onze centrale termen, voor we van start gaan. Toen we in 2011 voor het eerst over diplomademocratie en meritocratie publiceerden, spraken we onbekommerd over ‘hoger’, ‘middelbaar’ en ‘lager opgeleiden’. In die tijd was opleiding nog een vrij onbeduidende achtergrondvariabele waarvoor je in het onderzoek standaard controleerde. Inmiddels zijn die termen ‘geladen’ geraakt en is er ongemak ontstaan over het gebruik ervan. Ze geven immers een hiërarchie aan. Mensen met een wo- of hbo-opleiding zijn ‘hoog’, mensen met een mbo-opleiding ‘middelbaar’ en mensen met alleen lagere school of vmbo zijn ‘laag’. Daarmee benadrukken ze de maatschappelijke statusverschillen tussen opleidingsgroepen. Die statusverschillen zijn overigens reëel. We zullen in dit boek laten zien dat hoe hoger je opleiding is, hoe hoger je inkomen en sociale aanzien zijn en hoe groter je politieke invloed. Dat is nu precies de kern van onze boodschap. Daar doen andere termen niets aan af.

Tegelijkertijd moet je als wetenschappers zorgvuldig omgaan met de termen en classificaties die je gebruikt. Je moet zoveel mogelijk voorkomen dat deze negatieve connotaties hebben of bijdragen aan onterechte beeldvorming. In de publieke opinie wordt daarom tegenwoordig nogal eens gesproken over ‘theoretisch geschoolden’ versus ‘praktisch geschoolden’. Het idee hierachter is dat deze termen geen hiërarchie impliceren. Wij volgen deze praktijk maar ten dele. Dat is in de eerste plaats omdat

‘theoretisch geschoold’ een ongelukkige term is. Heel veel academische studies zijn behoorlijk praktisch, denk aan geneeskunde, bouwkunde, rechtsgeleerdheid of civiele techniek. Omgekeerd heb je op het vmbo ook een theoretische leerweg.

De kern van de verschillen zit ook niet in theorie versus praktijk, maar in de plekken waar je wordt gesocialiseerd, vrienden opdoet en culturele en politieke voorkeuren ontwikkelt – de universiteiten versus de regionale opleidingscentra. Daarom spreken we, waar dat kan, liever van ‘academisch’ geschoolden versus ‘praktisch’ geschoolden. Het is vooral de enorme toename van het aantal academici die de motor is achter de nieuwe verzuiling en de opkomst van de diplomademocratie. De grootste verschillen zitten bovendien tussen de academici aan de ene kant en de rest. We zullen bijvoorbeeld zien dat de politieke afstand in opvattingen over de grote kwesties van onze tijd, zoals klimaatverandering en migratie, soms groter is tussen academisch opgeleiden en hbo’ers dan tussen hbo’ers en mbo’ers. Voor een meer genuanceerd verhaal is het daarom beter om preciezer te zijn en wo, hbo, havo/vwo, mbo, vmbo en lo ieder apart te onderscheiden in plaats van ze op drie hopen te gooien. Waar dat kan doen we dat zoveel mogelijk.

Soms ontkomen we er toch niet aan om te spreken van hoog, middelbaar en lager opgeleiden. Dat is omdat veel onderzoek en statistieken over opleiding nu eenmaal die driedeling gebruiken. Niet altijd is het mogelijk om de verschillende diploma’s apart te onderscheiden.

1.5 De opzet van dit boek

Drie delen

Het eerste deel laat zien hoe de traditionele maatschappelijke scheidslijnen van religie en klasse plaats hebben gemaakt voor een nieuwe scheidslijn op basis van opleiding. In hoofdstuk 2 beschrijven we de opkomst van de meritocratie als gevolg van de onderwijsrevolutie van de jaren zestig en zeventig van de vorige eeuw. Het aantal academici is spectaculair gestegen en deze demografische verandering heeft vergaande sociale gevolgen. In hoofdstuk 3 kijken we naar de *sociale* tegenstellingen tussen academisch en meer praktisch geschoolden. Daarbij gaat het om groepsvorming, sociale en ruimtelijke segregatie, en verschillen in welvaart en status. In hoofdstuk 4 kijken we naar *politieke* tegenstellingen: in welke mate staan de academisch en praktisch geschoolden in de politiek ook tegenover elkaar? Daarbij gaat het om politieke voorkeuren, stijlverschillen, kiesgedrag en organisatievorming. We zullen laten zien dat er een nieuwe tegenstelling in ons politieke landschap is ontstaan die in hoge mate samenvalt met opleidingsverschillen.

In het tweede deel brengen we de opkomst van de diplomademocratie in kaart. De enorme groei van het aantal academisch opgeleiden zorgde voor een ‘mars door de politieke instituties’. In alle politieke arena’s die ertoe doen voeren de academisch geschoolden tegenwoordig de boventoon. De hoofdstukken volgen het boek uit 2011, maar op basis van recente data en nieuw onderzoek.

Hoofdstuk 5 kijkt naar het effect van opleiding op de belangrijkste vormen van politieke participatie in ons land. We kijken naar een scala aan politieke activiteiten:

stemmen, lidmaatschap van politieke partijen, het ondertekenen van petitie's en deelnemen aan demonstraties. Ook onderzoeken we nieuwe activiteiten, zoals onlineactivisme en deelname aan deliberatieve vormen van democratie. De academisch geschoolden zijn niet alleen in grotere aantallen vertegenwoordigd; zij zijn gemiddeld genomen ook veel actiever dan praktisch opgeleiden.

Hoofdstuk 6 beschrijft de meritocratisering van het maatschappelijk middenveld. Actieve betrokkenheid en participatie door leden heeft plaatsgemaakt voor bestuur door professionals. De grote ledenorganisaties zijn veranderd in professionele belangenbehartigingsgroepen, waar de universitair opgeleiden domineren.

In hoofdstuk 7 laten we zien hoe burgers met basis- en middelbaar onderwijs de afgelopen decennia zijn verdwenen uit de gemeenteraden en het parlement. Een universitaire opleiding is bijna een noodzakelijke voorwaarde geworden voor rekrutering voor politieke functies. We beschrijven hoe verschillende aanbod- en vraagfactoren in het selectieproces hebben geleid tot de buitengewoon hoge percentages academisch geschoolde burgers onder de politieke elites.

In het derde deel gaan we in op de consequenties. Wat is er mis met een diplomademocratie? In hoofdstuk 8 bespreken we verschillende elementen van democratie – politieke vertegenwoordiging, responsiviteit en legitimiteit. Een diplomademocratie en een meritocratie kunnen niet stabiel blijven als grote delen van de bevolking het gevoel hebben dat ze politiek niet meer vertegenwoordigd worden en als ze geen hoop hebben hun sociale positie te kunnen verbeteren.

In hoofdstuk 9, het slothoofdstuk, bespreken we hoe het verdergaat. Meer nog dan in 2011 staat de parlementaire democratie onder druk. Parlementarisering of autocratisering, dat is de grote vraag. We bespreken een aantal wegen om de effecten van meritocratie en diplomademocratie te matigen. We sluiten het boek af met een verantwoording van de door ons gebruikte bronnen, gegevens en figuren.

Deel I

2 De opkomst van de meritocratie

2.1 Van sciencefiction naar feitelijke beschrijving

De 'dystopie' van Michael Young

Soms imiteert het leven de kunst. Het concept 'meritocratie' werd bedacht door Michael Young in zijn satirische sciencefictionroman *The Rise of the Meritocracy*. Zijn briljante boek, gepubliceerd in 1958, is geschreven als een fabel, als een quasiwetenschappelijk sociologisch rapport dat zich afspeelt in 2034. Het boek past binnen de Britse traditie van dystopische romans, zoals Orwells 1984 en Huxleys *Brave New World*. In zijn fictieve rapport beschrijft Young hoe de Britse maatschappij tussen 1945 en 2034 veranderde van een aristocratie in een radicale meritocratie. Dit was het resultaat van de enorme uitbreiding van het hoger onderwijs en van de toepassing van strikt wetenschappelijke principes op de selectie van leerlingen, personeel en leidinggevend. Die selectie was uitsluitend gebaseerd op basis van verdienste – gedefinieerd als iq + inspanning – en niet meer op basis van afkomst, rijkdom of nepotisme. Een uitgebreid stelsel van psychologische en genetische testen en jaarlijkse

IQ-metingen bepaalde de toelating van leerlingen tot scholen, het aannemen van werknemers en ambtenaren, en de selectie van ‘captains of industry’ en bewindslieden.

Young had grote moeite om zijn boek gepubliceerd te krijgen. Het manuscript werd door elf uitgevers afgewezen en werd alleen gepubliceerd omdat een vriend een uitgeverij was begonnen. Pas toen Penguin het boek overnam, in de jaren zestig, werden er honderdduizenden exemplaren van verkocht. Volgens Young moet de titel een van de redenen voor het succes zijn geweest. Zijn neologisme ‘meritocratie’ – deels Latijn, deels Grieks – was voor velen aantrekkelijk omdat dit het onderwijs zo centraal stelde. ‘In alle industriële samenlevingen is de groei van grootschalige onderwijssystemen een van de belangrijkste fenomenen van de eeuw geweest.’¹

‘Meritocratie’ was echter niet alleen om beschrijvende redenen een aantrekkelijk concept. Het begrip legitimeerde ook nieuwe vormen van sociale ongelijkheid. Tot dan toe was klasse in Groot-Britannië de belangrijkste basis voor sociale status en Youngs essay kon worden gelezen als een aanval op die klassensamenleving.² Het begrip meritocratie legitimeerde een nieuw type elitevorming op basis van intelligentie en onderwijsprestaties. Het paste ook heel goed binnen het neoliberale wereldbeeld dat dominant werd in de tweede helft van de twintigste eeuw, omdat het impliceert dat individuen, door hun persoonlijke talenten en inspanningen, verantwoordelijk zijn voor hun eigen carrière.

Geschreven als sciencefiction in de jaren vijftig van de vorige eeuw, blijkt Michael Youngs boek verrassend realis-

tisch te zijn in onze eeuw. Veel West-Europese landen hebben in de tweede helft van de vorige eeuw ingrijpende onderwijshervormingen doorgevoerd. Die leidden tot een sterke toename van het aantal hoogopgeleide burgers, maar ook tot een sociale stratificatie langs opleidingslijnen. Het onderwijsniveau dat je behaalt, is tegenwoordig een zeer belangrijke bron voor je kansen in het leven en je positie in de maatschappij.

Ook de dystopische kanten van Youngs quasihistorische roman zijn zeer herkenbaar in de huidige tijd. Zijn ‘rapport’ beschrijft hoe door de opkomst van genetische testen de meritocratie in de loop der jaren een erfelijk karakter kreeg. Partnervorming vond steeds vaker plaats op basis van IQ-testen. Uiteindelijk stelde de regering voor om de toelating tot het onderwijs te bepalen op basis van het erfelijk materiaal van de ouders. Toetsen en brede scholen met een late selectie waren niet meer nodig. Kinderen uit hoog-intelligente families werden direct toegelaten tot speciale crèches en categorale scholen waar ze het maximale uit hun talenten kunnen halen. Voor de grote massa van minder getalenteerde kinderen restte het reguliere onderwijs. Deze voorstellen leidden in mei 2034 tot een opstand, onder aanvoering van populistische stromingen binnen de ‘Technicians Party’ – de partij voor de praktisch geschoolden. Bij die opstand kwam de schrijver van het rapport overigens tragisch om het leven.

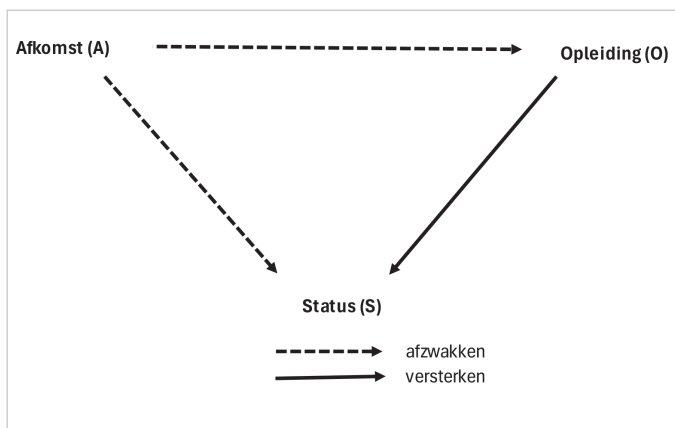
In dit hoofdstuk beschrijven we hoe ons land meritocratiseerde en een diplomasamenleving werd. De meer dystopische kanten bewaren we voor hoofdstuk 8 en 9.

2.2 Meritocratie en diploma's

De meritocratische driehoek

In de afgelopen halve eeuw is Youngs neologisme 'meritocratie' – letterlijk 'heerschappij door de verdienstelijken' – een standaardconcept geworden in de sociale wetenschap. Dat wil niet zeggen dat het altijd precies duidelijk is wat eronder wordt verstaan. Zoals de Indiase filosoof Amartya Sen opmerkt: 'The idea of meritocracy may have many virtues, but clarity is not one of them.'³ Wij volgen hier de Nederlandse socioloog Jonathan Mijs, die stelt dat een meritocratie bestaat uit drie elementen: (1) onderwijskansen zijn gebaseerd op natuurlijke aanleg; (2) carrières staan open voor talenten; en (3) prestatie, en niet afkomst, vormt de basis voor sociale ongelijkheid.⁴ In een meritocratische samenleving bepalen dus je natuurlijke capaciteiten en je prestaties hoever je komt in het onderwijs en op de arbeidsmarkt, in plaats van je sociale afkomst en je geërfd kapitaal. Figuur 2.1, de 'meritocratische driehoek', wordt vaak gebruikt om vast te stellen of een samenleving in de loop van de tijd meer meritocratisch wordt.⁵

Ten eerste zou de relatie tussen afkomst en opleidingsniveau, de A-O-pijl, moeten verzwakken in de loop der tijd. Hoger onderwijs zou toegankelijk moeten zijn voor intellectuele talenten, ongeacht hun sociale klasse. Aan de andere kant moet de O-S-pijl, de link tussen opleidingsniveau en maatschappelijke status, juist sterker worden. De selectie van kandidaten voor hoogwaardige banen moet primair gebaseerd zijn op onderwijskwalificaties en niet op afkomst, sociale netwerken of nepotisme. Als gevolg daarvan zou de directe invloed van sociale afkomst op sociale status, de A-S-pijl, moeten afnemen.

Figuur 2.1: De meritocratische driehoek

Diploma's als maat van verdienste

Onderwijs vormt dus de motor van de meritocratie. Het onderwijssysteem erkent met diploma's degenen die een bepaald niveau van onderwijs hebben bereikt. Diploma's gelden als maatstaven van verdienste en worden gebruikt als toegangscriteria voor beroepen en maatschappelijke posities.⁶ De sociale hiërarchie in een meritocratische samenleving is gebaseerd op het niveau van het hoogste diploma dat iemand heeft ontvangen. Bovenaan de onderwijshiërarchie staan instellingen die academische graden aanbieden, terwijl instellingen die primair of elementair onderwijs bieden helemaal onderaan staan.

Het onderwijssysteem is daarmee ook een systeem van stratificatie – een verdeling van de samenleving in categorieën, zoals de tot nu toe gebruikelijke indeling in 'laag', 'middelbaar' en 'hoog' opgeleiden. De grenzen tussen deze categorieën veranderen door de tijd heen, bijvoor-

beeld door het verlengen van de leerplicht. Was je in de jaren vijftig van de vorige eeuw met een mulodiploma nog middelbaar opgeleid, tegenwoordig heb je daar ten minste mbo voor nodig.

Tegenwoordig gelden de burgers die de school hebben verlaten aan het einde van de leerplicht als lager opgeleid. Recente cohorten zullen ruim tien jaar op school hebben doorgebracht en hebben de school afgerond op ongeveer zestienjarige leeftijd. Ze hebben ofwel geen formele diploma's, alleen basisonderwijs, een diploma van het lager beroepsonderwijs, zoals huishoudschool en lts, of een mavo- of vmbo-diploma. Dit zijn burgers die veelal werken in de industrie, bouw, zorg, horeca en andere dienstverlening, of die werkloos zijn.

Onder de middelbaar opgeleiden valt iedereen die ten minste een startkwalificatie van het mbo heeft en maximaal een mbo-4-diploma, of een havo- of vwo-diploma. In ons land hebben ze doorgaans tussen de elf en veertien jaar op school doorgebracht en verlaten ze het onderwijsstelsel tussen hun zeventiende en twintigste. Dit zijn veelal de praktisch geschoolde werknemers die werken in het middenkader in de industrie, bouw, financiën en administratie, gezondheidszorg en kinderopvang, politie, defensie, bewaking en handhaving, welzijn en onderwijs, of als zelfstandige.

Burgers met een diploma van hbo of wo vallen in de hoogopgeleide groep. Zij hebben ongeveer vijftien jaar of meer in het onderwijs doorgebracht en zijn eenentwintig jaar of ouder bij het afstuderen. Ze hebben minstens een BA-diploma van een hogeschool of universiteit, en vaak ook een MA-diploma, en soms zelfs een doctorstitel. Dit zijn de professionals die werken in onderzoek en onder-

wijs, de creatieve sector, juridische en financiële dienstverlening, culturele instellingen, gezondheidszorg, hoger onderwijs en ICT.

Zoals we in het vorige hoofdstuk uiteenzetten, zullen we in dit boek veelal spreken van praktisch opgeleiden en academisch opgeleiden. De eerste groep omvat alle lager en middelbaar opgeleiden. De tweede groep omvat de burgers met een wo-diploma. De burgers met een hbo-diploma zitten ertussenin – in meerdere opzichten, zoals we zullen zien.

2.3 De meritocratisering van Nederland

Van dubbeltjes naar kwartjes

In de vorige eeuw was in Nederland de link tussen afkomst en status, de A-S-pijl uit figuur 2.1, zeer sterk. Tot aan de Tweede Wereldoorlog was de sociale mobiliteit erg beperkt. ‘Als je voor een dubbeltje geboren bent, word je nooit een kwartje,’ zong Louis Davids in de musicalfilm *Op stap* uit 1935. Sindsdien heeft de zegswijze een vaste plek verworven in het Nederlandse taalgebruik. Ze beschreef een wijdverbreide praktijk. Zo moest de moeder van een van de auteurs, geboren in 1934, na de lagere school op twaalfjarige leeftijd al aan het werk. Van verder leren was in die tijd geen sprake voor een kind uit een gezin van landarbeiders. Het sprak vanzelf dat arbeiderskinderen na de lagere school gingen werken of hoogstens naar de ambachts- of huishoudschool gingen, dat meisjes uit de middenstand naar de middelbare meisjesschool gingen, en kinderen uit de gegoede burgerij naar de hbs of het gymnasium.

Na de Tweede Wereldoorlog wilden politieke partijen

die sociale scheidslijnen binnen het onderwijs verkleinen. Afkomst moest een kleinere rol spelen bij iemands school- of beroepskeuze. Het traditionele onderwijs voldeed niet langer aan de eisen van een moderne samenleving. De snelle industrialisatie zorgde voor een groeiende vraag naar geschoolde arbeidskrachten. Alle talenten moesten worden benut, ook die van kinderen uit arbeidersgezinnen. Bevordering van gelijke kansen, het verzwakken van de A-O-pijl in figuur 2.1, werd het hoofddoel van het onderwijsbeleid.⁷ Tegelijkertijd begonnen mensen de meritocratische idealen te omarmen, en werd het volgen van middelbaar onderwijs in de jaren vijftig en zestig steeds gebruikelijker.

Dit onderwijsbeleid van gelijke kansen is sterk beïnvloed door de opkomst van de sociale wetenschappen. In de sociologie, een discipline die in de decennia na de Tweede Wereldoorlog tot bloei kwam, werd onderzoek naar ongelijke onderwijskansen steeds belangrijker. Het bekende Talentenproject van de Leidse socioloog Van Heek liet zien hoe rond 1960 arbeiderskinderen veel minder kansen hadden om door te stromen naar het hoger onderwijs. Volgens Van Heek toonden sociologische statistieken aan dat:

een jongen, afkomstig uit het milieu der vrije beroepen en hogere employees gemiddeld een minstens 15 maal grotere kans maakt tot het v.h.m.o [voorbereidend hoger en middelbaar onderwijs – een term van vóór de Mammoetwet] te worden toegelaten dan een leeftijdsgenoot uit het milieu der niet-agrarische handarbeiders. Voor de toelating tot het universitaire onderwijs zijn deze kans verschillen nog groter.⁸

Ook het academische debat over *nature* en *nurture* draaide om de vraag in hoeverre de eigenschappen van een individu, zoals intelligentie, bepaald worden door genetische aanleg of door de omgeving. In de jaren zestig kwam er meer aandacht voor de invloed van *nurture*, voor de rol van opvoeding, onderwijs, en sociale omstandigheden, op de ontwikkeling van kinderen. Leerlingen met verschillende sociale achtergronden zouden daarom gelijke kansen moeten krijgen om hun verborgen talenten te realiseren. Toelating tot onderwijs moest afhangen van individuele talenten en niet van afkomst of sociale klasse.

De Mammoetwet als kritiek moment

Als we één moment zouden moeten aanwijzen als kritiek moment in de meritocratisering van Nederland, dan is het de inwerkingtreding van de Mammoetwet op 1 augustus 1968. De wet heeft het middelbaar onderwijs ingrijpend veranderd, en organiseerde al het voortgezet onderwijs in ons land op basis van ‘lager’, ‘middelbaar’ en ‘hoger’. Onderwijsvormen zoals mulo, mms en hbs werden afgeschaft. In plaats daarvan kwamen een lts, mts en hts, en een lavo, mavo en havo, maar ook lbo, mbo en hbo. Daarnaast werd ook de brugklas ingevoerd. Mede door de Mammoetwet ontstonden er brede scholengemeenschappen met meerdere vormen van onderwijs. Doorstromen van lager naar middelbaar en hoger onderwijs werd zo een stuk makkelijker. Daarnaast kwam er het vwo, met het atheneum naast het gymnasium, als de toegangspoort tot de universiteit. Hierdoor werd het mogelijk om ‘verder te leren’. Kort daarna, in 1969, werd ook de leerplicht verlengd – kinderen moesten vanaf toen tot hun vijftiende onderwijs volgen en gingen niet meer op hun twaalfde al werken.

Die Mammoetwet zorgde in de tweede helft van de vorige eeuw voor een onderwijsrevolutie in ons land. Voor het eerst in de geschiedenis kregen slimme kinderen uit eenvoudige gezinnen op ruime schaal toegang tot het middelbaar onderwijs.

De Cito-toets als 'sorteerhoed'

Bij de overgang naar de middelbare school zijn onderwijzers belangrijke poortwachters. Hun advies bepaalt in hoge mate of het lager, middelbaar of hoger voortgezet onderwijs wordt. Dat schooladvies werd in het verleden sterk bepaald door de sociale afkomst van kinderen. Zo kon het gebeuren dat een van de auteurs van dit boek in de zesde klas 'huishoudschool' als schooladvies kreeg. Haar moeder was het niet eens met dit advies en wist de hoofdonderwijzer te verzekeren dat haar dochter beter verdiende, en niet de kans mocht worden ontnomen die zij dertig jaar eerder niet had gehad. De meester ging uiteindelijk om, en het schooladvies werd aangepast: het 'typisch een meisje voor de huishoudschool' mocht het 'op de mavo proberen'. Dankzij de brede onderbouw van haar middelbare school werd het uiteindelijk vwo.

Die praktijk veranderde met de komst van de Cito-toets. Adriaan de Groot, hoogleraar toegepaste psychologie aan de Universiteit van Amsterdam, vond dat onderwijzers hun eigen vooroordelen te veel lieten meewegen in hun beoordeling van leerlingen. Tijdens een bezoek aan de VS in de jaren zestig had hij kennisgemaakt met intelligentietesten voor leerlingen op basis- en middelbare scholen. Na zijn terugkeer pleitte hij, samen met enkele andere hoogleraren, voor de invoering van een vergelijkbare test in Nederland. Om de kansen van arbeiderskinderen te

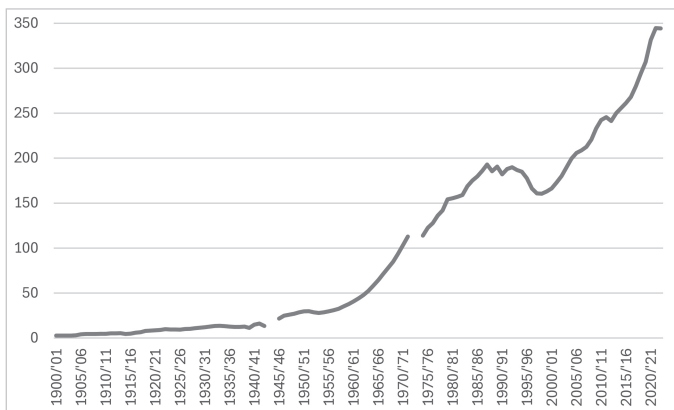
verbeteren, was het nodig uniforme standaarden te ontwikkelen om ieders prestaties te beoordelen.⁹ Zo konden alle kinderen een objectief advies krijgen op basis van hun daadwerkelijke niveau.

In 1968 werd daarom het Centraal Instituut voor Toetsontwikkeling (CITO) opgericht. Dat instituut ontwikkelde een eindtoets die basisschoolleerlingen een passend advies kon geven over hun vervolgopleiding op basis van hun competenties en niet meer op basis van hun afkomst. De Cito-toets hielp om de vooroordelen van de onderwijzers te neutraliseren, zodat ook de kinderen van een bakker, schilder of schoonmaakster de kans kregen om verder te leren. Het is precies het ‘dat is typisch een meisje voor de huishoudschool’ soort advies dat de Cito-toets moest voorkomen.

De invoering van de Cito-toets is een cruciale stap geweest in de meritocratisering van het onderwijs in ons land. Er bleef altijd wel kritiek op de toets, bijvoorbeeld dat het slechts een momentopname zou zijn. En de discussie over de juiste balans tussen het oordeel van de leerkracht en de uitslag van de eindtoets duurt voort tot op de dag van vandaag. Maar dat neemt niet weg dat de Cito-toets bij uitstek hét middel was om de band tussen afkomst en opleiding te verzwakken. Het is de onderwijskundige variant van de ‘sorteerhoed’ uit de Harry Potter-boeken die op Zweinstein bepaalt waar de nieuwe leerlingen thuishoren.

De hervorming van het hoger onderwijs

Het laatste bedrijf van de onderwijsrevolutie was de hervorming van het hoger onderwijs. Die begon al bij de invoering van de Wet op het Wetenschappelijk Onderwijs

Figuur 2.2: Aantal studenten in het wetenschappelijke onderwijs 1951-2023 (absolute aantallen x 1000).¹⁰

in 1960. Deze wet beperkte de studieduur tot vier jaar voor het kandidaats en iets meer dan drie jaar voor de doctoraalfase. Hierdoor werd het universitaire traject strakker georganiseerd. Vervolgens verloor de universiteit haar elitaire karakter doordat het collegegeld werd verlaagd en er op ruime schaal studiebeurzen en renteloze voorschotten beschikbaar kwamen. Dat maakte het mogelijk voor minder welgestelde families om hun kinderen naar de universiteit te sturen. Figuur 2.2 laat zien dat dit leidde tot een spectaculaire toename van het aantal universitaire studenten: van iets meer dan 40.000 in 1960, naar ruim 103.000 in 1970 en 345.000 in 2022.

2.4 De diplomasamenleving

Terug naar de meritocratische driehoek waar we dit hoofdstuk mee begonnen. Hebben al deze wijzigingen

inderdaad geleid tot een meritocratisering van ons land? De bovenste zijde van de meritocratische driehoek, die gaat over de relatie tussen sociale afkomst en opleidingsniveau, zou dan dunner moeten zijn geworden. Daar zijn zeker aanwijzingen voor. De onderwijssociologen Jaap Dronkers en Herman van de Werfhorst vergeleken de sociale achtergronden en onderwijsloopbanen van kinderen die tussen 1940 en 1981 waren geboren.¹¹ Zij constateren dat de relatie tussen het beroep van de vader en het hoogst behaalde onderwijsniveau van een leerling nagenoeg is verdwenen. Dat past bij meritocratisering. Beroepsachtergrond en financiële hulpbronnen van ouders zijn veel minder belangrijk geworden. Ook kinderen van 'dubbeltjes' kunnen hoge diploma's halen. Een ander duidelijk teken van meritocratisering is dat de schoolprestaties aan het einde van de basisschool – en niet de afkomst van de ouders – het beginniveau van het voortgezet onderwijs voorspellen. Dat komt waarschijnlijk door de grote rol van de gestandaardiseerde toetsen. Die Cito-sorteerhoed deed de afgelopen decennia zijn werk.

Dan de andere zijde van de meritocratische driehoek, de O-S-pijl, de relatie tussen opleidingsniveau en sociale status. Die zou juist sterker moeten worden. Van de Werfhorst en Dronkers constateren dat opleiding in absolute zin steeds doorslaggegender wordt op de arbeidsmarkt. Hoe hoger het opleidingsniveau, hoe hoger de status van het beroep dat men heeft. En in de loop van de afgelopen eeuw zijn de verschillen in beroepsstatus tussen opleidingsniveaus toegenomen. Ook dat past bij meritocratisering – niet je afkomst, maar je opleiding bepaalt je status.

Onderwijs is dus een belangrijke motor van sociale mobiliteit geworden. Waar afkomst en familieachtergrond vroeger bepalend waren voor iemands kansen in het leven, kun je nu door scholing hoge maatschappelijke posities bereiken, ongeacht je achtergrond. Louis Davids had ongelijk, ook kinderen van dubbeltjes kunnen kwartjes worden.

‘Havo is geen optie’

Maar ondertussen is er ook iets anders gebeurd. Opleiding is een nieuwe invulling van sociale afkomst. Het beroep van de ouders mag dan tegenwoordig niet meer de kansen van kinderen bepalen, hun opleidingsachtergrond doet dat wel degelijk. De onderwijsrevolutie heeft niet alleen nieuwe manieren gecreëerd om vooruit te komen. De uitbreiding van het hoger onderwijs heeft ook geleid tot nieuwe vormen van sociale sluiting.

Dat speelt om te beginnen in het voortgezet onderwijs. De Cito-sorteerhoed mag dan zijn werk goed doen aan het einde van de basisschool, in het vervolgonderwijs is de meritocratisering juist afgenomen, zo laat het onderzoek van Dronkers en Van de Werfhorst zien. Op de middelbare school neemt het belang van de opleiding van de vader toe. Kinderen uit hoogopgeleide milieus halen uiteindelijk hogere diploma's dan kinderen uit lager opgeleide milieus met dezelfde Cito-scores. Hoogopgeleide ouders kunnen meer culturele hulpbronnen inzetten, zoals kiezen voor categorale scholen waar je niet kunt afstromen, de kinderen zelf bijles geven of bijles inhuren, examentrainingen kopen, tussenjaren stimuleren, of ervaringsstages regelen.¹² De laatste jaren stijgt ook het aantal leerlingen dat via dure privéscholen alsnog een vwo-diploma weet te halen.

Wie een beeld wil krijgen hoe zoiets in de praktijk gaat moet het boek lezen *Havo is geen optie* van Martje van der Brug.¹³ In deze vlotte zedenschets beschrijft ze de gang van zaken op het Waterlandcollege in Berkheij – duidelijk herkenbaar als het Rijnlandcollege in Wassenaar, de voormalige middelbare school van haar kinderen, en ooit van haarzelf. De hoogopgeleide, welvarende ouders bewegen hemel en aarde om hun niet altijd even begaafde kinderen toch aan een vwo-diploma te helpen. Havo is geen optie, want alleen met een vwo-diploma krijgen de kinderen rechtstreeks toegang tot de universiteit, tot de studentencorpora en uiteindelijk tot goedbetaalde banen op de Zuidas.

Diploma's als positionele goederen

Hiermee zijn we aangeland bij de derde zijde, de relatie tussen afkomst en maatschappelijke positie. Hedendaagse westerse samenlevingen zijn diplomasamenlevingen geworden. Diploma's functioneren als een 'geurvlag' in het sociale verkeer en als screeningsinstrumenten op de arbeidsmarkt. De Franse socioloog Pierre Bourdieu liet zien dat onderwijs niet alleen een manier is om kennis op te doen, het is ook een sociaal merkteken voor bepaalde posities. Dat doet het via het overdragen van symbolen zoals kleding, taal en manieren van denken en doen.¹⁴ Grote organisaties gebruiken diploma's bijvoorbeeld als een snelle manier om de juiste kandidaten te selecteren. Een diploma geldt daarbij als het harde 'bewijs': het is een kosteneffectieve methode om de groep geschikte kandidaten te verkleinen en om mensen aan te nemen van wie men verwacht dat ze de kwaliteiten hebben die de organisatie zoekt voor een bepaalde functie.¹⁵

De waarde van diploma's neemt echter af naarmate meer mensen ze behalen. De onderwijsrevolutie zorgt ook voor diploma-inflatie en voor verdringing op de arbeidsmarkt. Had je vroeger bijvoorbeeld genoeg aan een middelbaar diploma om hogere ambtenaar te worden, nu is een academische graad het minimum. Diploma's zijn positionele goederen, de waarde hangt af van je relatieve positie ten opzichte van anderen.

Kijk je op deze manier, dan ziet de meritocratisering er anders uit. Van de Werfhorst en Dronkers hebben laten zien dat in relatieve zin de verschillen tussen generaties nauwelijks zijn toegenomen.¹⁶ De relatieve positie tussen ouders en kinderen is opvallend stabiel. Kinderen mogen dan veelal hoger opgeleid zijn dan hun ouders, hun maatschappelijke status is hetzelfde. Met name hoger opgeleide ouders zijn zich zeer bewust van het positionele karakter van onderwijs en proberen de positie van hun kinderen te verbeteren, of ten minste op peil te houden, via internationale opleidingen, Engelstalige university colleges, honours masters en andere selectieve opleidingen.

Niet alleen in ons land, maar in alle welvarende landen hebben kinderen met hoger opgeleide ouders meer kans om de universiteit te bereiken dan kinderen van middelbaar opgeleide ouders.¹⁷ En kinderen van middelbaar opgeleide ouders hebben, op hun beurt, meer kans dan kinderen van lager opgeleide ouders.¹⁸ Hetzelfde geldt voor de lidstaten van de Europese Unie. In de lidstaten van de EU heeft bijna twee derde van de kinderen van hoogopgeleide ouders zelf ook een hoge opleiding. Wanneer je hoogopgeleide ouders hebt, is de kans om laagopgeleid te zijn maar 3,4 procent. Heb je echter laagopgeleide ouders, dan is die kans 34 procent.¹⁹ Dat komt in de buurt van de

dystopische kant van Youngs fictieve rapport uit 1958 – de onderwijsongelijkheid op basis van sociale klasse wordt vervangen door ongelijkheid op basis van het ouderlijk opleidingsniveau.

2.5 De meritocratie als opleidingsaristocratie

De meritocratie heeft twee gezichten. Aan de ene kant heeft de meritocratisering de samenleving opener gemaakt, met name in de decennia na de Tweede Wereldoorlog. Grote groepen kinderen uit lagere milieus kregen de kans om door te leren en sociaal te stijgen.

In de afgelopen decennia heeft de samenleving zich echter ook weer gesloten. Hoogopgeleide ouders kunnen hun kinderen veel meer educatief kapitaal meegeven, waardoor zij hogere diploma's en een hogere sociale status bereiken dan kinderen van laagopgeleide ouders, ook al hebben ze dezelfde aanleg. De meritocratie heeft een nieuwe opleidingsaristocratie voortgebracht: 'Meritocratie breekt aristocratie niet af, maar renoveert deze juist – in de vorm van een nieuw kastensysteem voor een wereld waarin vermogen niet bestaat uit land of fabrieken, maar uit menselijk kapitaal in de vorm van scholing,' schrijft de Amerikaanse rechtsfilosoof Daniel Markovits in zijn boek *The Meritocracy Trap*.²⁰ Onderwijs, met name het hoger onderwijs, is een mechanisme voor sociale reproductie.²¹

Vanuit dit perspectief is het onderwijs niet de neutrale scheidsrechter van een meritocratische selectie. Integendeel, het legitimeert ook de ongelijke toekenning van diploma's, banen en beloningen. Door mensen in categorieën in te delen die het zelf heeft gecreëerd – hoger en

lager, vmbo'ers en vwo'ers, schoolverlaters, bachelor, master en PhD – genereert het onderwijssysteem nieuwe sociale indelingen en ongelijkheden.

Hoe die nieuwe sociale verschillen eruitzien beschrijven we in het volgende hoofdstuk.

3 Opleiding als sociale scheidslijn

3.1 De Cito-toets als waterscheiding

Het is voorjaar in groep 8, de nerveuze tijd van Cito-toets en schooladviezen. De uitkomst zal grote gevolgen hebben voor het verdere leven van de leerlingen. De ene helft krijgt tegenwoordig een vmbo-advies en de andere helft een havo- of vwo-advies.¹ Na de musical zullen de twee groepen elkaar nauwelijks meer tegenkomen. Ze gaan na de vakantie naar andere scholen, op andere locaties, ze zullen andere vriendjes en vriendinnetjes krijgen, met andere kleren, andere muziekvoorkeuren en andere TikTok-filmpjes. Ze zullen andere dingen gaan doen in hun vrije tijd – de vmbo'ers gaan op handbal en kickboksen, of ze sporten niet, en de vwo'ers gaan op hockey, atletiek of ballet. Beide groepen voetballen, maar bij andere clubs. Na hun eindexamen gaan de meeste vmbo'ers door naar een roc in de buurt, terwijl de vwo'ers vertrekken naar de universiteit en op kamers gaan wonen. De vmbo'ers zullen hun partner ontmoeten bij het uitgaan of op hun werk, terwijl de vwo'ers zullen trouwen met iemand die ze kennen van college of van de studentenvereniging.

Veel vmbo'ers zullen jaren op de wachtlijst staan voor een sociale huurwoning of een premiekoopwoning in een na-oorlogse wijk, in een voormalige groeikern of een plattelandsgemeente. Veel vwo'ers zullen, met hulp van hun ouders, een appartement weten te kopen in een universiteitsstad, en vervolgens een koopwoning in een wat oudere wijk aan de rand van de binnenstad in een van de grotere steden, of in een Vinex-wijk.

Tot in de jaren zeventig van de vorige eeuw was de Nederlandse samenleving diep verdeeld langs lijnen van religie en klasse. Mensen organiseerden hun sociale leven binnen aparte zuilen, elk met eigen scholen, sportclubs, kranten, omroepen en politieke partijen. Het was zeldzaam dat kinderen vriendjes hadden met een andere religieuze achtergrond, en huwelijken tussen mensen van verschillende geloven kwamen weinig voor. De meeste mensen gingen voornamelijk om met anderen uit hun eigen zuil, en kwamen alleen in contact met mensen uit andere zuilen tijdens de militaire dienst of op het werk. Die tijd is voorbij. In de afgelopen decennia raakte Nederland ontzuild door ontkerkelijking en welvaartsgroei. Maar dat betekent niet dat ons land geen scheidslijnen meer kent.

Opleiding heeft in deze eeuw de rol van religie en klasse overgenomen. Niet je geloof, maar je opleidingsachtergrond is tegenwoordig bepalend voor wie je vrienden zijn, waar je sport, met wie je trouwt, en waar je woont. Opleiding is in veel opzichten de nieuwe verzui-ling.

Er is in de sociale wetenschappen een uitgebreide literatuur over maatschappelijke scheidslijnen.² In dit boek maken we onderscheid tussen de sociale en de politieke

dimensie. In het volgende hoofdstuk kijken we naar de politieke kant, naar verschillen in opvattingen en stemgedrag langs opleidingslijnen. Hier beginnen we met de maatschappelijke kant en kijken we naar de sociale verschillen tussen academisch en praktisch opgeleiden. Daarbij gaat het allereerst om *segmentatie*. Is er sprake van duidelijke sociale groepen van een forse omvang? Vervolgens kijken we naar *segregatie*. Leven die groepen in werelden die sociaal en ruimtelijk zijn gescheiden? Ten slotte kijken we naar *stratificatie*. Zijn er verschillen in welvaart en status?

3.2 Segmentatie: de opkomst van de academici als sociale groep

De spectaculaire stijging van het aantal academici

Verzuiling begint met demografie. *Size matters*. Alleen als een sociale groep omvangrijk en hecht genoeg is, lukt het om eigen scholen, media, sportclubs en partijen te stichten. Pas toen de geboortecijfers onder de gereformeerde ‘kleine luyden’ en onder de katholieken sterk steegen kwam de verzuiling in de vorige eeuw tot grote wasdom.

Zo is het ook met de verzuiling naar opleiding. De motor hierachter is de sterke groei van het aantal universitair geschoolden na de onderwijsrevolutie van de jaren zestig en zeventig. Als lezer van dit boek vind je het misschien vanzelfsprekend dat grote delen van de samenleving academisch zijn geschoold. Je leeft vermoedelijk in een sociale wereld die grotendeels bewoond wordt door hoogopgeleide mensen. Je meeste vrienden, collega’s, familieleden en burens hebben ver-

moedelijk ten minste een hbo-diploma. Maar dat is helemaal niet zo vanzelfsprekend. Sterker nog, het is een zeer recent fenomeen.

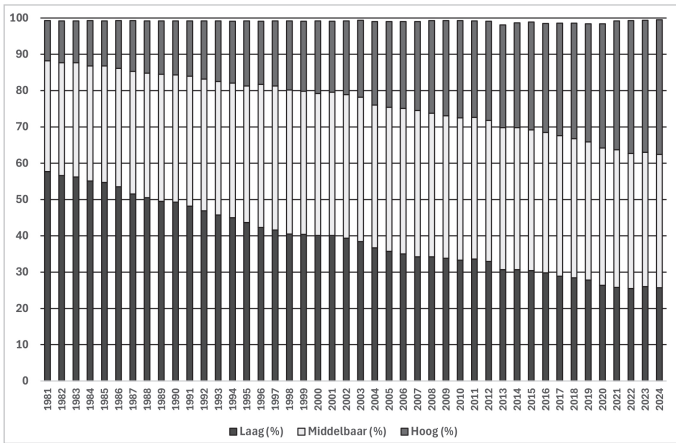
Gedurende het grootste deel van de twintigste eeuw had de overgrote meerderheid van de bevolking in ons land niet veel meer dan een diploma van de lagere school. Sommigen volgden nog een beroepsopleiding en slechts een zeer klein deel van de bevolking behaalde een diploma van een hogeschool of universiteit. Om een idee te geven: bij de Volkstelling van 1960 werden in ons land slechts 85.000 hoger opgeleiden geteld, en dat was dan inclusief 8000 priesters die het grootseminarie hadden afgerond. Dat was nauwelijks 1 procent van de totale bevolking van 14 jaar en ouder.³ Ook het aantal burgers met een diploma van het middelbaar onderwijs was zeer gering, niet veel meer dan 200.000. De overgrote meerderheid van de bevolking, meer dan 95 procent, had alleen lager onderwijs of een paar jaar lager beroepsonderwijs gevolgd. Twee generaties geleden, in de jaren zestig, waren er dus geen duidelijke opleidingsgroepen in de samenleving. Vrijwel iedereen was immers lager opgeleid. De belangrijkste scheidslijnen liepen tussen katholieken en protestanten en tussen arbeiders en ondernemers.

Na de invoering van de Mammoetwet is het opleidingsniveau van de Nederlandse bevolking spectaculair gestegen. In 1990, dertig jaar na die volkstelling, telde de beroepsbevolking al meer dan een miljoen mensen met een hbo-diploma en bijna een half miljoen academici.⁴ Weer ruim dertig jaar later, in 2024, telde het CBS ruim drie miljoen mensen met een bachelordiploma van hbo of wo en daarnaast twee miljoen mensen met

een masterdiploma. Dat betekent dat inmiddels 37 procent van de bevolking tussen de 15 en de 75 jaar hoger opgeleid is.⁵

Die spectaculaire toename van het aantal hoger opgeleide burgers betekent overigens niet dat de groepen met lager en middelbaar onderwijsniveau zijn verdwenen. Figuur 3.1 laat zien hoe het opleidingsniveau van de beroepsbevolking zich heeft ontwikkeld sinds de jaren tachtig van de vorige eeuw. De middelbaar opgeleiden waren in 2024 net niet meer de grootste groep, met ongeveer 36 procent van de bevolking. Het aantal lager opgeleiden onder de bevolking was in 2024 gedaald tot 25 procent.

Ondanks de indrukwekkende toename van onderwijskwalificaties in de afgelopen decennia, vormen de academisch opgeleiden dus nog steeds een minderheid – een

Figuur 3.1: Opleidingsniveau Nederlandse bevolking van 15 tot 75 jaar, 1981-2024 (in procenten).⁶

aanzienlijke en zeer vocale en politiek actieve minderheid, zoals we nog zullen zien, maar toch een minderheid. Bijna twee derde van de bevolking heeft op dit moment op zijn hoogst een middelbaar diploma. Maar het betekent wel dat de academisch geschoolden inmiddels een omvangrijk segment van de bevolking vormen, omvangrijk genoeg om steeds meer onder elkaar te verkeren.

3.3 Sociale segregatie: vooral de academici zoeken elkaar op

Gescheiden vriendengroepen

Academisch geschoolden en praktisch geschoolden komen elkaar niet zo vaak tegen in het leven. Dat komt vooral omdat de academisch geschoolden steeds meer in hun eigen sociale wereld kunnen leven. Dat begint al met vriendschappen. Academisch en praktisch geschoolden hebben veelal gescheiden vriendengroepen.⁷ Naar opleidingsniveau gemengde vriendenkringen komen niet veel voor. En naarmate mensen ouder worden neemt de homogeniteit naar opleidingsachtergrond toe.⁸ Opvallend is dat academisch opgeleiden meer in eigen sociale kring verkeren dan praktisch opgeleiden. Naarmate het opleidingsniveau stijgt, neemt de sociale homogeniteit toe. Van de laagopgeleiden gaf in de jaren nul ongeveer een kwart aan dat hun vriendenkring voor meer dan de helft uit mensen met andere opleidingsniveaus bestond. Voor de hoger opgeleiden was dat maar 13 procent. De overgrote meerderheid van de hoger opgeleiden, 87 procent, ging dus voornamelijk om met vrienden die ook hoger zijn opgeleid.⁹

Het CBS kijkt bij het meten van sociale segregatie niet alleen naar vrienden, maar naar het hele sociale netwerk van familie, huisgenoten, klasgenoten, burens en collega's. In 2020 was de segregatie het hoogst en stabiel onder mensen met een masteropleiding. Zij hebben relatief veel mensen in hun netwerk die ook een masteropleiding hebben gedaan.¹⁰ De opleidingssegregatie is het hoogst in de grote steden, op de Utrechtse Heuvelrug en in de regio rondom Eindhoven.

De universiteit als huwelijksmarkt

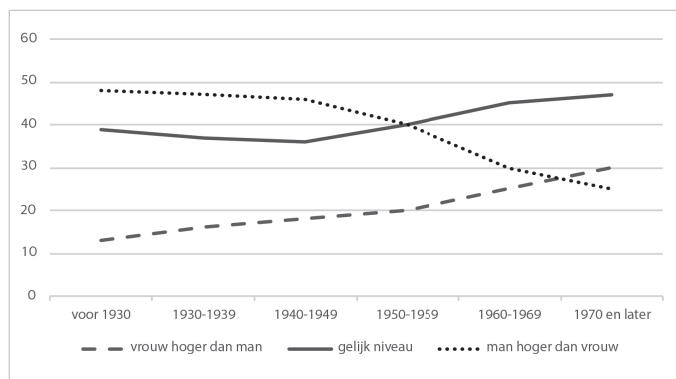
Die sociale segregatie zien we ook terug in de partnerkeuze. Academisch geschoolden en praktisch geschoolden trouwen vooral in eigen kring en nauwelijks meer met elkaar – net zoals vroeger de protestanten en katholieken, of de arbeiders en de ondernemers, nauwelijks met elkaar trouwden. Bij de meeste stellen bestaat er tegenwoordig geen enkel verschil in onderwijsniveau of is het verschil slechts één niveau, en heeft de ene partner bijvoorbeeld een afgeronde wo-master en de andere een afgeronde hbo-bachelor. Het komt vrijwel niet meer voor dat er drie niveaus of meer verschil is tussen partners. Die 'homogamie' – trouwen in eigen kring – speelt ook hier het sterkst bij de hoogst opgeleiden.

Dat komt onder andere omdat de huwelijksmarkten voor academisch en praktisch geschoolden sterk gescheiden zijn. Academisch geschoolden vinden hun partner vaak tijdens hun studie, in de collegebanken of bij een studentenvereniging. Praktisch geschoolden zijn meestal al klaar met school wanneer ze in de leeftijd komen dat ze vaste partners zoeken. Zij vinden hun

partner via bekenden, op het werk of tijdens het uitgaan.¹¹

Die grote homogamie heeft alles te maken met de onderwijsrevolutie. Daardoor werd de universiteit een belangrijke huwelijksmarkt. Vanaf de generatie van de babyboomers is er in ons land een geleidelijke toename van opleidings-homogamie bij samenwonen en huwelijken.¹² Dat is te zien in figuur 3.2.

Tot ver in de vorige eeuw vonden de meeste mensen hun partners dicht bij huis – verderop in de straat, op de kermis, in de kerk of in de plaatselijke dancing – omdat er minder mogelijkheden waren om partners van verder weg te ontmoeten. Door de grotere deelname aan het hoger onderwijs vanaf de jaren zeventig zijn relaties veel minder plaatsgebonden. En omdat er veel meer jongeren hoger onderwijs zijn gaan volgen hebben zij ook veel meer kans om een partner met hetzelfde opleidingsniveau te ontmoeten. Met name academisch geschoolde mannen huwen veel vaker binnen de eigen groep dan

Figuur 3.2: Homogamie naar geboortecohort (in procenten).¹³

vroeger het geval was. Dat komt omdat zij veel meer keus hebben gekregen om een partner te vinden doordat er veel meer vrouwen zijn gaan studeren.¹⁴

Juist op de leeftijd waarop mensen serieus beginnen te daten, zo tussen de 20 en 25 jaar, studeren de academisch opgeleiden nog en komen ze dus vooral studiegenoten tegen, in de collegebanken, op de studieverenigingen, op de studentenflat of bij de studentensportclubs.

Die opleidingshomogamie leidt vervolgens ook tot inkomenshomogamie. Hoogopgeleide mannen en hoogopgeleide vrouwen hebben meestal ook hogere inkomens. We komen daar straks nog op terug. In deze eeuw zijn in de jongere generaties vooral de vrouwen van hoogopgeleide mannen steeds meer gaan verdienen, terwijl lager opgeleide mannen vooral partners hebben die relatief weinig verdienen.¹⁵

Op internet is er zelfs een aparte huwelijksmarkt ontstaan voor hoger opgeleiden. Denk bijvoorbeeld aan de reclame van E-matching, een relatiebureau dat zich speciaal richt op hoger opgeleiden: ‘deze reclame is niet bedoeld voor wie hij, uh, niet bedoeld is’ – en met dat laatste worden dan uiteraard de lager en middelbaar opgeleiden bedoeld.

Andere levensstijl en smaak

Die reclame laat zien hoezeer opleidingsachtergrond een rol speelt bij partnerkeuze. Opleidingsachtergrond zegt namelijk veel over iemands levensstijl, smaak, favoriete muziek, hobby's en politieke voorkeuren, zoals we nog zullen zien – allemaal factoren die van invloed zijn bij het vinden van een passende partner.

Zo lachen academisch geschoolden bijvoorbeeld om

heel andere dingen dan praktisch geschoolden. Giseline Kuipers heeft uitgebreid onderzoek gedaan naar sociale verschillen en humor.¹⁶ Praktisch geschoolden vertellen moppen, houden van practical jokes, geven elkaar bijnamen, en lachen uitbundig. Academisch geschoolden maken woordgrappen, houden van droge humor, geven om woordspelingen, en lachen ingetogen. Denk aan Tineke Schouten of René van der Gijp tegenover Paulien Cornelisse of Tim Franssen.

Academisch geschoolden kijken neer op de humor van praktisch geschoolden – al verbiedt hun egalitaire ethos hen om dat al te openlijk te doen. Zij vinden de humor van praktisch geschoolden plat en een teken van slechte smaak. Voor hoger opgeleiden is humor, en cultuur in bredere zin, een middel om jezelf sociaal te onderscheiden. Praktisch geschoolden zitten daar niet zo mee, voor hen is humor vooral ‘iets gezelligs’.¹⁷ Voor academisch geschoolden uit praktisch opgeleide milieus is dat verschil in gevoel voor humor vaak een bron van ongemak op familiefestjes, waar lollige ooms ongegeneerd vrouwonvriendelijke of xenofobe moppen tappen.

De stijlverschillen gaan echter veel verder dan een ander gevoel voor humor. Praktisch geschoolden vind je eerder bij een concert van Mart Hoogkamer, de Toppers of André Rieu, academisch geschoolden eerder bij Wende Snijders, Spinvis of het Concertgebouworkest. De ene groep kijkt eerder naar de commerciële omroepen, de andere naar de NPO.¹⁸ De een haalt zijn nieuws bij *Hart van Nederland* en vormt zijn mening via *Vandaag Inside*, de ander bij *Nieuwsuur* en via Arjen Lubach.

Opleidingsachtergrond is ook goed zichtbaar in de na-

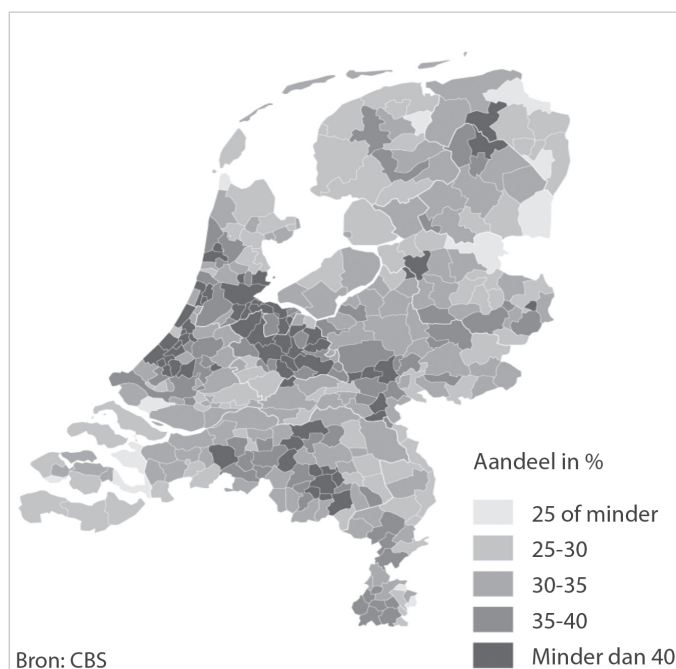
men die ouders aan hun kinderen geven.¹⁹ Praktisch geschoolden zijn na de ontkerkelijkking hun kinderen vooral namen gaan geven met een Engelse of Italiaans/Spaanse herkomst. Kevin, Patrick, Danny, Wesley en Ricardo voor jongens, Kimberly, Samantha, Chantal, Linda of Melissa voor meisjes. Academisch geschoolden kiezen eerder voor korte Nederlandse namen, zoals Thomas, Daan, Wouter, Floris, Bas of Max voor jongens, en Anne, Laura, Lotte, Sophie, Fleur of Eva voor meisjes. Opvallend is dat er geen enkele overlap is tussen de twintig meest populaire namen van de laagst opgeleiden en de twintig meest populaire namen van de ouders met een universitaire opleiding. Daarmee zijn alleen al de voornamen belangrijke sociale markers. Zeg ons wat je voornaam is, en we kunnen inschatten wat de opleidingsachtergrond van je ouders was.

3.4 Ruimtelijke segregatie: bakfietsen versus rolluiken

Geografische segregatie

Zodra er een partner is gevonden en men gaat samenwonen of trouwen zet die segregatie zich voort. We beginnen met de kaart van Nederland. Net als je vroeger op de kaart van Nederland gemeenten, regio's en zelfs provincies kon aanwijzen waar vooral katholieken of juist hervormden en gereformeerden woonden, zo kun je dat nu doen voor opleidingsgroepen. Josse de Voogd en René Cuperus hebben zelfs een *Atlas van afgehaakt Nederland* gemaakt, waarin zij de verschillen in ruimtelijke spreiding in kaart hebben gebracht.²⁰ Figuur 3.3 maakt die geografische segregatie zichtbaar voor de hoger opgeleiden.

De hoger opgeleiden blijven na hun afstuderen nog lang wonen in de universiteitssteden en hun randgemeenten. In steden als Amsterdam, Utrecht, Leiden, Delft, Groningen, Wageningen en Nijmegen heeft 40 tot ruim 50 procent van de inwoners een hbo- of wo-diploma. In feite is de hele noordvleugel van de Randstad, de welvarende strook die loopt van Haarlem en Amsterdam, via het Gooi, Utrecht, Wageningen tot aan Nijmegen, met een aftakking naar Eindhoven, steeds meer het domein van de hoger opgeleiden. De electoraal geograaf Josse de Voogd spreekt zelfs van een ‘Greenbelt’ die haaks staat op de Biblebelt.

Figuur 3.3: Percentage hoogopgeleiden per gemeente in 2024.²¹

Het gaat om het deel van het land waarin de kennisindustrie een belangrijke rol speelt en waar hoger opgeleiden, die bovengemiddeld vaak op de ['groene'] partijen stemmen, zich in toenemende mate concentreren. Het is een verstedelijkt gebied, maar bevat ook fraaie groene landschappen. Op regionale schaal vinden we vergelijkbare patronen tussen Leiden en Delft, in het midden van Brabant en rond de stad Groningen. Naast (studenten)steden gaat het om specifieke plaatsen in de buurt van deze steden, zoals de oude villadorpen Haren, Oosterbeek, Bergen en Zeist en karakteristieke kleine dorpen als Garnwerd, Ubbergen, Zuiderwoude en Bemelen. Ook ecowijken en de omgeving van vrije scholen, zoals in Culemborg en Zutphen, zie je terug in deze groene geografie.²²

De praktisch geschoolden wonen veel meer in de zuidvleugel van de Randstad, in Den Haag, rond Rotterdam, in het Westland, in plattelandsgemeenten in Zeeland, Drenthe, Friesland en Groningen, in vissersplaatsen zoals Volendam en Urk, in de mijnstreek, in oude industriesteden, zoals Almelo en Vlaardingen, maar ook in de voormalige groeikernen in de Randstad, zoals Purmerend, Spijkenisse, Almere, Lelystad of Zoetermeer.

Die ruimtelijke segregatie zie je niet alleen tussen steden, maar ook binnen steden. Tijdens de verzuiling woonden in de grote steden de katholieken en de protestanten bij elkaar in de buurt, maar dat geldt vandaag de dag niet voor de academisch geschoolden en praktisch geschoolden. De academisch geschoolden wonen in de oude binnensteden, in de negentiende-eeuwse wijken die als een ring om de binnensteden heen liggen, in de tuindorpen uit de jaren dertig en in de villawijken. De

praktisch geschoolden wonen tegenwoordig vooral in de wederopbouwwijken, in de stadsvernieuwing van de jaren zeventig en tachtig, en in de goedkopere delen van de Vinex-gebieden uit het begin van deze eeuw.

Josse de Voogd heeft dit mooi samengevat in zijn metafoor van bakfietsen en rolluiken.²³ Fiets door een stad en je kunt aan het straatbeeld zien wat de opleidingsachtergrond van de buurt is. In de wijken waar hippe bakfietsen, geveltuintjes en bloemrijke boomspiegels het straatbeeld bepalen, wonen vooral academisch geschoolden. Daar waar rolluiken, Gamma-schuttingen en tegeltuinen domineren is het domicilie van de praktisch geschoolden. In de vroegtwentigste-eeuwse wijken, waar de gentrificatie nog in volle gang is, en in een aantal Vinex-wijken, waar men bewust heeft proberen te mengen, wonen hoger en lager opgeleiden door elkaar. Dat leidt echter niet tot warme sociale contacten. De sociologen Gwen van Eijk en Talja Blokland hebben laten zien dat in Rotterdamse wijken menging van hoger met lager opgeleide bewoners niet leidt tot het ontstaan van onderlinge netwerken.²⁴ Zelfs de hoger opgeleiden die bewust kiezen voor een gemengde wijk als Cool in Rotterdam gaan nauwelijks om met de lager opgeleiden in hun buurt. Daarvoor zijn de verschillen in levensstijl te groot.

Onderwijssegregatie

Die sociale scheiding wordt subtiel zichtbaar zodra er kinderen komen. Academisch geschoolde ouders bakfietsen met hun kinderen de wijk uit naar scholen met veel andere kinderen uit hoogopgeleide gezinnen en komen, als vanzelf, terecht bij het algemeen bijzonder onderwijs, bij schoolverenigingen, jenaplan, montessori en

Vrije Scholen. Praktisch opgeleide ouders kiezen meestal voor de school in de buurt en komen terecht op openbare, katholieke of protestantse scholen met overwegend kinderen van andere praktisch geschoolde ouders.²⁵ Ook na schooltijd komen ze elkaar maar in beperkte mate tegen. Kinderen van academisch opgeleide ouders zitten veel vaker op clubjes in de sfeer van natuur en milieu of bij zang-, muziek- en theaterclubjes dan kinderen van praktisch opgeleiden.²⁶

Na de lagere school verdiept die sociale segregatie zich. Kinderen van academisch opgeleide ouders treffen elkaar op de categorale gymnasia en op de lycea met alleen havo/vwo. De kinderen van de praktisch geschoolden komen vooral terecht op vmbo-scholen en roc's.²⁷ In de afgelopen decennia verdwenen veel brede scholengemeenschappen, waar je zowel vmbo als havo/vwo kon doen en waar de verschillende groepen elkaar in de pauze en op schoolfeesten troffen. Daarvoor in de plaats kwamen steeds meer categorale scholen die alleen gymnasium of havo/vwo of alleen vmbo aanbieden. Ook zijn er steeds minder brede brugklassen, waar leerlingen met een vmbo/havo- en havo/vwo-advies bij elkaar in de klas zitten. En voor zover die brede scholen nog bestaan, zitten de vmbo-afdeling en de havo/vwo-afdeling niet meer in hetzelfde gebouw. Nog maar 12 procent van de havo/vwo-leerlingen in ons land zit in een gebouw waar ook beroepsgerichte vmbo-leerwegen worden aangeboden.²⁸

Leerlingen in het voortgezet onderwijs zijn zich zeer scherp bewust van de verschillen in status tussen vmbo'ers en vwo'ers.²⁹ Vmbo-leerlingen maken zich zorgen over hun toekomst en hebben een lage eigenwaarde, leer-

lingen op het vwo hebben daar nauwelijks last van. Zij zien de toekomst met vertrouwen tegemoet.

3.5 Stratificatie: grote verschillen in welvaart en status

Samenhang tussen opleiding en brede welvaart

De vmbo'ers hebben alle reden om de toekomst minder rooskleurig in te zien dan de vwo'ers. Er is namelijk een zeer sterke samenhang tussen je opleidingsniveau en je welvaart. Hoe lager je opleiding, hoe lager je welvaart en je welzijn.

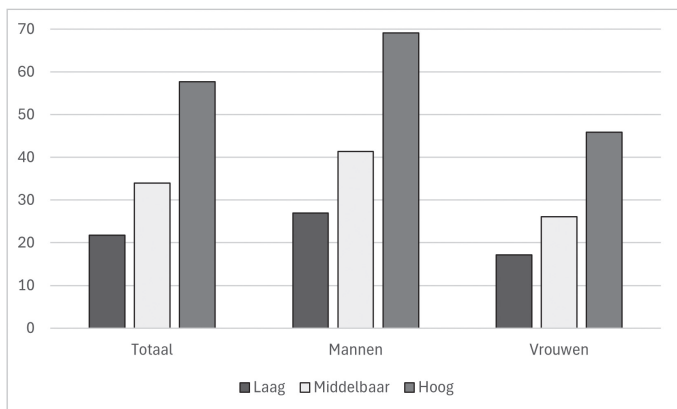
Dat blijkt bijvoorbeeld heel duidelijk uit de 'monitor brede welvaart' van het CBS. Daarbij kijkt het CBS niet alleen naar besteedbaar inkomen en vermogen, maar ook naar tevredenheid met het leven, ervaren gezondheid, vrijwilligerswerk, arbeidsparticipatie, tevredenheid met het werk, met de vrije tijd en met de woning, vertrouwen in mensen en instituties, en last van milieuproblemen. In 2024 scoorden lager opgeleiden op negen van die dertien indicatoren lager dan gemiddeld. Voor de hoger opgeleiden is dat precies omgekeerd, zij scoren op negen van de dertien indicatoren ruim boven het gemiddelde. De middelbaar opgeleiden doen het niet eens zoveel beter dan de lager opgeleiden. Zij scoren op zes van de dertien indicatoren onder het gemiddelde.

Het CBS constateert dat 38 procent van de hoogopgeleiden 'behoort tot de bovenkant van de verdeling met een hoge brede welvaart, tegenover 20 procent van de middelbaar opgeleiden en maar 8 procent van de laagopgeleiden. Laagopgeleiden zitten juist vaker aan de onderkant van de verdeling; dat geldt voor 30 procent [...]. De stapeling van gunstige uitkomsten concentreert zich dus sterk

bij hoogopgeleiden, terwijl de stapeling van ongunstige uitkomsten vooral voorkomt bij laagopgeleiden.³⁰

Laten we die verschillen in brede welvaart nog wat concreter maken. Figuur 3.4 laat zien dat hoe lager je opleiding is, hoe lager je inkomen. In 2022 verdienden lager opgeleiden gemiddeld bijna 22.000 euro, middelbaar opgeleiden 34.000 euro, en hoger opgeleiden 58.000 euro.³¹

Hoe lager je opleiding, hoe groter ook de kans is dat je geen vast contract hebt of moet werken op basis van nulurencontracten. In 2024 was 22 procent van de werknemers met basisonderwijs of vmbo een flexwerknemer, tegenover 17 procent van de werknemers met een hbo- of wo-diploma.³³ Hoe lager je opleiding, hoe groter ook de kans is dat je überhaupt geen betaald werk hebt. In 2023 had bijna de helft van de mensen met maximaal een vmbo-opleiding geen betaald werk. Voor de mensen met een hbo- of wo-opleiding gold dit voor minder dan een vijfde.³⁴

Figuur 3.4: Persoonlijk inkomen naar onderwijsniveau, 2022 (gemiddeld, x 1000 euro).³²

Hoe lager je opleiding, hoe groter ook de kans dat je je eenzaam voelt. Van de mensen met hoogstens een vmbo- of mbo-1-diploma voelde 32 procent zich enigszins en 11,5 procent zich sterk eenzaam in 2022. Voor mensen met een masterdiploma was dat 25,6 en 9,4 procent.³⁵ Hoe lager je opleiding, hoe lager ook je levensverwachting en hoe slechter je gezondheid. Iedereen kent inmiddels de cijfers wel.³⁶ Lager opgeleiden hadden in de periode 2017-2022 een gemiddelde levensverwachting van 79 jaar, hoger opgeleiden van bijna 84 jaar. Lager opgeleiden hadden gemiddeld al vanaf hun 57ste geen goede gezondheid meer, hoger opgeleiden kregen pas vanaf hun 71ste serieuze gezondheidsklachten.³⁷ Lager opgeleiden krijgen ook eerder psychische klachten. Iemand met alleen lagere school of vmbo heeft een twee keer grotere kans op stemmingsstoornissen, zoals een depressie of manie, dan iemand met een hbo- of wo-diploma.³⁸ Lager opgeleiden hebben gemiddeld meer angstgevoelens, een slechtere mondgezondheid en meer pijnklachten dan hoger opgeleiden.³⁹ Alle goede intenties ten spijt lukt het nauwelijks om deze grote gezondheidsverschillen te verkleinen.

Verschillen in sociale status

De Vlaamse sociologen Elchardus en Spruyt hebben erop gewezen dat een praktische opleiding geen bron meer is van zelfbewustzijn in een meritocratische samenleving.⁴⁰ In de negentiende eeuw kon de adel er nog prat op gaan geen formele scholing te hebben genoten en in de twintigste eeuw gold voor veel arbeiders nog '*proud to be working class*'. Maar in de eenentwintigste eeuw, met zijn mengeling van meritocratie en egalitair

ethos, zijn opleidingsverschillen een bron van schaamte voor praktisch opgeleiden en van gêne voor academisch opgeleiden.

Opleiding is steeds vaker een bron van sociale identiteit en status.⁴¹ Vooral academici hebben een sterke neiging om zich te identificeren met hun opleidingsniveau en zich af te zetten tegen andere opleidingsniveaus.⁴² Academisch geschoolden kunnen bijvoorbeeld feilloos de verschillen in smaak met praktisch opgeleiden benoemen. Kuipers en Van den Haak laten dit mooi zien met een enkele citaten: ‘Zo zegt een 44-jarige communicatieadviseur bij een bank over de Toppers: “Het pakt me niet, ik vind het plat, en ja, ordinair ook vaak. Je associeert het ook snel met het publiek dat daar naartoe gaat, in ieder geval ik wel.” Dat “andere” publiek werd vaak op generaliserende wijze aangeduid als “de massa”, “de meerderheid”, of “het gewone volk”.’ En een kunstdocente in de zorgsector zegt bijvoorbeeld: ‘Ja de meisjes waarmee ik werk, hoe heet het, die hebben vaak – ja dat is wel heel gemeen om te zeggen – maar die hebben vaak een mbo-opleiding en die vinden dat prachtig om die series te volgen.’⁴³ Vanwege hun overwegend egalitaire ethos vinden ze het echter lastig om die sociale distinctie echt uit te spreken en leidt die gêne vooral tot sociale vermijding.⁴⁴ De verschillen in sociale status blijven daarom veelal impliciet. Het is voor beide groepen een ongemakkelijke tegenstelling.

3.6 De academici trekken aan het langste eind

Opleiding is de nieuwe verzuiling. Net als de protestanten en de katholieken in de twintigste eeuw, leven acade-

misch geschoolden en praktisch geschoolden in gescheiden werelden. Ze hebben andere vrienden, trouwen niet met elkaar, wonen in andere buurten en regio's, gaan naar andere scholen en andere sportclubs. Ze kijken naar andere zenders, ze zitten op andere sociale media en gaan naar andere voorstellingen.

Er is echter één belangrijk verschil met die eerdere verzuiling. En dat is het grote verschil in welvaart tussen de zuilen. In de loop van de twintigste eeuw emancipeerden de katholieken en de 'kleine luyden' en na de Tweede Wereldoorlog deelden ze op gelijke voet in de grote welvaartsgroei. De nieuwe verzuiling naar opleiding is echter ook een sociaal-economische scheidslijn.

De verschillen in welvaart, in gezondheid en levensverwachting tussen hoger en lager opgeleiden zijn fors en veel groter dan die in de jaren zestig tussen katholieken en protestanten. De middelbaar opgeleiden zitten er niet altijd precies tussenin. Zij zijn wat beter af dan lager opgeleiden, maar de verschillen zijn vaak niet eens zo groot. De grote kloof zit met name tussen de academisch opgeleiden en de rest. Zij trekken op vrijwel alle gebieden aan het langste eind. In het tweede deel van dit boek zullen we zien dat dit in de politiek nog sterker geldt. Maar eerst kijken we in hoeverre die nieuwe verzuiling niet alleen een sociale, maar ook een politieke scheidslijn is.

4 Opleiding als politieke scheidslijn

4.1 Roel van Duijn en het klootjesvolk

De belangrijkste politieke tegenstellingen van onze tijd lopen langs opleidingslijnen. Als we één moment zouden moeten aanwijzen waarop dat in ons land voor het eerst zichtbaar werd, dan is dat de opkomst van de provobeweging in de jaren zestig van de vorige eeuw. Veel van wat we in dit boek beschrijven komt al samen in de figuur van Roel van Duijn, de voorman van de provo's in Amsterdam. Hij ging als kind naar een montessorischool in het betere deel van Den Haag, deed vervolgens gymnasium en werd activist toen hij begin jaren zestig in Amsterdam ging studeren. Daar sprak hij denigrerend, en met licht bekakte stem, over het 'klootjesvolk'.¹ Laten we hem even aan het woord laten:

De oude klassetegenstelling tussen het proletariaat en de bourgeoisie is praktisch weggefallen. Maar wat is er voor in de plaats gekomen? Een nieuwe klassetegenstelling, die van de samengesmolten proletariaat en bourgeoisie (tot één groot grijs klootjesvolk) en een nieuwe revolterende klasse: het provotariaat. Deze welvaartsklasse bestaat uit alle op-

standige jongeren: beatniks, nozems, kunstenaars, studenten. [...] het klootjesvolk 'werkt', het provotariaat 'werkt' niet, maar protesteert permanent tegen deze maatschappij.²

Er is niet al te veel fantasie voor nodig om in Van Duijns 'groot grijs klootjesvolk' de praktisch geschoolden van tegenwoordig te herkennen en in zijn 'provotariaat' de academisch geschoolden.

In dit hoofdstuk zullen we laten zien dat vanaf die jaren zestig de academisch en praktisch geschoolden, het provotariaat en het klootjesvolk, ook in politieke zin gescheiden zijn geraakt. Vanaf de jaren van Provo kreeg de belangrijkste scheidslijn in de Nederlandse politiek steeds meer een cultureel karakter. Vervolgens laten we zien dat die nieuwe culturele scheidslijn bij uitstek ook een scheidslijn naar opleiding is. Die opleidingsverschillen zijn ook duidelijk zichtbaar bij partijk keuze en in de voorkeur voor andere politieke stijlen. Tot slot gaan we in op de vraag waarom nu juist opleiding zo'n verschil maakt bij de grote politieke kwesties van onze tijd.

4.2 Een nieuwe culturele scheidslijn

Twee stille culturele revoluties

Wie in de vorige eeuw aan buitenlandse bezoekers het Nederlandse politieke landschap wilde uitleggen, had genoeg aan twee scheidslijnen. Als eerste de religieuze scheidslijn tussen confessionelen en seculieren en tussen katholieken en protestanten. De andere scheidslijn was die tussen 'arbeid' en 'kapitaal', tussen links dat wilde ingrijpen in de markt en rechts dat de markt zoveel mogelijk zijn werk wilde laten doen.

Na de onderwijsrevolutie kwam daar verandering in. De radicale studenten van het 'provotariaat' voerden actie voor nieuwe thema's, zoals ontwapening, alternatieve levensstijlen, natuur en milieu. Hun tegenstanders waren niet alleen het grootkapitaal of andere religies, maar vooral ook de conservatieve, materialistische kleinburgerij – het 'grijze, autofiele klootjesvolk'. De babyboomgeneratie, die in de jaren zestig en zeventig massaal naar de universiteit ging, groeide op in een tijd van economische voorspoed. Hierdoor werden materiële waarden, zoals bestaanszekerheid en welvaart, minder belangrijk. In plaats daarvan kwamen immateriële waarden, zoals persoonlijke ontplooiing, culturele en seksuele diversiteit, en zorg voor natuur en milieu. De Amerikaanse socioloog Inglehart sprak van een *silent revolution*.³

Dat verhaal is genoegzaam bekend. Wat minder aandacht heeft gekregen is dat deze 'stille' progressieve revolutie vanaf de jaren zeventig in veel westerse landen leidde tot een stille 'contrarevolutie'. Bij grote groepen burgers – de *silent majority* – riep die progressieve agenda gevoelens van onveiligheid en onrust op. Er kwam een conservatieve tegenbeweging op gang.⁴ Deze tegenbeweging benadrukte het belang van nationale identiteit en culturele homogeniteit, en van orde, grenzen en sterke leiders. Die onrustgevoelens bleven lange tijd relatief 'stil' omdat er geen partijen waren die ze politiek vertaalden. Pas met de opkomst van nationalistische partijen werden deze thema's expliciet onderdeel van het politieke debat. We komen daar zo dadelijk op terug.

Eerst staan we nog wat langer stil bij die fundamentele verandering in het Nederlandse politieke landschap vanaf de tweede helft van de vorige eeuw. Gaandeweg, aan-

vankelijk onder de oppervlakte en uit het zicht van veel academisch geschoolde opiniemakers, veranderde het politieke landschap. Door de spectaculaire ontkerkelijking in ons land is de religieuze scheidslijn vrijwel verdwenen. De christelijke partijen hadden in 2023 nog maar elf zetels in de Tweede Kamer – een historisch dieptepunt. De sociaal-economische scheidslijn, tussen links en rechts, bestaat nog wel, maar heeft veel van zijn scherpte verloren. De culturele scheidslijn is tegenwoordig de belangrijkste. De tegenstelling tussen religieuze en seculiere waarden werd vervangen door een tegenstelling tussen sociaalliberale waarden en traditionele waarden. Aan de ene kant staan meer kosmopolitische kiezers en partijen en aan de andere kant staan meer nationalistische kiezers en partijen. We zullen straks zien dat deze nieuwe culturele scheidslijn bij uitstek ook een scheidslijn is tussen academisch en praktisch geschoolden.

Nieuwe brandende kwesties

Elke politieke scheidslijn heeft zijn kenmerkende brandende kwesties. Bij de scheidslijn tussen confessionelen en seculieren uit de vorige eeuw waren dat bijvoorbeeld de vrijheid van onderwijs, kwesties rond gezin en seksualiteit, zoals ongehuwd samenwonen, echtscheiding, homohuwelijk, anticonceptie en pornografie, en ook medisch-ethische kwesties, zoals abortus en euthanasie. Bij de sociaaleconomische scheidslijn tussen links en rechts passen kwesties als sociale zekerheid, belastingdruk, werkgelegenheid, marktwerking en inkomensherverdeling.

Ook rond de nieuwe sociaal-culturele scheidslijn zie je kenmerkende waardeconflicten en -kwesties. Al vanaf de

provo's speelt bijvoorbeeld de spanning tussen autoriteit en autonomie.⁵ Aan de autoritaire kant van de scheidslijn staan de verdedigers van traditionele instituties zoals de kerk, het gezin en het leger. Zij vragen aandacht voor normen en waarden, en voor het handhaven van wet en orde. Aan de antiautoritaire kant willen ze de grip van deze instituties op het individu juist verminderen, en vragen ze aandacht voor zelfontplooiing en persoonlijke vrijheid. Belangrijke kwesties rond dit waardeconflict zijn criminaliteit en overlast, defensie en nationale veiligheid, drugsgebruik en vrije seks, en ook het wel of niet tolereren van andere seksuele oriëntaties of genderidentiteiten.

Een tweede waardeconflict is de spanning tussen natuur en milieu en welvaart. Die werd al zichtbaar in de jaren zeventig, na de publicatie van het rapport van de Club van Rome. Aan de ene kant staan natuurbeschermers en klimaatactivisten die zich grote zorgen maken over milieuvervuiling, over het verdwijnen van de biodiversiteit en over de gevolgen van klimaatverandering. Aan de andere kant staan boeren en kleine ondernemers die zich zorgen maken over de toekomst van hun familiebedrijven en burgers die zorgen hebben over de hoge kosten van klimaatmaatregelen. Kwesties die rond dit waardeconflict spelen zijn bijvoorbeeld de aanpak van stikstof, intensieve landbouw, dierenwelzijn, klimaatakkoorden en co₂-heffingen.

Het derde, in onze eeuw heftigste, conflict draait om de spanning tussen culturele pluriformiteit en nationale identiteit. Aan de ene kant staan meer kosmopolitisch ingestelde burgers en bijvoorbeeld ook de grotere ondernemers.⁶ Zij zijn voorstander van open grenzen en hebben vertrouwen in de EU en internationale organisaties. Ook

accepteren ze maatschappelijke pluriformiteit en een heterogene nationale identiteit – zoals koningin Máxima, destijds als kroonprinses, het ooit uitdrukte in haar omstreden WRR-lezing: ‘Er is niet één Nederlandse identiteit.’ Aan de andere kant staan meer nationalistisch ingestelde burgers en kleinere middenstanders voor wie die internationalisering allemaal veel te snel gaat. Zij ervaren verliesgevoelens door het verdwijnen van de Nederlandse taal en door de komst van andere culturen en religies. Zij hebben grote moeite met multiculturalisme en zijn voorstander van een meer homogene nationale identiteit en van nationale symbolen.

Belangrijke strijdpunten zijn hier immigratie en asiel, integratie en sociale cohesie, nationale identiteit en multiculturalisme, maar ook Europese eenwording en nationale soevereiniteit, internationale machtsverhoudingen en economische concurrentie.⁷ Deze tegenstelling is geleidelijk gegroeid en die groei is gelijk opgegaan met de toenemende europeanisering en met de komst van grote aantallen immigranten naar Nederland. Ze bestond veel eerder onder de kiezers dan onder de politieke partijen. Al sinds het begin van de jaren negentig zetten veel kiezers immigratie, integratie en samenleven hoog op de lijst van maatschappelijke kwesties.⁸

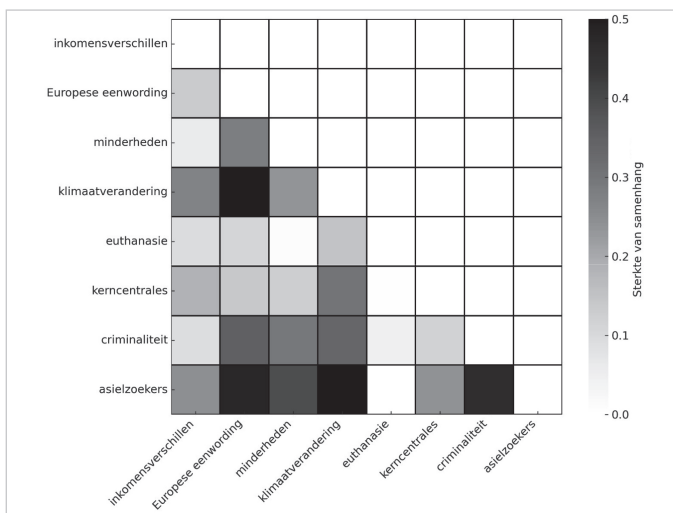
In de vorige eeuw waren de ‘schoolstrijd’ en de ‘sociale kwestie’ de grote politieke strijdpunten, in deze eeuw zijn dat culturele kwesties. De heftigste maatschappelijke discussies gaan niet meer over de vrijheid van onderwijs of over sociale zekerheid, maar over immigratie en asiel, over Zwarte Piet, transgenders, de koloniale erfenis, klimaatacties, intensieve landbouw en de komst van de wolf. Het centrale politieke conflict gaat niet meer over reli-

gieus versus seculier, of over markt versus overheid, maar over open versus gesloten. De politieke strijd is vooral een culturele strijd om identiteit.

Meer samenhang tussen de kwesties

Wat voor het ontstaan van een politieke scheidslijn cruciaal is, is dat de opvattingen over ogenschijnlijk verschillende kwesties onderling met elkaar verknoot raken. Die samenhang vormt als het ware het cement van de scheidslijn. Philip Converse introduceerde hiervoor al in 1964 het begrip ‘beliefsysteem’, een samenhangend stelsel van opvattingen.⁹ Een ‘beliefsysteem’ verbindt de verschillende standpunten rond sociaal-culturele of economische kwesties met elkaar. Binnen zo’n ‘beliefsysteem’ vormen de politieke waarden de fundamentele laag en functioneren ze als verbindende principes. Nieuwe politieke kwesties worden vervolgens langs deze scheidslijnen herkenbaar en het is duidelijk wie zich aan welke kant van de scheidslijn bevindt. Bij de religieuze scheidslijn was de kans bijvoorbeeld groot dat iemand die tegenstander is van het homohuwelijk ook moeite heeft met ogenschijnlijk heel andere praktijken, zoals euthanasie of het kweken van embryo’s.

Dat zien we nu ook gebeuren rond de brede waaier aan culturele thema’s. Figuur 4.1 laat bijvoorbeeld zien dat opvattingen over Europese eenwording en asielzoekers sterk samenhangen met opvattingen over klimaatverandering. Hoe donkerder het blokje, hoe sterker de samenhang. Wie vindt dat Europese eenwording nog verder moet gaan, zal ook vinden dat er meer asielzoekers mogen worden toegelaten en dat er niet genoeg wordt gedaan om klimaatverandering tegen te gaan – en omge-

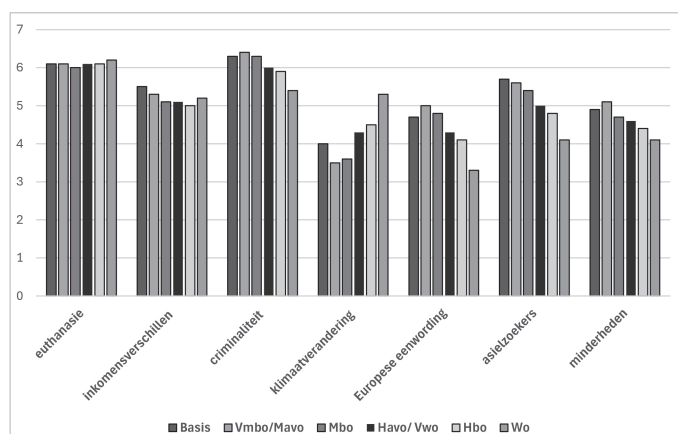
Figuur 4.1: Sterkte van samenhang tussen politieke opvattingen – gebaseerd op absolute correlatiecoëfficiënten.¹⁰

keerd. En wanneer je bijvoorbeeld weet dat iemand vóór een strenge aanpak van de criminaliteit is, dan is de kans groot dat die persoon ook vóór een strengere asielbeleid is, maar geen voorstander is van het behoud van de eigen cultuur van minderheden.

4.3 De culturele scheidslijn is een diplomascheidslijn

Die nieuwe culturele scheidslijn is bij uitstek een scheidslijn naar opleidingsachtergrond. Juist bij die brandende kwesties van onze tijd lopen de voorkeuren van academisch geschoolden en praktisch geschoolden sterk uit elkaar. Dat was niet zo bij de ‘oude’ brandende kwesties. Tijdens de verzuiling waren er binnen de verschillende

zuilen wel standsverschillen tussen de academisch geschoolde notabelen en de praktisch geschoolde arbeiders, maar ze dachten in grote lijnen hetzelfde over politiek. Dat zien we tegenwoordig nog terug bij maatschappelijke kwesties die passen bij de oude religieuze scheidslijn tussen confessionelen en seculieren, zoals abortus en euthanasie. In ons land is er geen enkel verschil naar opleidingsniveau rondom die thema's. Academisch en praktisch geschoolden zijn bijvoorbeeld even liberaal wat betreft euthanasie, zoals figuur 4.2 laat zien. Op een schaal van 1 (verbieden) tot 7 (toestaan) zitten alle opleidingsgroepen rond de 6. Dat bleek al uit het Nationaal Kiezersonderzoek (NKO) van 2006, dat we gebruikten bij de vorige editie van dit boek, en dat is nog steeds zo. Ook bij klassieke links-rechtswaarden, zoals inkomenshervreiding, zijn de verschillen in opvattingen tussen opleidingsgroepen heel klein.

Figuur 4.2: Opleiding en politieke opvattingen (gemiddelden op 1-7-schaal).¹¹

De grootste opleidingsverschillen zien we, zowel in 2006 als in 2023, rond de meer culturele thema's. Daarbij is het belangrijk om je te realiseren dat dit bij uitstek de thema's zijn die tegenwoordig politiek hoog opspelen. Politicologen spreken van *salience*. Juist bij de onderwerpen waarover in deze eeuw veel strijd is, zie je de grootste tegenstellingen tussen opleidingsgroepen. We komen daar zo op terug.

Als het gaat om law-and-order lopen de opvattingen van academisch opgeleiden en de praktisch opgeleiden al jaren sterk uiteen. De laatsten zijn vaker voorstander van hoge straffen, van een sterk leger en van sterke leiders.¹² Zo maken mensen met een vmbo- of mbo-diploma zich meer zorgen over criminaliteit dan mensen met een wo-diploma en vinden ze veel vaker dat er harder tegen moet worden opgetreden.

Flinke verschillen zien we ook bij klimaat. In 2006 was dat nog geen thema in het nko, maar in 2023 zien we dat wo'ers vinden dat hier veel te weinig aan wordt gedaan, terwijl vmbo'ers vinden dat het wel mooi genoeg is. Academisch geschoolden maken zich grote zorgen over klimaatverandering, praktisch geschoolden maken zich vooral zorgen over de kosten van klimaatmaatregelen. Anders uitgedrukt: academici hebben zorgen over het einde van de wereld, praktisch geschoolden over het einde van de maand.¹³ Ook in kwesties rond natuur en milieu zie je soms sterke tegenstellingen langs opleidingslijnen. Beide groepen zijn begaan met dieren, maar niet met dezelfde dieren. De academisch geschoolden zijn vooral bezorgd om het lot van wilde dieren, zoals zeggenkorfslakken, kamsalamanders of korenwolven. Praktisch geschoolden bekommeren zich eerder om het lot van huis-

dieren, zoals honden, katten en paarden. Dat zie je ook bij de controverse rondom de komst van de wolf in ons land. Academisch geschoolden zien de wolf als een welkome aanvulling op het ecosysteem, praktisch geschoolden zien vooral de vele dode schapen.

Een derde brandende kwestie waar je forse verschillen ziet is de Europese Unie. Praktisch opgeleiden vinden al jaren dat de Europese eenwording te ver is gegaan, van academisch geschoolden mag er nog wel een schepje bovenop. Praktisch opgeleiden hebben veel minder vertrouwen in Europese instituties dan academisch opgeleiden en veel vaker het gevoel dat zij zelf, of de samenleving, niet hebben geprofiteerd van het EU-lidmaatschap.¹⁴

Maar de grootste tegenstellingen zie je rondom immigratie en integratie. Figuur 4.2 laat zien dat naarmate respondenten hoger zijn opgeleid, ze positiever staan tegenover asielzoekers en ze vaker vinden dat immigranten hun eigen taal en cultuur mogen behouden. Het NKO bevat nog veel meer stellingen over immigratie en integratie. Bij elke stelling zie je grote verschillen tussen praktisch en academisch geschoolden. Hoe hoger je bent opgeleid, hoe positiever je staat tegenover immigratie. Die grote opleidingsverschillen komen de afgelopen decennia ook consistent naar voren in een reeks van andere onderzoeken, bijvoorbeeld van het SCP en van politieke sociologen. Opleidingsniveau is veruit de belangrijkste voorspeller van positieve dan wel negatieve attitudes rondom migratie en integratie.¹⁵

Een scheidslijn komt niet alleen tot uiting in tegengestelde opvattingen over maatschappelijke kwesties, maar ook in het belang dat mensen aan die kwesties hechten. Niet

elk onderwerp dat kiezers verdeelt, staat ook hoog op hun prioriteitenlijst. Zo blijven thema's als abortus of euthanasie gevoelig, maar zijn ze voor veel kiezers tegenwoordig van ondergeschikt belang. Immigratie was veertig jaar geleden al een controversieel onderwerp, maar werd destijds nauwelijks als urgent ervaren.¹⁶ Inmiddels is dat drastisch veranderd: immigratie is niet alleen een splijtzwam, maar vormt ook een topprioriteit voor een aanzienlijk deel van het electoraat. De culturele dimensie wordt dus niet alleen gevormd door wat mensen vinden, maar ook door hoe belangrijk ze iets vinden.

Tabel 4.1 laat zien welke prioriteit respondenten met verschillende opleidingsniveaus toekennen aan zes beleidsonderwerpen die de afgelopen jaren veel politieke aandacht kregen.

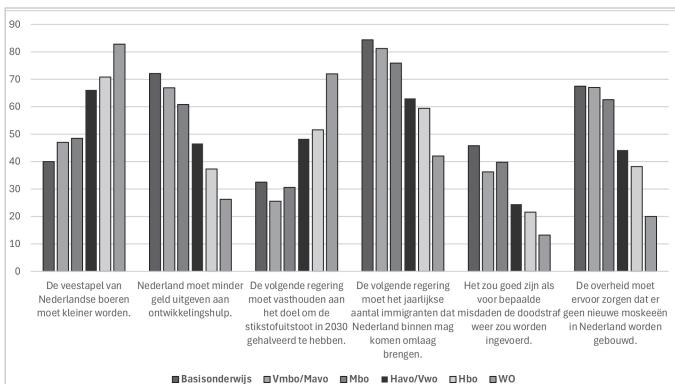
Tabel 4.1: Belang van politieke kwesties en opleiding (gemiddelde score).¹⁷

In hoeverre vindt u dat de volgende regering voorrang moet geven aan deze onderwerpen? (0: helemaal geen voorrang 10: volledig voorrang)						
	Basis- onder- wijs	Vmbo/ mavo	Mbo	Havo/ vwo	Hbo	Wo
Terugdringen aantal immigranten	7.15	7.48	7.19	6.26	6.01	4.68
Hardere aanpak criminaliteit	7.98	8.62	8.11	7.35	7.26	5.93
Maatregelen klimaatverandering	5.89	5.33	5.39	6.22	6.52	7.45
Terugdringen armoede	8.53	8.14	7.66	7.54	7.38	7.33
Bestuurlijke vernieuwing	6.33	6.39	6.21	6.16	6.16	5.85
Woningen bouwen	7.83	8.08	7.86	7.84	7.62	7.44

De meer praktisch geschoolden geven prioriteit aan het terugdringen van immigratie, criminaliteit en armoede, terwijl wo-opgeleiden vooral aandacht willen voor klimaatverandering. Bij thema's als bestuurlijke vernieuwing en woningbouw zijn de verschillen veel kleiner. Dat laat zien dat de politieke agenda van praktisch geschoolden en die van academisch geschoolden er op een aantal punten anders uitziet. Hier komen we in hoofdstuk 8 nog uitgebreid op terug.

De academici springen eruit

Wat opvalt is dat wo-opgeleiden bij culturele kwesties vaak extremere standpunten innemen dan hbo'ers. In veel onderzoek worden hbo- en wo-opgeleiden samengevoegd tot één categorie van 'hoogopgeleiden', maar dat maskeert belangrijke verschillen. Op thema's als stikstof en rond immigratie en integratie zijn er flinke verschillen tussen hbo'ers en academici. Dat zien we in figuur

Figuur 4.3: Opvattingen over culturele kwesties en opleiding (in procenten (helemaal) eens).¹⁹

4.3: tussen wo- en hbo-opgeleiden zit een verschil van 20 procent als het gaat om stikstofbeleid en 10 tot 15 procent in steun voor stellingen als 'de overheid moet zorgen dat er geen nieuwe moskeeën worden gebouwd', 'het aantal immigranten moet omlaag', of 'er moet minder geld naar ontwikkelingshulp'. Op deze onderwerpen bevinden hbo'ers zich qua opvattingen dichter bij mensen met een havo- of vwo-diploma dan bij academici. Dat is ook wel te begrijpen. Veel hbo'ers zijn ingestroomd via het mbo, of de havo, en lijken qua opvattingen op de middelbaar opgeleiden. Onderzoek laat zien dat vooral de academici een aparte groep vormen als het gaat om kwesties rond globalisering en cultuur.¹⁸ De academici springen er echt uit – zij zitten telkens aan het ene uiterste van de schaal.

4.4 Opleiding als partijpolitieke scheidslijn

De opkomst van nieuwe politieke partijen

Een politieke scheidslijn is pas compleet wanneer er ook bijpassende politieke partijen ontstaan en zij erin slagen om voldoende kiezers te mobiliseren. Zo kwamen er in ons land aan het einde van de negentiende eeuw partijen op religieuze basis, zoals de ARP en de CHU voor de protestanten en wat later de RKSP voor de katholieken. En ook langs de sociaal-economische scheidslijn ontstonden er partijen, zoals de SDAP, CPN en SP voor de arbeiders en de VVD voor de ondernemers.

Hetzelfde zien we een kleine eeuw later gebeuren langs de nieuwe culturele scheidslijn. Vanaf de jaren zestig, de jaren van Provo en de stille revolutie, werden er overal in West-Europa groene en sociaalliberale partijen

opgericht. In Nederland waren dat bijvoorbeeld eerst D'66 en de PPR. Later kwamen daar GroenLinks, de Partij voor de Dieren en Volt bij.

De politieke loopbaan van Roel van Duijn biedt een mooie illustratie hiervan. Hij was in de jaren zestig oprichter van de provobeweging en van de Kabouterpartij en zat voor beide partijen ook in de Amsterdamse gemeenteraad. In de jaren zeventig werd hij lid van de PPR en wethouder voor die partij in Amsterdam. Vervolgens was hij in de jaren tachtig politiek actief voor lokale partij- en als Groen Amsterdam, Amsterdam Anders/De Groenen. En in de jaren nul van deze eeuw eindigde hij zijn politieke carrière als lid van GroenLinks.

Al deze partijen zijn vooral gericht op immateriële thema's zoals natuurbescherming, democratisering, diversiteit, ontwikkelingshulp en Europese samenwerking. Hun partijprogramma's kenmerken zich door milieuvriendelijke, libertaire en pro-immigratiestandpunten. Zij positioneren zich duidelijk aan de cultureel progressieve zijde van het politieke spectrum, en onderscheiden zich van de traditionele linkse partijen die meer sociaal-economische kwesties centraal stellen.

De tegenbeweging kwam pas veel later op gang. In Hilversum werd dan al in de jaren tachtig, door Koot en Bie, de 'Tegenpartij' opgericht, maar het zou tot in deze eeuw duren voor er in Den Haag enigszins stabiele partijen ontstonden aan de andere kant van het culturele spectrum. In de jaren zeventig en tachtig waren er wel wat nationalistische splinterpartijen, maar die kregen nauwelijks een voet aan de grond. Jarenlang rustte er een groot taboe op nationalisme en was de Centruumpartij van

Hans Janmaat de enige anti-immigratiepartij in de Kamer. Deze partij werd echter fel bestreden en stond zeer geïsoleerd.

In mei 2002 kwam de culturele scheidslijn echter in één klap op de politieke kaart te staan met de enorme verkiezingswinst van de Lijst Pim Fortuyn. Sindsdien heeft zich definitief een aantal expliciet nationalistische en cultureel conservatieve partijen in ons politieke landschap gevestigd.²⁰ Eerst de LPF en later ook Trots op Nederland, die van nationalisme zelfs haar handelsmerk maakte, en vervolgens de Partij voor de Vrijheid, Forum voor Democratie, JA21 en de BBB. Ook de SP stond aanvankelijk aan de nationalistische kant van deze scheidslijn, gezien haar standpunten op het gebied van arbeidsmigratie, globalisering en europeanisering. De SP was bijvoorbeeld de enige partij die in 2005 campagne voerde tegen de Europese grondwet. De 'oude' volkspartijen, PvdA, CDA en VVD, hadden van meet af aan grote moeite om hun positie op deze nieuwe culturele dimensie te bepalen. Zij zijn intern verscheurd tussen een meer kosmopolitisch kader aan de ene kant en hun traditionele, meer nationalistische achterbannen aan de andere kant, en zijn veel kiezers kwijtgeraakt aan partijen die wel een duidelijk cultureel profiel hebben.

Opleiding als partijpolitieke scheidslijn

Is deze nieuwe culturele scheidslijn in het partijlandschap nu ook een scheidslijn langs opleidingslijnen? Toen we de eerste versie van dit boek schreven in 2010 stelden we dat het proces van politieke scheidslijnvorming op één belangrijk punt nog niet volledig was doorgezet. In tegenstelling tot andere scheidslijnen, zoals

klasse of religie, verwoordden de nieuwe politieke partijen niet expliciet de belangen van academici of van praktisch opgeleide burgers. Er bestond geen ‘Partij voor Universitair Afgestudeerden’ of ‘Unie van Lager Opgeleiden’. Dit staat in contrast met de oude verzuilingspartijen, waarvan de namen duidelijk verwijzen naar de sociale groepen die ze vertegenwoordigen, zoals de ‘Partij van de Arbeid’ of het ‘Christen-Democratisch Appèl’. Die naamgeving is sindsdien nog niet veranderd.

Inmiddels is echter wel duidelijk dat de politieke partijen aan beide kanten van die nieuwe culturele scheidslijn heel andere opleidingsgroepen aantrekken. Onderzoek van de Amsterdamse sociologen Ganzenboom en Arab laat zien dat politieke partijen sinds 2002 steeds duidelijker te onderscheiden zijn op basis van het opleidingsniveau van hun kiezers.²¹ Hoogopgeleide kiezers stemmen vooral op D66 en GroenLinks, gevolgd door de vvd en de Partij voor de Dieren. Aan de andere kant van het spectrum staan de kiezers van de pvv, die gemiddeld het laagst opgeleid zijn. De kloof in opleidingsniveau is zelfs aanzienlijk gegroeid sinds de pvv de rol van de LPF heeft overgenomen. Waar de voorgangers van de pvv, zoals de LPF en Leefbaar Nederland, nog een relatief hoger opgeleid electoraat hadden, trekt de pvv nu vooral lager en middelbaar opgeleide kiezers. De pvv heeft inmiddels zelfs een deel van de niet-stemmers weten te mobiliseren, en dat zijn overwegend lager opgeleiden, zoals we in het volgende hoofdstuk zullen zien.

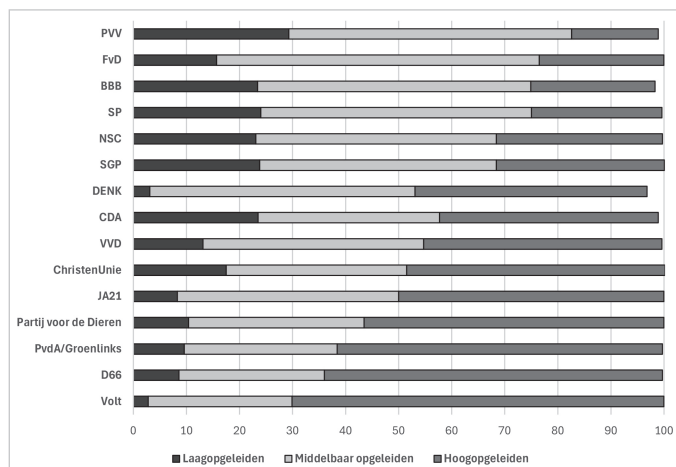
De herschikking van het politieke landschap

Bij de Tweede Kamerverkiezingen van 2023 was die herschikking van het politieke landschap duidelijk zichtbaar.

Na die verkiezingen telde de Tweede Kamer vier partijen aan de meer nationalistische kant: pvv, Forum voor Democratie, JA21 en BBB, die samen goed waren voor 48 zetels. Aan de meer kosmopolitische kant stonden ook vier partijen: D66, PvdA/GL, PvdD en Volt, die samen 39 zetels hadden. Zeven van deze acht partijen dateren van na 2002.

Figuur 4.4 laat mooi zien hoezeer dat ook een scheidslijn naar opleiding was. Hoe nationalistischer een partij is, hoe meer het electoraat bestaat uit praktisch opgeleiden. Het electoraat van de pvv bestond in 2023 voor ruim driekwart uit kiezers die maximaal een mbo-diploma hebben. Omgekeerd bestond het electoraat van Volt en D66 voor twee derde uit kiezers met een hbo- of wo-diploma.

Deze trend beperkt zich niet tot ons land. Er is steeds meer bewijs dat opleiding in westerse landen de belang-

Figuur 4.4: Opleiding van kiezers per partij bij de Tweede Kamerverkiezingen 2023 (in procenten).²²

rijkste politieke scheidslijn is en dat die scheidslijn vergelijkbaar is met eerdere scheidslijnen.²³ Internationaal vergelijkend onderzoek laat zien dat in heel West-Europa kiezers met een academische achtergrond veel meer zijn geneigd om te stemmen op groene en sociaalliberale partijen, terwijl lager opgeleiden vaker nationalistische partijen verkiezen.²⁴ Het effect van opleiding is veel sterker dan dat van inkomen – inkomen is zelfs negatief verbonden aan stemmen langs deze scheidslijn.²⁵ Het is dus niet meer zo dat iemands sociaal-economische positie hier de doorslag geeft, zoals langs de links-rechtsscheidslijn vaak het geval was. Uit vergelijkend onderzoek blijkt ook dat vooral de traditionele linkse partijen veel kiezers zijn kwijtgeraakt met een lager opleidingsniveau en een hoger inkomen.²⁶ Tegelijkertijd kregen zij meer steun van hoogopgeleide kiezers met een lager inkomen. Hierdoor is het electorale speelveld nu sterker verdeeld op basis van opleidingsniveau en minder op basis van inkomen.

Het zijn vooral de sociaaldemocratische partijen die hier de gevolgen van ondervinden. De kiezers met een praktische opleiding hebben zich massaal van hen afgekeerd en geven hun stem aan nationalistische partijen. Dit verschijnsel is treffend samengevat in de titel van het baanbrekende boek *Farewell to the Leftist Working Class* van de Rotterdamse politieke sociologen Houtman, Achterberg en Derks.²⁷ Sociaaldemocratische partijen zijn op meerdere fronten ingehaald. De groen-linkse partijen trekken de academisch opgeleide socioculturele professionals aan, terwijl de nationalistische partijen inspelen op het ongenoegen over immigratie en internationalisering van de praktisch geschoolde traditionele achterban. Sinds de eeuwwisseling zijn de traditionele linkse partijen in

ons land de steun van de arbeidersklasse volledig kwijtgeraakt aan nationalistische partijen zoals pvv, Forum voor Democratie en JA21. Vooral voor de PvdA is dit onthutsend. In de jaren tachtig van de vorige eeuw stemde nog rond de 40 procent van de kiezers die zichzelf als arbeiders identificeren op de PvdA. In 2023 stemde bijna 40 procent van hen op de nationalistische partijen, en dan vooral op de pvv. Nog maar 10 procent stemde op PvdA/GroenLinks.²⁸

Het mag dan zijn dat, anders dan bij de eerdere scheidslijnen, de verschillen in opleidingsachtergrond nog niet expliciet terugkomen in de naamgeving van de nieuwe partijen. Maar voor het overige is helder dat PvdA/GroenLinks, Volt en D66 de partijen van de academici zijn geworden en dat de pvv de nieuwe partij van de praktisch geschoolden is. De ‘A’ van de arbeiders in de PvdA staat tegenwoordig in feite voor ‘academici’ en de ‘V’ in de pvv staat voor ‘vmbo’ers’.

4.5 Politieke stijlverschillen

‘Ik ben beleid’

Die nieuwe scheidslijn gaat niet alleen over verschillen in waarden, opvattingen en partijkeuze. Het gaat ook om verschillen in politieke stijl, over hoe je politiek bedrijft. Aan weerszijden van de culturele scheidslijn denkt men heel anders over hoe politici zich moeten gedragen, hoe ze moeten communiceren en hoe ze beleid moeten maken. Laten we een sprekend voorbeeld geven.

In december 2024 leidde het optreden van pvv-minister Marjolein Faber van Asielzaken en Immigratie tot felle botsingen met de oppositiepartijen PvdA/GroenLinks

en D66. Die botsingen gingen niet alleen over haar beleidsvoornemens – dat was voorspelbaar – maar ook over de manier waarop zij tot haar beleid kwam.²⁹ Ze verweten de minister dat zij volstrekt op eigen houtje opereerde en dat ze de overlegorganen, het veld en de Kamer op geen enkele manier bij haar beleid betrok. Ook werd haar verweten dat ze geen inhoudelijke dossierkennis had. Vooral het Kamerlid Kati Piri van GroenLinks wond zich op: ‘Deze minister kan alleen vragen van papier voorlezen, maar als we spontaan iets vragen, kan ze niets beantwoorden.’ De minister gaf geen krimp en reageerde door haar standpunten nog eens te herhalen. Het maakt Piri woedend: ‘Symboolwetgeving, dat is waar deze minister mee bezig is. Wetten worden erdoor geijast, maar u heeft nog nooit een noodopvang bezocht. U bent een schande.’ Vervolgens riep ze buiten het bereik van de microfoon ‘dat mens is knettergek’ en verliet ze de vergaderzaal. Faber bleef stoïcijns en besloot de vergadering met de woorden ‘De kiezer heeft gesproken en die wil een ander beleid. Dat ga ik uitvoeren. Ik heb geen mandaat van de mensen uit Verwegistan.’

In deze woordenwisseling komt het verschil in politieke stijl duidelijk naar voren. De sociaalliberale oppositie vond het een schande dat de minister weinig inhoudelijke kennis heeft en zeer solistisch opereert. De populistische minister Faber was niet geïnteresseerd in beleidsdetails, noch in goede verhoudingen met de Kamer of met het beleidsveld. Voor haar was het belangrijkste dat haar kiezers een ander beleid wilden. Dat laatste kwam ook mooi naar voren in haar reactie op vragen van een journalist van *RTL Nieuws* over de kritiek op haar idee om terugkeerborden bij asielopvangcentra te zetten: Faber: ‘Ja,

maar mensen zijn het wel met meer dingen niet eens.’
 RTL: ‘Besluit u dit dan gewoon zelfstandig?’ Faber: ‘Ik ben de minister en ik voer het beleid uit.’ RTL: ‘Maar dit is toch geen beleid? Dit is volgens mij een idee van u?’ Faber: ‘Maar ik ben beleid.’

Een academische versus een praktische stijl

Aan de ene kant van de scheidslijn, de kant van D66 en GroenLinks, heeft men een duidelijke voorkeur voor een meer academische en professionele stijl van politiek bedrijven en beleid maken. Aan de andere kant, de kant van de PVV maar ook van de BBB, zien we een meer praktische en populistische stijl. We hebben de verschillen samengevat in tabel 4.2.

Tabel 4.2: Stijlverschillen

Politieke stijlelementen	Academische stijl	Praktische stijl
Kennisbasis	Professionele expertise en wetenschappelijke kennis.	Ervaringskennis en praktische inzichten.
Legitimatie	Technocratisch en langetermijnperspectief.	Directe responsiviteit jegens de wensen van burgers.
Optreden	Gericht op consensus, stabiliteit en verbinding. Checks-and-balances als essentieel voor democratisch proces.	Gericht op conflict, scherpe tegenstellingen en snelle actie. Checks-and-balances als obstakel.
Communicatie	Genuanceerd en technisch taalgebruik. Complexiteit en verbinding benadrukken.	Directe en alledaagse taal. Helderheid en eenvoud benadrukken.
Achterliggende waarden	Rechtsstaat, universele normen.	Volksoevereiniteit, nationale tradities.

We zien om te beginnen verschillende antwoorden op de vraag welke kennis leidend moet zijn bij het vormgeven van beleid. Voor de ene kant van het spectrum vormen professionele expertise en wetenschappelijk onderzoek de basis voor beleid. De gouden standaard is *evidence-based*. Men heeft een groot vertrouwen in experts en in het oplossen van complexe maatschappelijke vraagstukken langs rationele en technocratische weg. Wetenschappelijke rapporten zijn een belangrijke bron van legitimiteit voor nieuw beleid. Openheid, rationaliteit en overleg staan centraal. Men streeft naar breed gedragen beleid dat recht doet aan zo veel mogelijk mensen. Checks-and-balances en complexe procedures worden gewaardeerd als waarborgen voor rechtvaardigheid en om te voorkomen dat sommige groepen of instellingen onevenredig veel macht krijgen.

Aan de andere kant bekritiseren populistische partijen vaak het gezag van wetenschappers en experts. Zij zien hen als ideologisch gedreven, met weinig oog voor de zorgen van de 'gewone burger'. Dit wantrouwen vertaalt zich in scepsis over metingen, modellen en wetenschappelijke resultaten, die geregeld worden weggezet als onbetrouwbaar. Zij laten hun partijprogramma's niet doorrekenen. Compromissen worden vaak gezien als een zwaktebod of als het resultaat van achterkamerpolitiek. Complexe procedures en checks-and-balances worden ervaren als obstakels voor snelle, contextspecifieke oplossingen. Het vasthouden aan eigen normen en waarden vormt de kern van deze benadering. Daarbij wordt het benadrukken van tegenstellingen gezien als een manier om de loyaliteit naar de eigen achterban te tonen. In de woorden van minister Faber: 'De kiezer heeft gesproken en die

Tabel 4.3: Politieke stijlvoorkeuren en opleiding (in procenten (helemaal) eens).³⁰

	Basis	Vmbo/ mavo	Mbo	Havo/ vwo	Hbo	Wo
Wat men in de politiek 'het sluiten van compromissen' noemt, is eigenlijk gewoon het verraden van je principes.	40	37	28	19	18	11
Politici in de Tweede Kamer moeten zich laten leiden door de mening van het volk.	51	62	57	49	47	38
Een sterke regerings-leider is goed voor Nederland, ook als die leider de regels wat oprekt om dingen voor elkaar te krijgen.	35	44	42	27	29	16
Het land zou beter bestuurd kunnen worden door onafhankelijke deskundigen.	38	43	49	52	50	54

wil een ander beleid. Dat ga ik uitvoeren. Ik heb geen mandaat van de mensen uit Verwegistan.'

Deze quote illustreert ook het verschil in communicatiestijlen. Aan de academische kant waardeert men nuances en zorgvuldige afwegingen. Dit uit zich in een meer afstandelijke manier van communiceren. Daartegenover staat een communicatiestijl die direct en herkenbaar is. Authenticiteit wordt hoog gewaardeerd, ook als dit tot polarisatie leidt.

Het zal geen verbazing wekken dat je ook hier een opleidingsgradiënt ziet, zoals blijkt uit tabel 4.3. Hoe hoger

je diploma, hoe minder problemen je hebt met het sluiten van compromissen en hoe meer je een voorkeur hebt voor bestuur door onafhankelijke deskundigen. Omgekeerd geldt dat naarmate je korter naar school bent geweest, je vaker vindt dat de Kamerleden zich moeten laten leiden door de wil van het volk en dat een sterke leider niet verkeerd zou zijn.

Hoe de directe democratie van kant wisselde

In ons land wordt al decennialang gediscussieerd over de invoering van meer directe vormen van democratie, zoals referenda en het rechtstreeks kiezen van burgemeesters en de minister-president. Bij deze kwestie, die verwant is aan politieke stijl, heeft zich iets opmerkelijks voorgedaan. Ooit waren dit de 'kroonjuwelen' van D66. Decennialang waren vooral D66 en GroenLinks voorstander van referenda, maar in deze eeuw is hun enthousiasme sterk bekoeld en hoor je hen er nauwelijks meer over. Tegenwoordig is de steun onder D66- en GroenLinks-kiezers juist lager dan gemiddeld.³¹ De grootste fans van het referendum zijn nu vooral te vinden bij partijen als de SP en de PvdV – partijen die juist aan de meer praktische kant van het spectrum staan. De directe democratie is van kant gewisseld.

Dat zien we ook terug in de verschillen tussen opleidingsgroepen. In het kiezersonderzoek van 2023 is uitgebreid gevraagd naar de steun voor referenda. Tabel 4.4 laat zien dat 63 procent van de mensen met basisonderwijs vindt dat het mogelijk moet zijn om referenda te organiseren over wetsvoorstellen. Onder universitair opgeleiden is dat slechts 30 procent. De kloof is nog duidelijker zichtbaar bij gevoelige thema's als de rijksbegroting:

55 procent tegenover 14 procent. Ook is er veel meer steun voor het rechtsreeks kiezen van de minister-president onder praktisch geschoolden dan onder academisch opgeleiden.

Tabel 4.4: Steun voor democratische vernieuwing en opleiding (in procenten (helemaal) eens).³²

	Basis	Vmbo/ mavo	Mbo	Havo/ vwo	Hbo	Wo
Referendum over wetten	63	57	60	50	43	30
Referendum over internationale verdragen	62	70	68	53	51	36
Referendum over begroting	55	38	34	23	17	14
Steun voor gekozen minister-president	57	41	42	33	30	21

Die verschillen zijn de laatste jaren sterk toegenomen. In 2010 zagen we ook al dat praktisch opgeleiden zich positiever tonen over deze democratische hervormingen, maar de verschillen tussen de opleidingsgroepen waren toen nog niet zo uitgesproken. Onderzoek van Paul Dekker laat zien dat tot 2015 een grote meerderheid van de Nederlanders – zo’n 80 procent – voorstander was van een bindend referendum. In het begin maakte opleiding daarbij weinig uit. Maar na verloop van tijd werden de verschillen groter: middelbaar opgeleiden bleven het meest positief, gevolgd door lager opgeleiden. Hoger opgeleiden werden steeds minder enthousiast. Waar in 2015 nog driekwart van hen vóór was, zakte dat in 2017 naar de helft. Die daling is waarschijnlijk te verklaren door nega-

tieve ervaringen met het Oekraïne-referendum in Nederland en de Brexit in het Verenigd Koninkrijk. De nko-cijfers over 2023 laten zien dat dit geen tijdelijke dip is.

De politieke verschuiving in de steun voor het referendum sluit aan bij bevindingen in internationaal onderzoek.³³ Kiezers met een hoge sociale status zijn meer geneigd om de politieke status quo te verdedigen, terwijl kiezers met een lage sociale status verandering willen. In landen waar directe vormen van democratie afwezig zijn, zie je dat hoger opgeleiden meestal tegenstander zijn van invoering ervan en lager opgeleiden juist voorstander zijn.³⁴ De steun voor referenda is een manier voor praktisch geschoolden om de politieke besluitvorming terug te claimen vanuit een diepgeworteld wantrouwen tegenover de politieke elite. Voor praktisch opgeleiden zijn vooral die vormen van democratische vernieuwing aantrekkelijk die directe grip op de besluitvorming bieden – zonder ingewikkelde overlegstructuren of langdurige discussies.

4.6 Waarom opleiding?

Andere belangen: winners en verliezers

Hoe komt het dat juist opleiding maakt dat mensen aan verschillende kanten van die culturele scheidslijn staan? We lopen een paar mogelijke verklaringen na. Een eerste verklaring is dat de verschillende opleidingsgroepen andere belangen hebben.³⁵ De lasten en lusten van europeanisering en migratie zijn immers niet gelijk verdeeld over academisch en praktisch geschoolden. Academici hebben bijvoorbeeld veel te winnen bij een verenigd Europa. Voor hen betekent de eu Erasmus-beurzen, een ruimere arbeidsmarkt en hogere lonen. Praktisch ge-

schoolden hebben echter het nodige te verliezen. Zij ondervinden juist concurrentie op de arbeidsmarkt vanuit lidstaten met lage lonen zoals Polen, Roemenië en Bulgarije. Veel praktisch geschoolden werken in het midden- en kleinbedrijf en in voorheen door de staat beschermde sectoren die vanwege de EU opeens werden blootgesteld aan de tucht van de markt. Denk in ons land bijvoorbeeld aan de postbodes – ooit een respectabel beroep, nu een wegwerpbaan. Een ander voorbeeld zijn de vrachtwagenchauffeurs. Door de openstelling van de Europese grenzen kwamen hun banen onder grote druk te staan. Tegenwoordig werken vrijwel alle transportondernemingen met goedkope chauffeurs uit Hongarije, Bulgarije of de Baltische staten.

Uit focusgroepen met Nederlandse werknemers in sectoren die sterk zijn geïnternationaliseerd bleek dat hun verliesgevoelens verder gingen dan baanzekerheid. Ze ervoeren ook minder gemeenschapsgevoel op de werkvloer, verlies aan zeggenschap binnen hun organisatie, afname van professionele trots en zelfs verminderde veiligheid door taalbarrières.³⁶ Wat werknemers vooral frustreerde, is dat juist de overheid tekortschoot – en niet ‘de vreemdeling’ of ‘het kapitalisme’. De instituties die hen zouden moeten beschermen, leveren niet meer.

Ook bij immigratie trekken de praktisch geschoolden vaak aan het kortste eind. Voor hen betekent arbeidsmigratie niet alleen concurrentie op de arbeidsmarkt, maar ook anonieme burens, overbewoning in het portiek en taalproblemen op het schoolplein. Voor academisch geschoolden ligt dat anders. Voor hen is de wereld hun werkterrein, zij werken veelal bij grote internationale ondernemingen, in de non-profitsector of in de creatieve

industrie. Voor hen brengt arbeidsmigratie geen concurrentie, maar goedkopere huisschilders, au pairs en schoonmakers. En de soms moeizame socialisatie van steeds weer nieuwe groepen migranten gebeurt niet in de betere buurten van de stad, of op de categorale gymnasia en de hockeyclubs van de kinderen van de academici, maar in portiekflats, op vmbo-scholen en roc's, en bij de voetbalverenigingen van de postbodes, de schilders en de voormalige vrachtwagenchauffeurs.³⁷

Andere waarden: universalisten versus particularisten

De verschillende opleidingsgroepen hebben niet alleen andere belangen, ze hebben ook andere waarden.³⁸ De academisch geschoolden zou je *universalisten* kunnen noemen, omdat ze vaak een meer universele opvatting hebben van rechtvaardigheid en burgerschap. Zij vinden dat sociale rechten en solidariteit voor alle wereldburgers zouden moeten gelden, ongeacht herkomst. De praktisch geschoolden, daarentegen, geven een meer lokale, *particularistische* invulling aan rechtvaardigheid en staatsburgerschap. Voor hen zijn niet alle wereldburgers gelijk, en is het lidmaatschap van lokale gemeenschappen relevant voor de toedeling van rechten en sociale voorzieningen. Zij zijn vaker 'welvaartsstaatchauvinist', en vinden dat de sociale voorzieningen alleen toegankelijk moeten zijn voor leden van de nationale gemeenschap die daadwerkelijk ook hebben bijgedragen aan de gemeenschap. Ze waarderen nationale en lokale tradities en cultuur en zijn bang dat deze verloren zullen gaan door de komst van migranten en de opmars van de Europese Unie.

Deze verschillen in waardepatronen komen mooi naar voren in onderzoek van Koen Damhuis. Hij inter-

vieuwde tientallen praktisch opgeleide aanhangers van nationalistische partijen, zoals de pvv in Nederland en het Front National in Frankrijk.³⁹ Zij beschouwen zichzelf als 'harde werkers' die hun best doen om er iets van te maken, door vroeg op te staan, hun uren te draaien en niet te klagen. Voor hen is wederkerigheid tussen inspanning en beloning een belangrijk moreel uitgangspunt. Recht op een uitkering moet je 'verdienen', je kunt niet zomaar je hand komen ophouden. Een tweede uitgangspunt is dat er een grens is aan solidariteit. Bij schaarste gaat de 'in-group' voor, je helpt eerst de mensen die je het meest nabij staan. Het derde uitgangspunt dat Damhuis beschrijft is dat elke gemeenschap een vaste set gewoonteregels heeft en dat je er alleen bij hoort als je laat zien dat je je aan deze regels houdt. Aan de basis hiervan staat het idee dat immigranten zelf kiezen voor een bepaald land en dat je je als gast netjes dient te gedragen. Dat betekent dat je je moet voegen naar de lokale gewoonten en gebruiken.

In vervolgonderzoek in Duitsland werd daarnaast ook gesproken met enkele tientallen hoger opgeleide sociaal-culturele professionals. Zij hadden heel andere morele uitgangspunten. Voor hen was het een morele plicht om verder te kijken dan je neus lang is en je te verplaatsen in mensen uit andere culturen. Een tweede morele plicht voor deze groep is een universeel soort altruïsme. De idee is hier dat je als geprivilegieerde westerling wat terug moet doen richting volkeren die het minder hebben getroffen. Hun derde morele uitgangspunt is een cultureel relativisme, elke cultuur is voor hen evenveel waard en het is niet gepast om te oordelen over het gedrag en de gebruiken van mensen uit andere culturen.

Wat is de rol van opleiding?

Waar komen deze uiteenlopende waardepatronen vandaan? Komt dat door opleiding? Hierover is het nodige debat in de literatuur.⁴⁰ Het voert te ver om er uitgebreid op in te gaan. Dit is geen boek over diploma's, maar een boek over democratie. Het ligt voor de hand dat dit verschil te maken heeft met de vormende werking van onderwijs. Tijdens je opleiding ontwikkel je niet alleen kennisvaardigheden, maar ook waarden en wereldbeelden. In het academisch onderwijs worden studenten gestimuleerd om vraagstukken vanuit meerdere perspectieven te bekijken en om kritisch te reflecteren op maatschappelijke structuren. Dit zou kunnen bijdragen aan een meer universalistische houding, gekenmerkt door openheid tegenover diversiteit, migratie en globalisering.⁴¹

De studierichting maakt daarbij overigens wel verschil. Zo liet onderzoek van het scp zien dat afgestudeerden in de maatschappijwetenschappen, communicatie, kunst en cultuur positiever staan tegenover de multiculturele samenleving dan afgestudeerden in techniek of bètawetenschappen.⁴² Ook internationaal onderzoek laat zien dat de studierichting samenhangt met politieke voorkeuren.⁴³ Wie een achtergrond heeft in het onderwijs, de sociale of geesteswetenschappen, of de kunstsector, stemt vaker op groene of sociaalliberale partijen. Afgestudeerden in de techniek, landbouw, economie of bedrijfskunde kiezen relatief vaker voor marktliberale of conservatieve partijen. Dat zou kunnen komen omdat studenten in de sociale en geesteswetenschappen leren zich te verplaatsen in andere perspectieven en culturen – een oefening in empathie en abstract denken –, wat bijdraagt aan kosmopolitische waarden.

Maar dat verschil kan ook komen doordat die studierichtingen vooral studenten aantrekken die van huis uit al interesse hebben in andere culturen.⁴⁴ Ook de verschillen tussen praktisch geschoolden en academici komen misschien mede door factoren die buiten het onderwijs liggen, zoals aanleg, het ouderlijke milieu of de sociale omgeving in de jeugd.⁴⁵ Academisch geschoolden blijken van huis uit al meer geneigd tot cultuurrelativisme en dat komt door hun opvoeding, door het grotere aanbod van films en boeken in hun omgeving,⁴⁶ of wellicht door hun aangeboren nieuwsgierigheid. De verschillen in opvatting zijn in de kern al aanwezig vóór ze naar de brugklas gaan. Academisch geschoolden komen bovendien steeds vaker uit gezinnen waarin een of beide ouders ook al hoger opgeleid zijn. Het is dus ook hun cultureel kapitaal en niet alleen de opleiding zelf die de verschillen veroorzaakt.

Ook de inrichting van het Nederlandse onderwijssysteem kan bijdragen aan deze verschillen in waarden.⁴⁷ We zagen in het vorige hoofdstuk dat vanaf groep 8 toekomstige praktisch en academisch geschoolden in gescheiden trajecten belanden, vaak op verschillende locaties, met uiteenlopende subculturen en waarden. Op het gymnasium kijken leerlingen andere films, volgen ze andere influencers op TikTok en bespreken ze andere maatschappelijke kwesties dan hun leeftijdsgenoten op het vmbo.

Deze scheiding leidt niet alleen tot verschillen in interesses, maar ook tot het vormen van groepsidentiteiten langs opleidingsgrenzen. Onderzoek laat zien dat hoger opgeleiden, ondanks hun grotere openheid tegenover culturele diversiteit, juist meer negatieve stereotypen ontwik-

kelen over lager opgeleiden dan over andere hoogopgeleiden. Zo ontstaat een wederzijds sociaal en cultureel afstand nemen.⁴⁸

4.7 Opleiding als nieuwe scheidslijn

Ooit was ons land verdeeld langs lijnen van religie en klasse. Nu is opleiding de belangrijkste maatschappelijke scheidslijn. Niet je geloof of je inkomen, maar je diploma bepaalt wie je vrienden zijn, met wie je trouwt, waar je woont, naar welke school je kinderen gaan, maar ook wat je politieke opvattingen zijn en op welke partij je stemt.

De onderwijsrevolutie van de jaren zestig en zeventig leidde tot een brede verspreiding van universalistische en libertaire waarden, zoals persoonlijke ontplooiing, culturele diversiteit en internationale solidariteit. Maar die 'stille' politieke omwenteling heeft, met de nodige vertraging, geleid tot een contrarevolutie. Die legt juist de nadruk op particularistische en conservatieve waarden, zoals het belang van lokale tradities, nationale symbolen en gemeenschapszin. Dit zorgde voor een ingrijpende herschikking van de politieke ruimte, met de opkomst van nieuwe politieke partijen aan beide kanten van deze nieuwe politieke scheidslijn. Deze ontwikkeling is niet uniek voor Nederland. Ook in andere landen met een meritocratisch karakter en sterk gestegen opleidingsniveaus, zoals Frankrijk, Duitsland, België, het VK en de VS, zien we vergelijkbare ontwikkelingen.⁴⁹

Voor het vervolg van ons verhaal is vooral van belang dat academisch en praktisch geschoolden, het 'provotariaat' en het 'klootjesvolk' van Roel van Duijn, aan weerszijden staan van die nieuwe culturele politieke scheids-

lijn. Waar je staat hangt af van je diploma. Dat maakt het des te relevanter wie er politiek actief zijn en wie niet. Daarover gaat het volgende deel van dit boek.

Deel II

5 De participatiekloof

5.1 De opkomst van de ‘socialen’

In 2004 publiceerde de journalist Gerard van Westerloo een boek over de toestand van de Nederlandse democratie, met als titel *Niet spreken met de bestuurder*. Hij opende het boek – de titel indachtig – met een gesprek dat hij al in 1984 had met een Amsterdamse trambestuurder. In dat gesprek klaagde de trambestuurder over de opkomst van wat hij, bij gebrek aan een betere benaming, de ‘socialen’ noemde:

Het was gemakkelijk om ze aan te wijzen, je had meteen in de gaten of het er een was of niet [...]. Ze zaten overal. Als een olievlek hadden ze zich over Nederland verspreid. De PvdA was er een broeinest van, maar ze zaten evengoed bij de vvd. [...]. De gemeenteraad zat er vol mee, wethouder waren ze geworden. [...]. Op de tv voerden ze het hoogste woord en de kranten schreven ze vol. Ze wisten alles precies, dus ze hoefden niet meer te luisteren, hooguit nog naar elkaar. De socialen hadden het in Nederland heel erg, en in Amsterdam helemaal, voor het zeggen. Zij waren er de schuld van dat mensen

zoals hij, postbodes, trambestuurders, arbeiders, gewone mensen, als vreemdeling rondliepen in de buurt waar ze wonen, als verdwaald in het bedrijf waar ze werken. Ze konden praten, dat moest je ze nageven. Daar leefden ze van. Jij kon lullen wat je wilde, ze wisten het toch beter.¹

Het is verleidelijk om nog veel meer uit dat interview te citeren, omdat het precies aangeeft waar het ons in dit boek om gaat. In de afgelopen decennia hebben academici – de ‘socialen’ – het voor het zeggen gekregen in vrijwel alle politieke arena’s die ertoe doen. In dit hoofdstuk kijken we als eerste naar politieke participatie. We gaan na in hoeverre academisch opgeleiden politiek veel actiever zijn dan praktisch opgeleiden en waar dat door zou kunnen komen. In het volgende hoofdstuk kijken we naar het maatschappelijk middenveld en in hoofdstuk 7 naar de politieke ambten.

5.2 Opleiding en de participatiepiramide

Opleiding: van onzichtbaar naar onmisbaar

Dat academisch opgeleide burgers politiek veel actiever zijn dan praktisch geschoolde burgers is op zich geen nieuws. Politicologisch onderzoek laat sinds jaar en dag zien dat politieke interesse en participatie sterk samenhangen met opleidingsniveau.² Al in de jaren zeventig stelde Philip Converse dat opleiding de universele oplossing is voor de puzzel van de ongelijkheid in politieke participatie.³ Toen we de eerste versie van dit boek schreven was er echter nog weinig aandacht voor de mechanismen hierachter en voor het politieke belang van die opleidingsverschillen.

Een van de redenen hiervoor was dat opleiding het minst zichtbaar is van alle achtergrondkenmerken die in onderzoek worden meegenomen. Politieke en sociale bewegingen organiseerden zich in het verleden rond inkomen, klasse, geslacht, religie of etniciteit, maar niet op basis van opleiding. Er zijn bijvoorbeeld geen politieke partijen of actiegroepen van praktisch opgeleiden die gelijke rechten of een betere behandeling eisen. Opleiding komt in het politieke debat wél aan de orde, maar dan vooral als instrument om achtergestelde groepen vooruit te helpen – niet als zelfstandige organiserende factor. In het politicologisch onderzoek ging de meeste aandacht daarom uit naar factoren als inkomen, geslacht of etniciteit, en werd opleiding meestal alleen meegenomen als een bijkomende variabele. Hierdoor bleven vooral praktisch opgeleiden jarenlang onzichtbaar – niet alleen in de politiek, maar ook in het onderzoek ernaar.

Inmiddels is dat beeld sterk veranderd. Er is in de afgelopen jaren veel meer onderzoek gedaan naar de samenhang tussen opleiding en politieke participatie. Door de grote verschillen in opvattingen en politiek gedrag tussen academisch en praktisch opgeleiden is het tijd om opleiding niet langer als een ‘usual suspect’⁴ in analyses te behandelen, maar als een onmisbare factor voor een beter begrip van het functioneren van de moderne democratie.

In dit hoofdstuk kijken we daarom meer systematisch naar de samenhang tussen opleiding en politieke participatie. We kijken eerst in hoeverre er in ons land inderdaad verschillen in politieke participatie zijn tussen de opleidingsniveaus. Vervolgens gaan we in op de mogelijke oorzaken van een participatiekloof tussen lager en hoger opgeleiden. Waarom heeft opleiding zo’n effect?

De participatiepiramide

Politieke participatie is de belangrijkste manier waarop burgers in een democratie hun zorgen onder de aandacht van de overheid kunnen brengen. Politieke participatie kent vele vormen, die variëren in moeilijkheidsgraad en betrokkenheid. Die vormen worden vaak gerangschikt als een piramide, met de relatief makkelijke en meest voorkomende vormen onderaan en de moeilijkste en meer zeldzame vormen bovenaan.⁵ Figuur 5.1 laat die piramide zien. Aan de basis staan het volgen van politiek nieuws en gesprekken over politiek. Stemmen is een volgende stap, terwijl het bekleden van een politiek ambt de top van de piramide vormt.

Zijn academisch geschoolden inderdaad veel actiever op elke trede van de participatiepiramide? En hoe groot zijn de verschillen eigenlijk tussen de verschillende opleidingscategorieën? Om dat te onderzoeken hebben we weer gebruikgemaakt van gegevens uit het Nationaal Kie-

Figuur 5.1: De participatiepiramide.

zersonderzoek (NKO) van 2023. Om dit behapbaar te houden maken we onderscheid tussen meer klassieke en nieuwe vormen van participatie. In het eerste geval gaat het om activiteiten die direct samenhangen met verkiezingen en politieke vertegenwoordiging, zoals het volgen van politiek, stemmen, campagne voeren, partijactivisme en contact met politici of media. In het tweede geval gaat het vooral om activiteiten die niet direct aan verkiezingen zijn verbonden, maar waarmee burgers zich inzetten voor een maatschappelijk doel of uit protest – zoals demonstraties, petities of deelname aan lokale inspraak.

5.3 Klassieke vormen van participatie

We beginnen met de meer conventionele vormen van participatie. Tabel 5.1 laat zien dat er duidelijke verschillen zijn in politieke betrokkenheid tussen opleidingsgroepen – zowel rondom verkiezingen als in perioden daartussen. Er is bij de meeste vormen een duidelijk verloop te zien: hoe langer je onderwijs hebt gevolgd, hoe meer betrokken je bent bij politiek. We lopen de verschillende vormen na.

Tabel 5.1: Klassieke vormen van participatie en opleiding (in procenten).⁶

	Basis- onder- wijs	Vmbo/ mavo	Mbo	Havo/ vwo	Hbo	Wo
Volgen van politiek						
Doet mee als er in gezelschap over binnenlands nieuws wordt gesproken	51	65	69	75	78	82

	Basis- onder- wijs	Vmbo/ mavo	Mbo	Havo/ vwo	Hbo	Wo
Volgt de politiek (via tv, radio, de krant of het internet) (tamelijk) vaak	44	54	56	64	66	76
Leest bijna altijd of vaak over regerings-problemen	25	43	43	50	60	63
Ziet dagelijks berichten over politiek op de sociale media:						
Facebook	7	14	13	8	8	8
Instagram	7	8	10	9	9	10
X (Twitter)	4	3	4	7	7	10
YouTube	2	4	6	5	4	5
TikTok	7	2	4	2	1	1
Stemmen						
Hebt u bij de Tweede Kamerverkiezingen van 22 november 2023 gestemd?	83	94	93	96	97	98
Gestemd bij de Gemeenteraads-verkiezingen in 2022*	30	44	54	46	63	69
Participatie buiten verkiezingen						
Lid van een politieke partij	2	5	6	9	9	13
Politieke partij of organisatie ingeschakeld	2	3	4	4	6	8
Contact opgenomen met een politicus of ambtenaar	5	4	7	7	12	14

* afkomstig uit het LKO 2022⁷

Volgen van politiek

Voor de meeste mensen bestaat politieke participatie niet uit actief deelnemen aan politieke activiteiten, laat staan meebeslissen, maar vooral uit het volgen van de politiek en luisteren naar anderen die zich daarmee bezighouden.⁸ Mensen praten over politiek, geven commentaar op het nieuws dat ze hebben gezien of gelezen, en delen hun mening over lokale, nationale of wereldwijde kwesties – op een verjaardagsfeestje, in de kroeg, aan de eettafel, in de klas, op het werk of op sociale media. Juist op deze plekken worden politieke meningen gevormd. Hier komen mensen in aanraking met gelijkgestemde én met afwijkende opvattingen, worden meningen aangescherpt en ontstaat de ‘publieke sfeer’.

De gegevens in tabel 5.1 laten zien dat academisch opgeleiden de politiek veel actiever volgen dan praktisch geschoolden. Vooral bij het lezen over regeringsproblemen is er een grote kloof: 62,9 procent van de universitair opgeleiden doet dit vaak, tegenover slechts 25 procent van mensen met alleen basisonderwijs. De mbo’ers zitten er tussenin met 43 procent. Slechts een klein deel van de respondenten geeft aan gebruik te maken van sociale media om de politiek dagelijks te volgen. We zien daarbij ook geen grote opleidingsverschillen. Wel zijn Facebook en TikTok wat populairder onder praktisch opgeleiden, terwijl academisch opgeleiden wat vaker berichten zien via X (Twitter).

Stemmen

Laten we dan kijken naar stemmen. Dat is verreweg de minst veeleisende vorm van participatie – eenmaal in de paar jaar een wandeling naar het stembureau. Toch zie je

daar opvallende verschillen tussen opleidingsgroepen.⁹ In 1967, vóór de afschaffing van de opkomstplicht, was er bij de verkiezingen voor de Tweede Kamer nog nauwelijks verschil tussen kiezers met alleen maar lagere school en academici. Van hen ging 93 respectievelijk 97 procent naar de stembus. In 2023 zei nog steeds 98 procent van de academici dat ze hadden gestemd voor de Tweede Kamer, tegenover nog maar 83 procent van de mensen met alleen basisonderwijs. In werkelijkheid zullen die verschillen nog groter zijn geweest.¹⁰

Met name bij lokale en Europese verkiezingen gaan academisch opgeleiden veel vaker stemmen dan praktisch opgeleiden. Dat zag je bijvoorbeeld bij de gemeenteraadsverkiezingen van 2022. De totale opkomst was daar slechts 51 procent, het laagste niveau sinds de afschaffing van de opkomstplicht in 1971. Het verschil in opkomst tussen opleidingsniveaus was echter aanzienlijk, zoals tabel 5.1 laat zien. Volgens de gegevens van het Lokaal Kiezeronderzoek (LKO) ging slechts 30 procent van de inwoners met basisonderwijs stemmen bij deze verkiezingen, tegenover 70 procent van de inwoners met een wo-diploma.¹¹

Een goed voorbeeld hiervan is Amsterdam, de woonplaats van een van de auteurs. De stad staat sinds 2021 op de tweede plek – na Utrecht – als het gaat om het aandeel hoogopgeleiden: meer dan de helft van de Amsterdammers heeft een hbo- of wo-diploma. Wie de geografische spreiding van opleidingsniveaus in Amsterdam erbij neemt, ziet in tabel 5.2 dat de hoogste opkomst werd gemeten in stadsdelen waar de meeste hoogopgeleide kiezers wonen. Die cijfers per stadsdeel geven nog een enigszins geflatteerd beeld. In wijken als Centrum en

Oud-Zuid is ruim 70 procent van de inwoners hoogopgeleid, terwijl dat aandeel in Bijlmer-Centrum 33,4 procent is, in Osdorp 29,6 procent en in Geuzenveld-Slotermeer slechts 26 procent. In delen van deze wijken was de opkomst zelfs extreem laag, zoals in Osdorp-Midden (18 procent) en Bijlmer-Centrum (22 procent).

Tabel 5.2: Opkomstcijfers en aandeel hoger opgeleiden per Amsterdams stadsdeel (in procenten).¹²

	Hoogopgeleiden 2021 (in procenten)	Opkomst gemeente- raadsverkiezing 2022 (in procenten)
Amsterdam: binnen de ring		
Centrum	66,8	63,6
Zuid	63,9	55,3
Oost	58,5	53,6
West	57,3	45,8
Amsterdam: buiten de ring		
Noord	35,8	43,5
Nieuw-West	34,2	32,5
Zuidoost	29,4	29,9

Een landelijk vervolgonderzoek naar de stemmers en niet-stemmers bij de gemeenteraadsverkiezingen van 2022 liet zien dat deze groepen opvallend verschillend denken over onderwerpen zoals veiligheid, cultuurbeleid en vluchtelingenopvang. Niet-stemmers zijn over het algemeen vaker voor strengere veiligheidsmaatregelen, zoals cameratoezicht, en minder vaak voorstander van het opvangen van asielzoekers of het behoud van kunst en

cultuur. Ook de aanhang van PVV, FvD en DENK bleef meer dan gemiddeld thuis.¹³ De diplomademocratie beperkt zich dus niet tot de landelijke politiek, maar heeft ook lokaal een duidelijk gezicht.

Partijlidmaatschap

In Nederland zijn politieke partijen belangrijke kanalen voor politieke participatie. In de vorige eeuw waren het massapartijen met honderdduizenden leden, maar na de ontzuiling daalde het aantal leden sterk. De laatste jaren stijgen de ledenaantallen weer wat. Tegenwoordig zijn rond de 400.000 mensen lid van een politieke partij, dat is ongeveer 3 procent van de kiezers.¹⁴ Tabel 5.1 laat zien dat academisch opgeleiden in 2023 veel vaker lid zijn van politieke partijen dan praktisch geschoolden.

De moderne politieke partij is een partij van hoogopgeleide professionals. In 2010 gebruikten wij de cijfers uit het Leidse partijledenonderzoek van 2008, waaruit bleek dat bij vrijwel alle partijen sprake was van een forse oververtegenwoordiging van hoger opgeleiden onder de partijleden in vergelijking met hun eigen achterban.¹⁵ Deze verschillen liepen op tot gemiddeld 20 procent. Vooral bij de PvdA en de VVD waren er grote verschillen in opleidingsniveau tussen de leden en de kiezers. Bij deze twee partijen was het aandeel leden met hbo- of wo-opleiding ruim 40 procentpunten hoger dan het aandeel onder de kiezers, een verschil dat volgens het onderzoek in ruim twintig jaar verdubbeld was. Voor confessionele partijen, zoals CDA en CU, waren de verschillen minder groot; en bij de SGP waren de kiezers zelfs iets beter opgeleid dan de partijleden. Ook het Leidse partijledenonderzoek uit 2017 laat zien dat Nederlandse partijleden, vergeleken

met de kiezers van hun partij, gemiddeld hoger opgeleid zijn.¹⁶ Daarnaast blijkt uit dat onderzoek dat academici en hbo'ers ook nog eens veel actiever zijn dan praktisch opgeleide leden. Tabel 5.3 laat zien dat academici en hbo'ers per maand meer tijd besteden aan hun partijlidmaatschap, zich vaker als actief omschrijven, en vaker zeggen dat ze actiever zijn dan in het verleden.

Tabel 5.3: Participatie partijleden en opleiding (in procenten).¹⁷

	Lagere school	Lager beroeps	Mulo, etc.	Havo, etc.	Vwo, etc.	Hogeschool, universiteit
Geen tijd kwijt aan uw partijlidmaatschap en het werk voor uw partij	97	90	87	77	71	63
Is vrijwel niet of niet zo actief als lid van partij	81	92	90	81	81	74
Tegenwoordig als partijlid minder actief dan in het verleden	61	44	55	41	43	44
Tegenwoordig als partijlid actiever dan in het verleden	9	5	6	13	17	18

Participatie buiten de verkiezingen

Stemmen is belangrijk, maar het is een algemene en weinig frequente manier om je politieke wensen kenbaar te maken. Tussen verkiezingen door kunnen mensen nog op andere manieren invloed uitoefenen op de politiek. Deze activiteiten bieden meer mogelijkheden om specifieke wensen naar voren te brengen. Ook bij

deze niet-electorale participatie zien we duidelijke verschillen tussen opleidingsniveaus. Zo laat tabel 5.1 zien dat academisch opgeleiden twee keer zo vaak een partij of organisatie inschakelen dan praktisch geschoolden en ook twee keer zo vaak contact zoeken met een politicus of ambtenaar.

5.4 Nieuwe vormen van participatie

In de afgelopen decennia is het politieke participatierepertoire ingrijpend veranderd.¹⁸ In de vorige eeuw was er al de opkomst van demonstraties en deelname aan actiegroepen. In deze eeuw kwamen er allerlei digitale vormen van participatie bij. Klassieke activiteiten kregen online varianten: zo worden politici per e-mail benaderd en teken je petitie in een oogwenk op je smartphone. Ook zijn er geheel nieuwe participatievormen ontstaan, zoals het inzetten van hashtags of crowdfunding op sociale media, en digitale campagnes via platforms als Instagram en TikTok. Er kwamen daarnaast ook allerlei deliberatieve trajecten, variërend van inspraakavonden tot burgerraden. Zelfs persoonlijke leefstijlkeuzes kunnen een politieke lading krijgen. Tabel 5.4 geeft een beeld van die nieuwe vormen van participatie.

Nederland op zijn kop

Een opvallend voorbeeld van zo'n nieuwe vorm van politiek protest zagen we in 2022. Toen hing op tal van plekken in ons land de Nederlandse vlag op zijn kop als steunbetuiging aan het boerenprotest. Het omkeren van de vlag komt uit de zeevaart. Het is vanouds een signaal dat een schip in nood is. Die omgekeerde vlaggen waren niet

Tabel 5.4: Nieuwe vormen van participatie en opleiding (in procenten).¹⁹

	Basis- onder- wijs	Vmbo/ mavo	Mbo	Havo/ vwo	Hbo	Wo
Hebt u de afgelopen twee jaar de Nederlandse vlag een keer uitgehangen – Op zijn kop om het boerenprotest te steunen	5	6	9	5	3	1
Deelgenomen aan acties via sociale media als Twitter of Facebook	2	4	8	7	11	16
Contact opgenomen met een politicus via sociale media	2	1	2	2	3	4
Meegedaan aan een door de overheid georganiseerde inspraakbijeenkomst, hoorzitting of discussiebijeenkomst	5	3	4	7	11	13
Meegedaan aan een protestactie, protestmars of demonstratie	5	3	4	6	8	16
Meegedaan aan een actiegroep	1	1	3	4	5	7
Zonder sociale media meegedaan aan een politieke discussie of acties via internet, e-mail of sms	2	2	4	5	7	11

willekeurig over ons land verspreid. Je zag ze achter de voorruit van tractoren en trucks, maar niet in Tesla's. Je zag ze op boerenerven en in weilanden langs de snelwegen, maar ook achter de ramen van sociale huurwoningen in

arbeiderswijken zoals Duindorp in Scheveningen. Je zag ze in voormalige groeikernen zoals Lelystad, Spijkenisse en Zoetermeer en in oude industriesteden als Heerlen en Rotterdam. Maar je zag ze niet in Amsterdam en in de universiteitssteden zoals Utrecht, Nijmegen, Eindhoven of Wageningen, of in de tuinen van de villawijken daaromheen. De plekken waar de omgekeerde vlaggen verschenen pasten een-op-een op de *Atlas van afgehaakt Nederland* die Josse de Voogd en René Cuperus hebben gemaakt. En ze verschenen vooral op de plekken waar in november 2023 de BBB en de PVV zeer veel stemmen haalden. Dat was geen toeval. Tabel 5.4 laat zien dat het omgekeerd uithangen van de Nederlandse vlag het vaakst is gedaan door mensen met een mbo-opleiding, en het minst door universitair opgeleiden.

Van boycot naar buycot: de opkomst van 'levensstijl'-politiek
Ook de supermarkt kan een politieke arena zijn. Burgers passen hun koopgedrag soms aan vanwege morele of politieke overtuigingen. Ze kiezen bewust voor duurzame producten, kopen geen vlees, of stappen over op elektrisch rijden. Al in de jaren zeventig en tachtig waren consumentenboycots een populaire manier om politieke standpunten kracht bij te zetten. Denk bijvoorbeeld aan de oproep geen Zuid-Afrikaanse Outspan-sinaasappels te kopen, als protest tegen het apartheidsregime. Tegenwoordig mijden burgers niet alleen producten – *boycots* – maar kopen ze deze ook bewust wanneer ze passen bij hun waarden – *buycots*. Door fairtradekoffie, slaafvrije chocolade of biologische groente te kopen kun je een politiek signaal afgeven. Koopgedrag is daarmee een vorm van 'levensstijl'-politiek: het politiseren van alledaagse keuzes.²⁰

Uit eigen onderzoek blijkt dat vooral academici en hbo-opgeleiden hier gebruik van maken.²¹ Zoals we in hoofdstuk 3 al zagen, hangt opleiding sterk samen met hoe mensen zich uitdrukken, wat ze in hun vrije tijd doen en hoe ze naar de wereld kijken. Levensstijl en politieke participatie lopen in elkaar over. Wie met een katoenen boodschappentas loopt of veganistisch eet, doet dat vaak niet alleen vanwege persoonlijke smaak, maar ook als politiek statement. Het is dan ook geen toeval dat aan de andere kant van het politieke spectrum, door de mensen die juist hechten aan traditie en nationale identiteit, sceptisch wordt gesproken over de ‘havermelkelite’ – een bijnaam voor de academisch geschoolden die bewust kiezen voor verantwoord gedrag.

Online activisme

In de afgelopen twintig jaar is politieke participatie steeds digitaal geworden. Waar burgers vroeger een brief schreven of een buurtvergadering bezochten, nemen ze nu contact op met politici via e-mail of sociale media, volgen ze raadsvergaderingen online en ondertekenen ze petitie digitaal. Dit online activisme kost vaak minder moeite dan de traditionele manieren, en verlaagt daarmee de drempel om politiek actief te zijn.²² Platforms als Facebook, Instagram, TikTok en X (voorheen Twitter) hebben de manier waarop mensen zich politiek uitspreken flink veranderd. Ze maken het makkelijk om snel acties te ondernemen over onderwerpen die je belangrijk vindt. Eén post kan genoeg zijn om aandacht te vragen, mensen in beweging te brengen, of om druk uit te oefenen op politici.

Sociale media kunnen groepen betrekken bij het pu-

blieke debat die eerder minder zichtbaar waren. Zo blijkt dat mensen met een mbo- of vmbo-opleiding via digitale platforms vaker hun maatschappelijke betrokkenheid laten zien dan voorheen.²³ Ook voor mensen die weinig vertrouwen hebben in de traditionele politiek, bieden sociale media een laagdrempelig alternatief om hun stem te laten horen. Via een post of like kunnen ze zich uitspreken over maatschappelijke thema's, op een manier die persoonlijk en visueel is. Deze platforms geven ruimte om meningen te uiten, zorgen te delen en zich te organiseren buiten de gevestigde politieke structuren om.

Toch blijken mensen die online actief zijn rond politieke onderwerpen, vaak dezelfde eigenschappen te hebben als mensen die offline meedoen aan politieke acties. Mensen die politiek al interessant vinden, en die vaak nieuws volgen of regelmatig met vrienden of familie over politiek praten, zijn veel vaker actief op platforms als X of Instagram.²⁴ Voor deze groep – die al redelijk betrokken is bij politiek – vormen sociale media een handige aanvulling op wat ze al doen. Tabel 5.4 laat dan ook zien dat het verschil tussen mensen met basisonderwijs (2,3 procent) en mensen met een universitaire opleiding (16 procent) groot is als het gaat om politieke acties via sociale media.

Demonstraties en protest

In Nederland is het aantal demonstraties sterk toegenomen. In 2015 waren er iets meer dan tweeduizend demonstraties, maar in 2023 waren dat er al meer dan zesduizend. Vooral in steden als Amsterdam en Den Haag is er sprake van een explosieve groei. In Amsterdam werden in 2014 nog 220 demonstraties aangemeld, in 2023 waren dat er ruim 1650, en in 2024 zelfs 3000.²⁵ Ook het

aantal deelnemers groeit: klimaatdemonstraties trekken soms tienduizenden mensen, en boerenprotesten hebben hele steden stilgelegd.²⁶

Er zijn niet alleen meer demonstraties, maar ze worden ook anders georganiseerd. Waar vroeger vakbonden of maatschappelijke organisaties het voortouw namen, zien we nu steeds vaker acties die spontaan ontstaan. Dankzij sociale media is het veel makkelijker geworden om in korte tijd veel mensen op de been te brengen. Een oproep op Facebook of Telegram kan binnen enkele uren duizenden mensen bereiken, zonder dat er een grote organisatie achter zit. Voorbeelden van snelle online mobilisatie zijn de boeren- en de klimaatprotesten en de coronademonstraties.

Dat betekent echter niet dat alle burgers in gelijke mate meedoen. Onderzoek laat al sinds de jaren zeventig zien dat jongeren en mensen met een hogere opleiding vaker actief zijn. Ook in tabel 5.4 valt op dat burgers met een wo-diploma vier keer zo vaak aangeven dat ze hebben deelgenomen aan demonstraties dan mensen met een mbo-diploma.

Inspraak, consultatie en burgerberaden

In de afgelopen decennia heeft de overheid allerlei nieuwe participatievormen ontwikkeld om burgers meer inspraak te geven, zoals publieke consultaties, stads gesprekken, dialoogtafels, burgertoppen, wijkinitiatieven, interactieve beleidsvorming en burgerberaden. Tabel 5.4 laat zien dat ook hier sprake is van een participatiekloof. Academics doen drie keer vaker dan praktisch opgeleiden mee 'aan een door de overheid georganiseerde inspraak-bijeenkomst of discussiebijeenkomst'.

Dat is op zich geen nieuws. Uit studies naar interactieve en deliberatieve vormen van besluitvorming bleek in het verleden al dat deze bij uitstek het domein zijn van de hoger opgeleide middelbare mannen.²⁷ Ze zijn oververtegenwoordigd in deze arena's, ze praten makkelijker, ze zijn retorisch sterker en er wordt daardoor veel vaker naar hen geluisterd dan naar andere deelnemers. Volgens Hartman delven laagopgeleide of minder assertieve burgers in deliberatieve arena's regelmatig het onderspit tegen de participatie-elite van 'goed gebekten'.²⁸ De stem van een assertieve advocaat weegt in informele, interactieve settings nu eenmaal veel zwaarder dan die van een schuchtere schoonmaakster.

Recent onderzoek van Lonneke van Noije laat zien dat praktisch opgeleiden niet alleen minder vaak actief zijn, maar ook minder vaak zeggen dat ze dat zouden willen.²⁹ Dat komt door een gevoel van afstand tot de politiek en het bestuur. Die afstand wordt treffend zichtbaar in onderzoek van Vivian Visser, die op basis van diepte-interviews met praktisch opgeleide Rotterdammers laat zien hoe deze zélf hun terughoudendheid verwoorden.³⁰ Twee zaken springen eruit: een gebrek aan ervaren zeggenschap en een grote culturele afstand tot politici. Respondenten voelen zich niet serieus genomen vanwege hun manier van spreken, hun beroep of hun opleidingsniveau. Dat leidt tot onzekerheid en het idee dat hun bijdrage er toch niet toe doet. Daarnaast leeft er veel frustratie en wantrouwen richting de overheid, die wordt gezien als een wereld van regels, eigenbelang en 'kakkers en koorballen'. De overheid wordt door velen van hen niet gezien als 'eigen' – en dus ook niet als een plek waar men zich graag laat zien of horen.

In plaats van ongelijkheid te corrigeren, kunnen dit soort participatietrajecten verschillen daardoor juist versterken. Zo bleek bijvoorbeeld dat in Rotterdam bewoners uit kansrijke wijken vaker deelnemen aan buurtinitiatieven, waardoor hun buurten nóg aantrekkelijker worden. In kwetsbare wijken gebeurt juist het tegenovergestelde: mensen doen minder mee en profiteren ook minder van verbeteringen.³¹

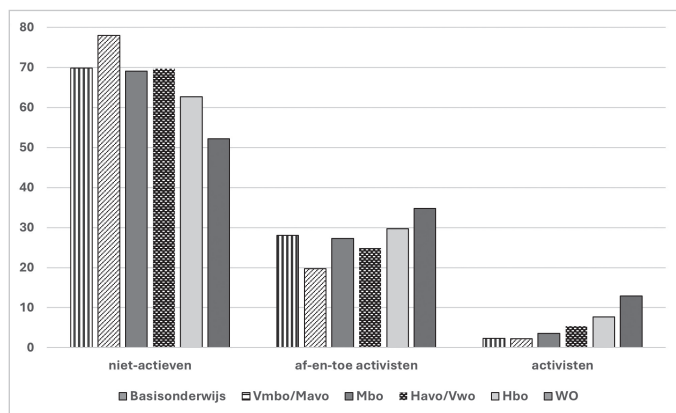
5.5 De participatieconcentratie

Voor een beter zicht op de verschillen in participatie tussen academisch en praktisch opgeleiden is het ook belangrijk om te kijken hoeveel overlap er is tussen de verschillende soorten participatie. Zijn de verschillende vormen van participatie redelijk verspreid onder de bevolking en participeert soms de een en dan de ander, of is er een kleine groep van burgers die in alle arena's actief is? Wie zijn slechts toeschouwers die nergens aan deelnemen, wie participeren niet alleen via de stembus, maar ook op andere manieren, en wie zijn veel meer dan gemiddeld actief?

We beginnen weer met stemmen. We zagen dat met name bij gemeentelijke, provinciale en Europese verkiezingen de opkomstcijfers sterk zijn gedaald. Vooral de groep die nooit meer gaat stemmen is gegroeid. Waar de 'toevallige thuisblijver' af en toe een verkiezing overslaat, blijven 'boze afhakers' structureel weg. Die laatste groep bestaat vaker uit praktisch opgeleiden, mensen met minder vertrouwen in de politiek, of met een grotere afstand tot de samenleving.³² Juist deze groepen nemen steeds minder deel naarmate de opkomst daalt.

Om de participatieconcentratie buiten de verkiezingen te achterhalen hebben we voor elke respondent in het nko het aantal opgegeven activiteiten buiten de verkiezingen bij elkaar opgeteld en op basis daarvan een indeling gemaakt. Daarbij hebben we drie groepen onderscheiden. Als eerste de niet-actieven die nergens aan hebben deelgenomen. Vervolgens de incidentele activisten, die één of twee activiteiten hebben ondernomen; en ten slotte de activisten die drie of meer activiteiten hebben ontplooid.

Figuur 5.2 laat duidelijk zien dat de academici oververtegenwoordigd zijn onder de activisten en de incidentele activisten. Zo'n 13 procent van hen hoort tot de activisten, tegenover maar 2 procent van de vmbo'ers. Bij de politiek niet-actieven liggen de verhoudingen omgekeerd. Ruim driekwart van de vmbo'ers is in het geheel niet politiek actief, tegenover iets meer dan 50 procent van de wo'ers. Niet alleen het aantal activisten, maar ook het aantal acti-

Figuur 5.2: Politiek activisme naar opleidingsniveau, 2023 (in procenten).

viteiten verschilt sterk per opleidingsniveau. Het gemiddeld aantal politieke acties per persoon neemt vrijwel recht evenredig toe met het opleidingsniveau. Academici zijn gemiddeld bijna drie keer meer actief dan burgers die alleen vmbo hebben afgerond.

5.6 Waarom zijn de academici zoveel actiever?

Is het wel opleiding?

Op bijna alle treden van de participatiepiramide zien we dat de academici veel actiever zijn dan de praktisch opgeleiden. Hoe langer je onderwijs hebt gevolgd, hoe meer je politiek participeert. Regelmatig krijgen we tijdens presentaties de vraag: is het wel de opleiding die het verschil maakt? Of is er sprake van een schijnsamenhang – bijvoorbeeld omdat opleidingsverschillen samenhangen met andere factoren zoals inkomen, gezinsachtergrond, intelligentie of persoonlijkheid? En hoe zit het met andere kenmerken, zoals leeftijd, migratieachtergrond, geslacht of regionale verschillen?

Dat zijn relevante vragen die buiten de focus van dit boek vallen. Ons gaat het in dit boek niet om het verklaren van individuele verschillen in politiek gedrag, maar om hoe in ons land nieuwe politieke en sociale ongelijkheden zijn ontstaan. Diploma's zijn een zichtbare uitdrukking van die bredere maatschappelijke scheidslijnen: verschillen in opvoeding, culturele voorkeuren, werk en inkomenspositie, leefwereld en politiek kapitaal. De kloof in politieke participatie is een van de uitingvormen van deze maatschappelijke ongelijkheden.

Het gaat ons dan ook niet om de vraag hoe het diploma als papiertje individuele participatie verklaart, maar om

een maatschappelijke ordening waarin diploma's steeds bepalender zijn geworden voor toegang tot politiek, invloed en welvaart. De term 'diplomademocratie' verwijst dus niet naar een wereld waarin diploma's alles verklaren, maar naar een samenleving waarin opleiding een sleutelrol speelt in hoe de democratie is ingericht – wie ertoe doet, en wie niet.

Toch staan we kort stil bij de vraag of ook andere factoren van invloed zijn op politieke participatie. Leeftijd, migratieachtergrond en regio spelen een rol, maar uit tal van studies blijkt dat opleidingsniveau veruit de sterkste en meest consistente voorspeller is van politieke participatie. Dit effect blijft in stand, ook wanneer wordt gecontroleerd voor andere variabelen zoals inkomen, geslacht of leeftijd.³³ Ook onze eigen analyses met Nederlandse data bevestigen dat opleiding een zelfstandig effect heeft op de grote verschillen in politieke participatie.³⁴

Waarom opleiding?

Wat is er dan zo belangrijk aan opleiding? Waarom zijn met name de academisch opgeleiden zoveel actiever? Onderwijs kan op verschillende manieren een gunstige invloed hebben op politieke participatie. Allereerst is er een *directe* invloed: op de universiteit doe je kennis, vaardigheden en zelfvertrouwen op die het makkelijker maken om politiek te participeren. Maar een academische opleiding heeft ook een *indirecte* invloed op politieke participatie. Via hun studie en hun werk beschikken academici over sociale netwerken die hen veel makkelijker in aanraking brengen met politiek. Als laatste kan het zijn dat de opleiding zelf niet zo'n grote invloed heeft als het lijkt. Wat écht telt, is niet het studeren op zich, maar vooral het

gezin en de omgeving waarin iemand opgroeit. We bespreken ze alle drie.

Politieke kennis en vaardigheden

Een universitaire opleiding kan allereerst de politieke participatie rechtstreeks bevorderen omdat ze zorgt voor meer relevante politieke kennis. Dat geldt natuurlijk in het bijzonder voor studies als politicologie, bestuurskunde, rechten of sociologie. Daar leer je hoe de maatschappij in elkaar zit en hoe de politiek en het openbaar bestuur werken. Met die kennis kun je eerder politiek actief worden, omdat je beter in staat bent om je belangen te herkennen, je voorkeuren onder woorden te brengen, en je weg te vinden binnen de politieke arena's. Voor elke universitaire opleiding geldt sowieso dat je daarmee allerlei cognitieve vaardigheden versterkt, zoals het vermogen om snel over allerlei onderwerpen informatie te verzamelen, feiten op een rij te zetten en efficiënt met grote hoeveelheden informatie om te gaan. De Amerikaanse politicoloog Nie en zijn collega's noemen dit 'het cognitieve pad' naar politieke betrokkenheid.³⁵

Om effectief te zijn in de politiek moet je daarnaast ook beschikken over analytische en retorische vaardigheden, omdat politiek in een democratie nu eenmaal voor een belangrijk deel bestaat uit het werken met taal, bijvoorbeeld in redevoeringen, debatten en vergaderingen. Het helpt bijvoorbeeld als je met een zeker gemak in het openbaar durft te spreken, als je kunt vergaderen, helder kunt schrijven, en als je goed kunt organiseren. Burgers die over deze vaardigheden beschikken zullen zich meer op hun gemak voelen in een politieke omgeving en je mag aannemen dat ze dan ook vaker zullen participeren. Hoe

langer je onderwijs hebt gevolgd, hoe meer je die politiek relevante vaardigheden ontwikkelt. Voor veel universitair opgeleiden is het schrijven van brieven, het voeren van discussies en het leiden van vergaderingen zo gewoon dat ze er hun hand niet voor omdraaien. Voor burgers voor wie dit geen dagelijks werk is, kunnen dit echter zeer intimiderende activiteiten zijn.

Tabel 5.5 laat goed zien dat de opleidingsgroepen verschillen in de mate van politieke interesse en politiek zelfvertrouwen. Universitair opgeleiden hebben de meeste interesse in politiek en achten zichzelf het meest in staat om de politiek te begrijpen en te beïnvloeden.

Tabel 5.5: Politieke interesse en politieke competentie (in procenten).³⁶

	Basis- onder- wijs	Vmbo/ mavo	Mbo	Havo/ vwo	Hbo	Wo
Zeer/tamelijk geïnteresseerd in politiek	44	59	59	69	72	84
Ik begrijp de belangrijkste politieke onderwerpen die spelen in ons land: (helemaal) eens	41	61	68	76	80	86
Ik ben goed in staat om een actieve rol te spelen in de politiek: (helemaal) eens	13	8	17	21	27	45
(Zeer) grote kans dat u zou proberen iets te doen als de Tweede Kamer een wetsvoorstel behandelt dat u zeer onrechtvaardig of verkeerd vindt.	7	12	17	16	18	26

Dit alles verklaart bijvoorbeeld waarom zelfs binnen de meest eenvoudige buurtcomités toch telkens weer de universitair opgeleiden het meest actief zijn.³⁷ Zij beschikken over de vaardigheden die nodig zijn om het comité effectief te laten functioneren, zoals het opstellen van een agenda en het aanvragen van vergunningen. En ze beschikken over het zelfvertrouwen om te bellen met politici en ambtenaren.

Sociale netwerken

In het onderwijs doe je niet alleen kennis op, maar ook kennissen. Dat geldt helemaal voor de universiteiten, zo zagen we in hoofdstuk 3. Tijdens werkgroepen, maar vooral via studieverenigingen en corpora bouwen academici rijke sociale netwerken op, vaak zelfs voor de rest van hun leven. Via die netwerken komen studenten in aanraking met de politiek, bijvoorbeeld omdat ze vrijwilligerswerk gaan doen voor een actiegroep of politieke partij. Maar ook na hun studie zorgen die netwerken voor een soepel contact met politiek. Academici hebben vaak wel een kennis die raadslid of wethouder is.

Academici zijn ook maatschappelijk meer actief, zoals we in het volgende hoofdstuk zullen zien. Dat brengt hen in contact met politiek, zelfs als die activiteiten daar niet op zijn gericht. Wijkfestivals hebben ontheffing nodig van de drank- en horecawet, en culturele instellingen en sportclubs zoeken contact met de wethouder voor een subsidie of voor het lossen van een startschot.

Sociale netwerken zijn bovendien visvijvers voor politiek talent. Politieke partijen rekruteren veel van hun kader uit het maatschappelijk middenveld. We zullen in het volgende hoofdstuk zien dat praktisch opgeleiden veel

minder vaak lid zijn van maatschappelijke organisaties dan academisch opgeleiden – dat alleen al vermindert hun kans om met de politiek in aanraking te komen.³⁸

Socialisatie

Onderwijsinstellingen zijn ook belangrijke plekken voor politieke socialisatie. Op school leren kinderen niet alleen politieke feiten, zoals de inrichting van het politieke systeem, maar ook hoe daarover te denken en te praten. Dat gebeurt direct, bij vakken als maatschappijleer, aardrijkskunde en geschiedenis, maar ook indirect door gesprekken en discussies met andere leerlingen,³⁹ of door actief te zijn als klassenvertegenwoordiger of in de leerlingenraad.⁴⁰ Op school, althans in de meeste westerse landen, worden leerlingen ook waarden bijgebracht die de democratie en haar instituties ondersteunen, zoals respect voor medeburgers, tolerantie, integriteit en respect voor de rechtsstaat. Dit alles helpt bij het ontwikkelen van politieke belangstelling.

Hoe langer je wordt geschoold en hoe meer kennis je opdoet, des te groter is de kans dat je een algemene en brede interesse ontwikkelt voor wat er in de maatschappij gebeurt.⁴¹ Praktisch geschoolden verlaten het onderwijs veel eerder dan academisch geschoolden. Bovendien bieden de universiteiten veel meer mogelijkheden dan roc's voor een socialisatie in politiek en bestuur, vanwege hun rijke infrastructuur van debatclubs, studieverenigingen, actualiteitencolleges en actiegroepen.

Politieke socialisatie gebeurt natuurlijk niet alleen op school, maar vooral ook thuis. De kennis en waarden die ouders op hun kinderen overdragen, de politieke activiteiten die ze zelf ontplooiën op hun werk of in hun vrije

tijd, de gesprekken die ze tijdens het eten voeren – het draagt allemaal bij aan hoe jongeren kijken naar politiek. Onderzoek laat zien dat alleen al de aanwezigheid van een krant in een gezin ervoor kan zorgen dat kinderen met politiek in aanraking komen; en dat het gezamenlijk kijken naar televisienieuws een aanleiding is voor gesprekken over politiek.⁴² Jongeren praten vooral met hun ouders over het nieuws en dat gebeurt met name wanneer de ouders academisch zijn opgeleid.⁴³

Sommige onderzoekers stellen daarom zelfs dat opleiding geen zelfstandig effect heeft op politieke participatie. Het zou een schijneffect zijn.⁴⁴ De grote verschillen in gedrag tussen academisch en praktisch geschoolden komen niet door hun diploma, maar door factoren die buiten het onderwijs liggen, zoals het ouderlijke milieu en de omgeving waarin ze zijn opgegroeid.⁴⁵ Praktisch geschoolden komen vaker uit gezinnen met minder cultureel en sociaal kapitaal en hadden zelf ook ouders die politiek en sociaal weinig actief waren. Academisch geschoolden daarentegen waren van huis uit al meer geneigd tot politieke betrokkenheid en dat komt door hun thuisomgeving.⁴⁶ Het is vooral politiek kapitaal en niet de opleiding zelf die de verschillen veroorzaakt. Als je daarvoor zou corrigeren, zou er geen zelfstandig effect van opleiding zijn.⁴⁷

Anderen stellen daarentegen dat de invloed van het ouderlijk milieu wordt overschat. Voor participatie telt vooral het eigen kapitaal – niet dat van de ouders. Praktisch geschoolden zijn minder politiek actief omdat zij in hun leven vaker te maken hebben met beperkingen op het gebied van vaardigheden, werk en netwerk.⁴⁸

Zoals gezegd, de precieze causale route rechtvaardigt een aparte studie. Hier is vooral van belang dát opleidingsniveau, los van andere kenmerken, sterk samenhangt met politieke participatie. Academici participeren meer en makkelijker dankzij hun grotere politieke kennis, vaardigheden en zelfvertrouwen, en hun rijke sociale netwerken. Dat politieke kapitaal wordt niet alleen verworven via formele opleidingen, maar ook in het gezin, via het werk en door deelname aan het maatschappelijk middenveld. Academici weten daardoor veel beter hun weg te vinden in de politieke en bestuurlijke circuits. Zoals de trambestuurder van Van Westerloo het uitdrukte: ‘Ze zitten overal.’

5.7 Nieuwe vormen, nieuwe ongelijkheden

Het repertoire van politieke activiteiten is de afgelopen decennia flink veranderd. Politieke participatie verloopt allang niet meer alleen via de geijkte kanalen – via politieke partijen, verkiezingen en volksvertegenwoordigers. Steeds vaker zoeken mensen andere manieren om hun stem te laten horen: via demonstraties, petities, sociale media of actiegroepen. En burgers worden steeds vaker uitgenodigd om via burgerinitiatieven, burgerpanels, buurtraden en klankbordgroepen mee te praten over beleid.

Dit zorgt voor een opvallende paradox: méér democratische mogelijkheden leiden niet automatisch tot méér politieke gelijkheid. Democratische vernieuwing via burgerparticipatie wordt vaak gepresenteerd als dé oplossing om de kloof tussen burger en politiek te verkleinen. Maar deze nieuwe vormen zorgen voor nieuwe drempels en

ongelijkheden. Ze vergroten juist de politieke ongelijkheid tussen academisch en praktisch opgeleiden omdat ze veel politieke ambities en competenties veronderstellen.⁴⁹ Participatie in die nieuwe vormen is tijdrovend, vereist de nodige verbale vaardigheden en voorkennis over politieke kwesties. Daarnaast vraagt het moeten uitdragen van een mening ook nog eens een forse dosis politiek zelfvertrouwen. Hoe veeleisender een vorm van participatie is, hoe groter de oververtegenwoordiging van universitair opgeleiden.

Het heeft iets ironisch dat juist de nieuwe vormen van politieke participatie die de kloof tussen burger en politiek moesten dichten, de ongelijkheid in politieke participatie alleen maar hebben versterkt. Politicologen zullen hier het Mattheus-effect – ‘zij die hebben zal worden gegeven’ – en de ijzeren wet van Michels ontwaren. Democratisering leidt uiteindelijk tot oligarchisering.

Academisch opgeleiden participeren niet alleen veel meer in allerlei politieke arena's, ze zijn ook beter georganiseerd en ze bekleden ook veel vaker politieke ambten – de hoogste sport van de participatieladder. Op die politieke ambten komen we in hoofdstuk 7 nog uitgebreid terug. Eerst kijken we naar het maatschappelijk middenveld.

6 De meritocratisering van het middenveld

6.1 De opstand van de ‘gewone’ verpleegkundigen

In 2019 ontstond grote onrust onder verpleegkundigen over een wetsvoorstel dat onderscheid maakte tussen ‘gewone’ verpleegkundigen en regieverpleegkundigen.¹ Het wetsvoorstel was het resultaat van een akkoord tussen minister Bruno Bruins van vws en de beroepsvereniging Verpleegkundigen en Verzorgenden Nederland (v&vn). De beroepsvereniging wilde graag dat er een duidelijker onderscheid werd gemaakt tussen mbo-verpleegkundigen en hbo-verpleegkundigen. Onder de 170.000 verpleegkundigen was er echter totaal geen draagvlak voor deze maatregel. Er brak massaal protest uit. Een spontaan actiecomité verzamelde binnen korte tijd 50.000 steunbetuigingen.

Een belangrijke reden voor de onrust was dat het wetsvoorstel betekende dat de verpleegkundigen met een mbo- of praktijkdiploma extra toetsen en scholing kregen opgelegd om hun werk te mogen blijven doen. Ook introduceerde het plan de functie van regieverpleegkundige op hbo-niveau in het zorgregister (BIG). Dit alles raakte

vooral ervaren mbo-verpleegkundigen met gespecialiseerde praktijkkennis. Zo zou een ambulanceverpleegkundige met 38 jaar ervaring bepaalde werkzaamheden opeens niet meer mogen uitvoeren. Veel mbo-verpleegkundigen vreesden dat hun functie, aanzien en takenpakket zouden worden gedegradeerd door de nieuwe wet. Daarnaast waren er zorgen dat een andere vermelding in het zorgregister hun kennis en kunde op de werkvloer onzichtbaar zou maken.

Het wetsvoorstel werd door de minister snel ingetrokken, en het bestuur van de beroepsvereniging v&vn trad af onder druk van de verontwaardigde achterban. De protesterende verpleegkundigen waren duidelijk: dit was geen simpele inschattingsfout. Het wetsvoorstel was een plan dat 'vanachter een bureau' was bedacht, zonder voeling met de praktijk. De v&vn kreeg harde kritiek: zij zouden het contact met de werkelijkheid al jaren kwijt zijn. De beroepsvereniging erkende de kritiek en schreef op haar website: 'Helaas voelden en voelen veel verpleegkundigen zich niet goed door ons vertegenwoordigd of gehoord. Dat gaan we beter doen.'

De opstand van de 'gewone' verpleegkundigen onthulde een kloof tussen het hoger opgeleide kader in het kantoor van de beroepsvereniging en de meer praktisch geschoolde leden op de werkvloer. Dat is een voorbeeld van wat we de meritocratisering van het middenveld noemen. De kaders van vrijwel alle grote belangenorganisaties bestaan tegenwoordig uit academisch geschoolde professionals die soms ver af staan van de wereld van de praktisch geschoolden.

In dit hoofdstuk laten we zien hoe die meritocratische

ring van het middenveld eruitziet. Maar eerst kijken we of er in het maatschappelijk middenveld ook een participatiekloof is tussen opleidingsgroepen, net zoals we zagen bij de andere vormen van participatie.

6.2 De participatiekloof in het maatschappelijk middenveld

Het maatschappelijk middenveld omvat een breed scala aan organisaties, zoals buurtverenigingen, sportclubs, kerken, sociale bewegingen, bedrijfsverenigingen, vakbonden, belangenorganisaties en goede doelen. Het middenveld wordt vaak gezien als de ruggengraat van de democratie. Maatschappelijke organisaties gelden als belangrijke oefenterreinen voor burgerschap en democratie² – de negentiende-eeuwse Franse socioloog Tocqueville noemde ze ooit de ‘leerscholen van de democratie’. Burgers leren er vaardigheden die nodig zijn om effectief te kunnen participeren, zoals vergaderen, notuleren, discussiëren, voorzitten. En voor politieke partijen zijn ze zeer belangrijk voor het rekruteren van nieuwe politieke talenten. Het maatschappelijk middenveld is bovendien een belangrijke schakel tussen overheid en samenleving. Middenveldorganisaties zijn spreekbuis voor maatschappelijke belangen, partner bij de vorming van beleid en vervolgens vaak ook de uitvoerder van het beleid. Het maatschappelijk middenveld is voor veel politieke denkers een soort van wonderlijm tussen samenleving en politiek. Het is echter de vraag of die lijm sterk genoeg is om ‘de boel bij elkaar te houden’.

Verschillen in organisatiegraad

Om te beginnen is de organisatiegraad van de Nederlandse bevolking in de afgelopen decennia gestaag teruggelopen. Zo zijn er steeds meer mensen die bij geen enkele organisatie zijn aangesloten. In 2003 was 40 procent van de Nederlanders van geen enkele organisatie lid, in 2023 was dat opgelopen tot 48 procent.³ Steeds minder mensen zijn bovendien lid van meerdere organisaties tegelijk. De daling van de organisatiegraad doet zich over een breed front voor, niet alleen bij ideële organisaties, zoals politieke partijen, kerken en omroepen, maar ook bij vakbonden en vrouwenorganisaties en in de sfeer van recreatie en vrije tijd, zoals bij sportclubs, hobbyclubs en jeugdverenigingen. We komen hier zo op terug.

Die daling van de organisatiegraad is echter niet gelijk verdeeld over de bevolking. Er zijn grote verschillen in de mate van lidmaatschap tussen opleidingsgroepen. In de afgelopen decennia is het aantal hoogopgeleide leden van maatschappelijke organisaties toegenomen, terwijl vooral het aandeel lager opgeleiden gestaag afnam.⁴ Academisch geschoolden kennen daardoor een veel hogere organisatiegraad dan praktisch geschoolden. Volgens het nko was 53 procent van de kiezers met een mbo-opleiding in 2023 geen lid meer van een kerk, vakbond, politieke partij of een milieu- of solidariteitsorganisatie. Voor kiezers met alleen basisonderwijs was dit zelfs 67 procent. Onder de kiezers met een academische opleiding gold dit maar voor 38 procent.

Van brede massaorganisaties naar smalle belangenbehartigers

In de tweede plaats is het maatschappelijk middenveld van karakter veranderd in de afgelopen decennia. Met name de brede massaorganisaties uit de tijd van de verzuiling, zoals de kerken, omroepen, vakbonden en vrouwenorganisaties, zagen hun ledenaantallen sterk teruglopen. Zo was in 1995 nog 28 procent van de werknemers lid van een vakbond; in 2023 was dat gedaald tot 15 procent. Ook de politieke partijen en de omroepverenigingen, ooit stevig verankerd in de verzuiling, hebben veel minder leden dan in de vorige eeuw.

Daartegenover staat echter een spectaculaire groei van de ledenaantallen van de smalle, single-issuebelangenbehartigers. Zo ging het aantal leden van natuur- en milieuorganisaties van ruim 2 miljoen in 1991 naar meer dan 4 miljoen in 2008. Grote groeiers waren Natuurmonumenten, het Wereld Natuurfonds, de Vogelbescherming, Milieudefensie. In de afgelopen decennia is hun ledenaantal op dat hoge niveau gestabiliseerd. Ook consumentenverenigingen zoals de Vereniging Eigen Huis, de Consumentenbond en de ANWB hebben veel leden. De ANWB is met bijna 5 miljoen leden in 2025 zelfs de grootste vereniging van Nederland. De sfeer van de internationale solidariteit vormde eveneens een groeimarkt. Daarbij moet je denken aan organisaties als Amnesty, Oxfam Novib, Unicef en Terre des Hommes.

De opleidingskloof in lidmaatschap

Die grote veranderingen in het maatschappelijk middenveld hebben bijgedragen aan een opleidingskloof in het lidmaatschap van deze organisaties. Bij de brede massaorganisaties die hun oorsprong hadden in de verzuiling

ling, zoals vakbonden, is er nog steeds niet eens zo veel verschil in de mate van lidmaatschap tussen praktisch en academisch geschoolden. Dat is te zien in tabel 6.1. Naarmate het opleidingsniveau toeneemt, neemt ook het lidmaatschap van deze organisaties toe, maar de verschillen zijn niet heel groot.

Tabel 6.1: Lidmaatschap van maatschappelijke organisaties en opleiding (in procenten).⁵

	basis- onder- wijs	vmbo, mbo1, havo-, vwo- onder- bouw	havo, vwo, mbo	hbo, wo ba- chelor	wo master, doctor
patiëntenvereniging	5	5	5	5	5
culturele vereniging	4	5	5	6	7
vakbond	7	9	12	12	12
hobbyvereniging	3	5	6	7	6
gezelligheids- vereniging	5	6	10	14	11
consumenten- organisatie	24	32	42	45	54
sportvereniging	19	28	36	43	44
politieke partij	3	2	3	4	8
milieuorganisatie	7	10	15	22	32
beroepsorganisatie	2	2	5	7	14

Ook het lidmaatschap van vrijetijdsorganisaties, zoals culturele verenigingen, hobbyverenigingen en gezelligheidsverenigingen, is over het algemeen nog redelijk gelijk verdeeld tussen de verschillende opleidingsniveaus. Het lidmaatschap van sportverenigingen stijgt wel naarmate

het opleidingsniveau toeneemt, van 19 procent bij basisschoolniveau tot 44 procent bij universitair geschoolden.

Veel grotere verschillen zien we bij politieke partijen en milieuorganisaties. Die zijn veel meer in trek bij hoger opgeleiden. Zo is 32 procent van de universitair geschoolden lid van een milieuorganisatie en 8 procent van een politieke partij, terwijl dit bij kiezers met maximaal een vmbo-opleiding niet meer dan 10 respectievelijk 2 procent is.

De grootste verschillen zien we bij de beroepsorganisaties, zoals de vereniging van verpleegkundigen waar we dit hoofdstuk mee begonnen. Zo is 14 procent van de universitair geschoolden lid van een beroepsorganisatie, tegenover maar 2 procent van de mensen met maximaal mbo-1-niveau.

We zien in het maatschappelijk middenveld de trends terug die we in eerdere hoofdstukken bespraken. De 'stille' revolutie heeft geleid tot een sterke toename van het aantal organisaties dat zich bezighoudt met immateriële waarden, zoals natuur en milieu, en internationale solidariteit. Terwijl de traditionele massaorganisaties zoals vakbonden, kerken en massapartijen leden trokken uit alle sociale lagen, halen de nieuwe sociale bewegingen en single-issueorganisaties hun leden vooral uit de sterk in omvang toegenomen universitair opgeleide hogere middenklasse.

6.3 De meritocratisering van de polder

Professionalisering van het kader

Die overgang van brede massaorganisaties naar smalle belangenbehartigers heeft ook gezorgd voor een merito-

cratisering van het middenveld. In het sociologisch jargon heet dat een overgang van secundaire naar tertiaire organisaties. Het is een overgang van organisaties met een redelijk divers bestand aan actieve vrijwilligers en relatief veel onderlinge contacten tussen de leden, naar zeer professioneel georganiseerde organisaties die vrijwel uitsluitend werken met hoogopgeleide, fulltime betaalde krachten. Bodem vroeger de politieke partijen, kerken en bonden aan praktisch geschoolden nog allerlei interne kanalen voor scholing en sociale mobiliteit, tegenwoordig hoef je bij Milieudefensie, de Vereniging Eigen Huis of een vakbond niet te solliciteren zonder de vereiste diploma's.

Deze overgang heeft verschillende oorzaken. De afbrokkeling van veel oude, 'warme' massaorganisaties en de opkomst van betrekkelijk 'koele' single-issueorganisaties is volgens het scp een uitdrukking van de toenemende individualisering van de samenleving.⁶ Beter opgeleide burgers hebben meer dan voorheen de behoefte om zelf te bepalen waar men lid van wordt en kiezen eerder voor 'lichte gemeenschappen' en voor meer vrijblijvende en flexibele lidmaatschappen.⁷

Bovendien zijn deze organisaties steeds meer verbonden geraakt met de wereld van politiek en bestuur. Ze zijn vaste partners in de overlegcircuits en praten volop mee over invoering en uitvoering van beleid. Vaak krijgen ze ook subsidies van de overheid. Maar met het overleg en de ondersteuning kwam ook de professionalisering. Om tegenspel te kunnen bieden is dossierkennis nodig en de subsidies moeten worden verantwoord in jaarverslagen en accountantsverklaringen.

Steeds vaker proberen belangenorganisaties hun in-

vloed niet meer te verwerven via grote ledenaantallen en het mobiliseren van massale steun, maar door gebruik te maken van hun technische expertise. Ze functioneren als schakel tussen de overheid en een sector, ze beïnvloeden de voorwaarden van het debat, vertegenwoordigen standpunten in adviescommissies, helpen bij het opstellen van technische regelgeving en soms ook bij de uitvoering ervan. Hiervoor nemen ze hooggekwalificeerde professionals aan, zoals juristen, economen en ingenieurs. Naarmate deze experts meer invloed krijgen, verdwijnen de traditionele leden en activisten naar de achtergrond.⁸

Volgens de Duitse politicologe Heike Klüver⁹ zijn geprofessionaliseerde organisaties veel beter in staat besluitvormers van informatie te voorzien dan organisaties die vooral afhankelijk zijn van vrijwilligers zonder formele training. Samen met Sabine Saurugger onderzocht ze het opleidingsniveau van werknemers bij verschillende typen belangenorganisaties in de EU.¹⁰ Het overgrote deel van de staf van deze organisaties bleek academisch geschoold. Zo had bij 62 procent van de actiegroepen en 58 procent van de sectorale belangengroepen de staf ten minste een masterdiploma. Bij 22 procent van zowel de actiegroepen als de sectorale groepen had de staf zelfs een PhD afgerond. Het maakte daarbij niet uit of de belangengroepen lobbyen voor commerciële belangen zoals de Europese auto-industrie, of voor publieke belangen zoals milieubescherming of mensenrechten. Voor alle typen belangengroepen zijn vergelijkbare patronen van professionalisering zichtbaar.

Van activisten naar professionals

Deze verandering in het middenveld heeft alles te maken met de opkomst van een nieuwe klasse van ‘kenniswerkers’. Door de onderwijsrevolutie, en door de sterke groei van de overheid en de dienstensector in de tweede helft van de vorige eeuw, ontstond er een nieuwe groep professionals, de ‘sociale en culturele specialisten’.¹¹ Zij vonden werk in de publieke sector, de techniek, de financiële wereld, media, stedenbouw, recht en geneeskunde. Onder deze professionals was grote steun voor nieuwe sociale bewegingen, voor protesten en voor de nieuwe vormen van politieke participatie die we in het vorige hoofdstuk beschreven.

Veel van die professionals waren de eersten in hun familie die een universitaire opleiding volgden.¹² Zij waren bijvoorbeeld ecologen en milieuwetenschappers die zich aansloten bij organisaties zoals Milieudefensie, of ingenieurs en ontwikkelingseconomen die werkten voor organisaties als Oxfam Novib. Deze groep verving de traditionele grassrootsactivisten en bracht academische expertise mee op specifieke vraagstukken, zoals ontwikkelingssamenwerking.

Een mooi voorbeeld van deze nieuwe generatie professionals die hun expertise inzet voor maatschappelijke doelen is Diederik Samsom. Hij studeerde technische natuurkunde aan de TU Delft en behaalde daar zijn ingenieurstitel. Vervolgens werd hij actief als activist en campagneleider bij Greenpeace, waar hij zich inzette voor milieubescherming en meerdere keren werd gearresteerd vanwege zijn acties. Na een lange periode als Kamerlid voor de PvdA werd hij kabinetschef voor Eurocommissaris Frans Timmermans, die verantwoordelijk was voor het Europese klimaatbeleid.

Europese belangengroepen, in sectoren als landbouw of energie, nemen steeds minder personeel aan met een achtergrond in het werkveld.¹³ In plaats daarvan rekruteren ze communicatieprofessionals en juristen voor strategische functies. Een voorbeeld hiervan is COPA, de belangenorganisatie voor landbouw in de EU. Hun lobbyisten hebben allemaal een universitaire graad, maar ze hebben geen ervaring in de landbouwsector of met nationale boerenbonden. Ook in ons land is deze trend zichtbaar. Veel organisaties hebben tegenwoordig communicatieprofessionals in dienst – Milieudefensie heeft zelfs zes voorlichters op de website staan. En ledenonderzoek van de organisatie voor lobbyisten, de Beroepsvereniging voor Public Affairs (BVPA), laat zien dat in 2020 maar liefst 87 procent van de leden een universitaire opleiding heeft genoten, met nog eens 4 procent hbo-opgeleid. De overige 9 procent had een gemengde achtergrond, vaak bestaande uit wo- of hbo-bachelors.¹⁴ Het toont hoe ook het lobbywerk is geacademiseerd.

Privatisering van het middenveld

Veel middenveldorganisaties in de sfeer van gezondheidszorg en volkshuisvesting waren van oudsher gericht op onderling hulpbetoon en zijn opgericht door en voor praktisch geschoolden. Denk aan de ziekenfondsen, de woningbouwverenigingen en veel verzekeringsmaatschappijen. Dat bleek ook uit hun namen – ze heetten bijvoorbeeld ‘De Volharding’, ‘Arbeidersbelang’ of ‘De Onderlinge’. Het waren coöperaties of verenigingen waarin de leden zelf het laatste woord hadden via een ledenraad of algemene ledenvergadering. Van dat verenigingskarakter is niets meer over door schaalvergroting, privatisering en

door de introductie van quasimarkten.¹⁵ De ziekenfondsen zijn opgegaan in grote zorgverzekeraars die onderling concurreren met zo goedkoop mogelijke polissen. De meeste woningbouwcorporaties zijn gefuseerd en gedragen zich soms als projectontwikkelaars en vastgoedbeheerders. De onderlinge verzekeringspolissen zijn ondergebracht bij beursgenoteerde financiële instellingen die vooral gedreven worden door aandeelhoudersbelangen.

De bestuurders van de grote corporaties zijn geen verenigingsmensen meer die prudent omgaan met de gelden en belangen van de leden. Hun plaats is ingenomen door professionele bestuurders die door headhunters zijn aangezocht. Zij spiegelen zich aan de CEO's uit het bedrijfsleven, met de bijbehorende beloningen, bonus en gedrag. Een voorbeeld hiervan kwam in 2023 aan het licht, toen bleek dat commissarissen en bestuurders van zo'n twintig woningcorporaties privé huizen verhuurden, waarbij ze vaak hogere huurprijzen vroegen dan die van hun eigen corporaties.¹⁶ Ook deze privatisering heeft de afstand tussen de praktisch geschoolde leden – 'klanten' in het geprivatiseerde jargon – en de academisch geschoolde bestuurders vergroot.

'Tafelisering' van het poldermodel

Belangrijke politieke beslissingen worden in Nederland pas genomen na uitvoerige consultatie met maatschappelijke partners. Dat is de essentie van het poldermodel. Parallel aan de professionalisering van het middenveld heeft zich een *tafelisering* van het poldermodel voorgedaan. Allerlei belanghebbenden worden tegenwoordig bijeengebracht aan zogeheten 'tafels' waarbij regelmatig ook akkoorden tot stand komen.¹⁷ Deze tafels hebben als

doel om het draagvlak te vergroten voor de politieke besluiten die daarna genomen worden. Dit begon in 2006 met de ‘Tafel van Alders’, die het kabinet moest adviseren over de ontwikkeling van luchthavens. Vervolgens waren er verschillende Schipholtafels, klimaattafels, armoedetafels en jeugdbeschermingstafels. Ook waren er tafels voorafgaand aan de totstandkoming van verschillende akkoorden, zoals bijvoorbeeld het Energieakkoord (2013), het Nationaal Preventieakkoord (2018), het Klimaatakkoord (2019) en het Integraal Zorgakkoord (2022).

Er klinkt kritiek op deze polderakkoorden, niet alleen vanwege de beperkte rol van gekozen volksvertegenwoordigers en het gebrek aan transparantie, maar ook vanwege wie mag aanschuiven bij de overlegtafels. Bij het Klimaatakkoord bleek dit bijvoorbeeld een probleem: een evaluatie van TNO liet zien dat gewone burgers nauwelijks vertegenwoordigd waren. De middenveldorganisaties die deelnamen, zoals Greenpeace en Milieudefensie, vertegenwoordigden vooral milieubelangen, en niet de belangen van huurders, huiseigenaren, werknemers of consumenten. De akkoorden, opgesteld door de academisch geschoolde vertegenwoordigers uit de milieubeweging en het bedrijfsleven, hadden grote impact op de leefomgeving en de kosten van het levensonderhoud, maar werden grotendeels buiten het zicht van de kiezer gemaakt. Dit leidde ertoe dat veel Nederlanders zich niet herkenden in de plannen.¹⁸

Verwetenschappelijking van het adviesstelsel

Belangrijke politieke beslissingen worden in Nederland ook pas genomen na uitvoerige advisering. In 2025 telde ons land niet minder dan 105 permanente adviescolleges. Daarnaast zijn er natuurlijk ook de Hoge Colleges van

Staat, zoals de Raad van State, de Algemene Rekenkamer en de Nationale Ombudsman. Ook zijn er rond de 250 onafhankelijke commissies, waaronder tijdelijke evaluatie- en onderzoekscommissies, commissies van bezwaar en adviescommissies over de uitvoering van beleid.¹⁹ Voor het beleidsonderzoek steunen de ministeries op de inbreng van 29 publieke kennisinstituten, zoals het Sociaal en Cultureel Planbureau, het Centraal Planbureau, het Planbureau voor de Leefomgeving, CBS, TNO, KNMI, RIVM en WODC. En dan zijn er ook nog talloze universitaire en commerciële onderzoeksbureaus die bijdragen aan beleidsontwikkeling.

In de tijd van de verzuiling werden de adviesorganen en ‘commissies van wijze mannen’ samengesteld op basis van evenredigheid. Elke zuil kreeg een plekje aan tafel. Die evenredigheid was, naast deskundigheid, een belangrijke bron van legitimiteit. Een voorbeeld hiervan was de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR), waar een van de auteurs jarenlang lid van was. In de eerste decennia na zijn oprichting in 1972 werd er nauwkeurig op toegezien dat de grote politieke stromingen hun eigen vertegenwoordigers in de raad hadden. Door de ontzuiling veranderde dit. Tegenwoordig speelt de politieke achtergrond geen rol meer bij benoemingen. Wetenschappelijke expertise is de enige bron van legitimiteit. Alle raadsleden zijn vooraanstaande wetenschappers. De enige evenredigheid die nog speelt, is de verdeling over de wetenschappelijke domeinen en universiteiten.

Ook bij andere adviesraden en kennisinstellingen zie je een soortgelijke verwetenschappelijking van het beleid. *Evidence-based* beleid heeft ervaringskennis verdrongen.

Advies komt bij voorkeur tot stand op basis van empirisch onderzoek en dat geldt ook voor evaluatie en monitoring. In het beleidsproces worden wetenschappelijke methoden en meetinstrumenten steeds belangrijker – zoals inflatiecijfers voor monetair beleid, werkloosheidscijfers voor arbeidsmarktbeleid, milieu-indexen voor duurzame ontwikkeling, leefbaarheidsindexen voor wijkverbetering en veiligheidsindexen voor criminaliteitsbestrijding.

Door de ontzuiling en door de verwetenschappelijking van het beleid veranderde ook de samenstelling van het adviesstelsel. Toen Jan van Putten in 1976 de Nederlandse adviesraden onderzocht, was twee derde van de leden nog aangezocht als vertegenwoordiger van een maatschappelijke organisatie en een derde deel als onafhankelijk deskundige. Toen Jantien Oldersma in 1993 hetzelfde onderzoek deed, vertegenwoordigde nog maar een derde van de leden van adviesraden een maatschappelijke organisatie, twee derde was als deskundige aangezocht. Deze leden hadden bijna allemaal een academische opleiding (77 procent) of een hogere beroepsopleiding (15 procent) gevolgd.²⁰ In deze eeuw is die academisering verdergegaan en bestaat een groot deel van de leden van de maatschappelijke adviesraden zelfs uit professoren en doctoren. Dat geldt niet alleen voor de WRR of de Wetenschappelijke klimaatraad, waar je dat nog mag verwachten, maar het geldt ook voor de Adviesraad migratie, de NLsportraad, de Onderwijsraad, de Raad voor de leefomgeving en de Raad voor het openbaar bestuur, om er een paar te noemen.

Zo veranderde de polder van een 'belangengroependemocratie' in een diplomademocratie. Wat zijn de gevolgen hiervan?

6.4 De merites en de minpunten van meritocratisering

Geen democratische leerschool meer

De meritocratisering van het middenveld heeft veel goeds gebracht. Op veel terreinen kunnen de maatschappelijke partners de overheid uitstekend tegenspel bieden. Dat komt de belangenbehartiging van de leden zeer ten goede. Dankzij de professionalisering van hun kaders kunnen belangenorganisaties op voet van gelijkheid aan tafel zitten bij de ontwikkeling van wet- en regelgeving, bij de planvorming rond woningbouwprojecten, bedrijventerreinen en natuurgebieden, of bij de beleidsvorming in Brussel. De meritocratisering houdt de overheid bovendien ook goed bij de les. De meritocratisering van het middenveld heeft ervoor gezorgd dat de maatschappelijke checks-and-balances op peil zijn gebleven of zelfs zijn versterkt. Deskundige beleidsmakers worden op hun vingers gekeken door even deskundige belangenbehartigers en zij kunnen de burgers niet ongestraft knollen voor citroenen verkopen. De professionele experts zijn bovendien in staat om met reële alternatieven te komen. Dat alles vergroot de kwaliteit van de beleidsvorming.

Maar de meritocratisering van het middenveld heeft ook minpunten. De traditionele massaorganisaties uit de tijd van de verzuiling hadden niet alleen grote aantallen praktisch geschoolden onder hun leden, maar ook onder hun kaders. De moderne single-issueorganisatie daarentegen is een organisatie van en voor academici. Hoewel het middenveld vaak wordt geprezen om zijn maatschappelijke bijdrage, neemt slechts een klein deel van de bevolking actief deel. Het middenveld wordt vooral gedragen door hoogopgeleide professionals en activisten, waardoor

het minder functioneert als een brede 'leerschool van democratie'.²¹

Praktisch geschoolden zijn minder goed georganiseerd en daardoor minder snel te mobiliseren. Daardoor klinkt hun stem minder luid en duidelijk via het middenveld door, terwijl de stem van de academisch geschoolden is versterkt. Het netto-effect van deze veranderingen is een toename van de maatschappelijke dominantie van de academisch geschoolden.

Academisch en praktisch geschoolden komen elkaar ook steeds minder vaak tegen op dat middenveld. Ze zijn soms lid van verschillende organisaties – als ze al lid zijn. En als ze wel tot dezelfde organisatie behoren, treffen ze elkaar toch steeds minder omdat ze papieren leden zijn en het echte werk gedaan wordt door professionele krachten.

Vragen over representativiteit

Die dominantie van de academische professionals roept indringende vragen op over de representativiteit van het middenveld. Opleidingsniveau is geen politiek neutrale categorie meer, zagen we in hoofdstuk 3 en 4. Zo kun je je afvragen of die hoogopgeleide, fulltime kaders wel voldoende voeling hebben met de leefwereld van hun lager opgeleide achterban. Dat speelt met name bij de vakbonden, die nog steeds in overwegende mate lager en middelbaar opgeleide leden hebben. Het voorbeeld van de Verpleegkundigen en Verzorgenden Nederland (v&vn) waar we dit hoofdstuk mee begonnen spreekt boekdelen.

Nog steeds is twee derde van de bevolking praktisch geschoold. Herkent die meerderheid van de bevolking zich nog wel in de maatschappelijke partners? Veel maatschappelijke organisaties zijn vaste deelnemers in over-

legcircuits in Den Haag, Brussel of elders. Die overlegcircuits worden inmiddels bevolkt door een tamelijk homogene groep van onderling uitwisselbare professionals. Die professionals delen achtergrond, opleiding, taalgebruik en vaak ook levensstijl. Ze lijken meer op elkaar dan op hun achterban. En dat geldt al evenzeer voor de bestuurders van woningcorporaties, zorginstellingen en zorgverzekeraars. Het beeld ontstaat al gauw van een ‘gesloten kaste van mensen die het openbaar bestuur voor hun eigen soort gereserveerd houden’.²²

Het Klimaatakkoord van 2019, met daarin vergaande plannen om de CO_2 -uitstoot te verminderen, werd vormgegeven door een selecte groep professionals aan de overlegtafels. De ‘gewone’ burgers bleven daarbij grotendeels buiten beeld. Een SCP-studie uit 2024 liet zien dat drie op de tien Nederlanders ontevreden waren over de focus op klimaat, omdat zij urgentere problemen zagen, zoals migratie, woningnood en ongelijkheid. Veel mensen vonden bovendien dat de kosten van het klimaatbeleid oneerlijk verdeeld waren, met zwaardere lasten voor burgers dan voor bedrijven en zwaardere lasten voor lage inkomens dan voor hoge inkomens.

Vertekening van de maatschappelijke agenda

Een belangrijk risico van de meritocratisering van het middenveld is dan ook een vertekening van de politieke en maatschappelijke agenda's. We zagen in hoofdstuk 4 al dat academici op een aantal terreinen andere belangen en voorkeuren hebben dan praktisch geschoolden. In een diplomademocratie komen hun voorkeuren eerder of hoger op de agenda. In hoofdstuk 8 komen we daar uitgebreid op terug.

Die scheve politieke agendavorming wordt nauwelijks meer gecorrigeerd vanuit het maatschappelijk middenveld. Integendeel, de meeste single-issuebelangenorganisaties behartigen juist die thema's die voor academisch opgeleiden belangrijk zijn: natuur en milieu, internationale solidariteit en ontwikkelingssamenwerking. Denk opnieuw aan: Natuurmonumenten, Greenpeace, Amnesty, Oxfam Novib en ga zo maar door. Rondom de thema's die voor praktisch geschoolden belangrijk zijn, zoals leefbaarheid, criminaliteitsbestrijding, nationale identiteit en monoculturalisme, zijn er weinig belangenorganisaties van betekenis actief in Den Haag. In Den Haag zijn geen goed georganiseerde tegenhangers van Vluchtelingenwerk, Hivos of Cordaid te vinden. En op het Lange Voorhout zit wel een Europese beweging, maar geen Europese tegenbeweging.

Ook de adviesraden en kennisinstellingen, vol met onpartijdige deskundigen, bieden hier niet altijd tegenwicht. De dominantie van academici in adviesraden kan leiden tot het buiten de discussie houden van expertise, overwegingen en alternatieven die niet passen in het denkraam van de experts.²³

6.5 Hoe de praktisch geschoolden van het middenveld verdwenen

De toenemende afwezigheid van de praktisch geschoolden op het middenveld is het onbedoelde negatieve gevolg van op zich positieve ontwikkelingen. Ontzuiling en individualisering brachten ontvoogding en keuzevrijheid, maar leidden ook tot het leeglopen van de brede massaorganisaties. De subsidiëring en professionalise-

ring van belangenorganisaties maakten hen tot belangrijke spelers in de politieke arena's, maar verminderden tegelijkertijd de noodzaak voor maatschappelijke betrokkenheid van onderop. Leden zijn een bijzaak geworden.²⁴ Waarom zou je je nog druk maken om het betrekken van leden wanneer de overheid de belangrijkste subsidiegever is en de bulk van het werk door betaalde krachten kan worden gedaan? En de verwetenschappelijking van het adviesstelsel heeft de onafhankelijkheid en deskundigheid van de raden vergroot, maar ze tegelijk meritocratischer gemaakt. Het netto-effect is eerder technocratisering dan democratisering.

Het belangrijkste risico van de meritocratisering van het moderne middenveld is dat de grote middenveldorganisaties en de adviesorganen minder goed in staat zijn om als buffer te fungeren tussen samenleving en politiek. Er zijn weinig goed georganiseerde grote organisaties die zich richten op de belangen van praktisch geschoolden. Zelfs bij de organisaties die wel voor hun belangen opkomen, zoals de bonden, dreigt een kloof tussen de basis en de bollebozen in het kader. De opstand van 'gewone' verpleegkundigen tegen de plannen van hun beroepsvereniging illustreert deze kloof. Dat betekent dat de onvrede over beleid en politiek niet meer wordt gemedieerd en dat die onvrede zich, dankzij ons stelsel van evenredige vertegenwoordiging, direct manifesteert op en rond het Binnenhof.

Op die risico's komen we in hoofdstuk 8 en 9 nog uitgebreid terug. Maar eerst kijken we naar de meritocratisering van de top van de participatiepiramide: de gekozen vertegenwoordigers op en rond dat Binnenhof.

7 De politieke elite als academische elite

7.1 Hoe de banketbakkers van het Binnenhof verdwenen

In de vorige eeuw liepen er op het Binnenhof de nodige politici rond met een praktische achtergrond. Een van de meest markante was Jan Schaefer, Kamerlid en staatssecretaris voor de PvdA. Schaefer groeide op in een bakkersgezin in Amsterdam. Hij verliet de mulo om een vakopleiding tot banketbakker te volgen aan de Bisschoppelijke Nijverheidsschool in Voorhout. Na zijn schooltijd, op zijn zestiende, ging Schaefer werken in de bakkerij van zijn vader. Hij haalde in de avonduren het diploma algemene handelskennis en sloot zich aan bij de Algemene Bedrijfsbond Voedings- en Genotsmiddelen. Ook volgde hij een aantal kadercursussen van het Nederlands Verbond van Vakverenigingen (nvv). Via de vakbeweging en als buurtactivist in De Pijp kwam hij in 1971 in de Kamer terecht. Schaefer viel op door zijn volumineuze postuur, en omdat hij gekleed ging in spijkerpak zonder stropdas. Hij was een voorstander van duidelijk taalgebruik. Zijn bekendste uitspraak was: 'In gelul kun je niet wonen.'¹

In de halve eeuw sinds Schaefer zijn de praktisch geschoolden, de banketbakkers, stilaan van het Binnenhof verdwenen. Pas in 2023 kwam er opnieuw iemand met een bakkersachtergrond in de Tweede Kamer. Dat was Rachel van Meetelen. Zij is eigenaar van enkele poffer-tjes- en gebakkramen op kermissen en evenementen. Net als Schaefer heeft zij haar middelbare school niet afge-maakt en ging ze werken in het bedrijf van haar vader. En net als Schaefer was ze actief in een bond, in haar geval de Nationale Bond van Kermisbedrijfshouders.² Er is echter één verschil, zij was geen Kamerlid voor de PvdA, maar voor de pvv. Dat is geen toeval, zoals we in dit hoofdstuk zullen zien. Ooit hadden de grote volkspartijen, zoals PvdA en het cda, relatief veel praktisch geschoolden in hun fracties. Nu vind je die vooral nog bij de BBB en de pvv.

Met name bij de sociaaldemocraten is de opkomst van de diplomademocratie zeer zichtbaar. Neem bijvoorbeeld Frans Timmermans, die in 2023 fractievoorzitter werd van de fractie van GroenLinks-PvdA in de Tweede Kamer. Net als Schaefer was hij eerder ook Kamerlid en staatssecretaris voor de PvdA. En ook qua postuur leek hij destijds op Jan Schaefer. Maar daar houdt de vergelijking dan ook op. Timmermans groeide op in een diplomaten-gezin. Hij ging naar de middelbare school in Rome en Heerlen en studeerde vervolgens Franse letterkunde aan de Radboud Universiteit en aan de Université Nancy-II in Frankrijk, waar hij zich ook verdiepte in Europees recht en geschiedenis. Na zijn studies volgde hij het diploma-tenklasje en was hij ambtenaar bij Buitenlandse Zaken. Vóór hij Kamerlid werd, in 1998, was hij medewerker van Europees commissaris Hans van den Broek en adviseur

van Max van der Stoep, de hoge commissaris inzake Nationale Minderheden van de ovse. Timmermans spreekt ten minste zeven talen, waaronder Limburgs en Russisch.³

De voorbeelden van Schaefer en Timmermans laten zien hoe de weg naar het Binnenhof in de afgelopen decennia is veranderd. Waar Schaefer in de jaren zeventig de Kamer kon bereiken via kadercursussen van de vakbond, liep de weg van Timmermans, drie decennia later, via een universitaire opleiding en het assisteren van politieke bestuurders.

In dit hoofdstuk laten we zien hoe de praktisch geschoolden uit de politieke ambten zijn verdwenen. Op de hoogste trede van de participatieladder vind je vrijwel uitsluitend academici. We kijken niet alleen naar de ambtsdragers in Den Haag, maar ook naar het decentraal bestuur en naar de eu. Vervolgens schetsen we de bredere maatschappelijke context en bespreken we een aantal verklaringen voor die oververtegenwoordiging van academici in de politiek.

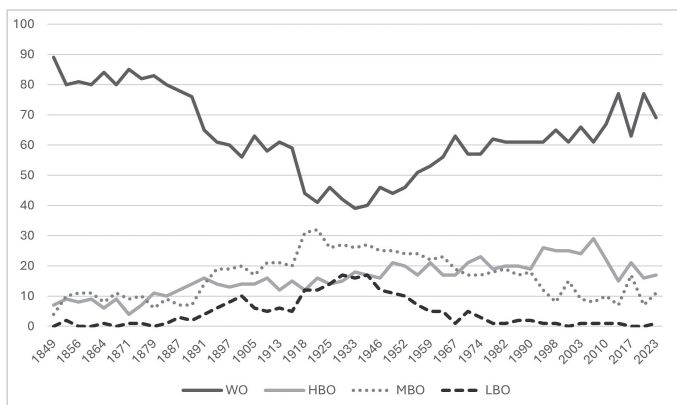
7.2 Academische ambtsdragers

De parlementaire u-curve

We beginnen met de volksvertegenwoordiging. De Tweede Kamer is tegenwoordig het domein van academici. Na de verkiezingen van 2021 had bijvoorbeeld 77 procent van de Kamerleden een academische graad. Nog eens 16 procent had een hbo-diploma. De resterende 7 procent van de Kamerleden had mbo of havo/vwo als hoogste diploma.

Die cijfers zijn zelfs nog wat vertekend, want onder de laatste groep zitten ook Kamerleden die wel aan een universiteit hebben gestudeerd, maar nooit hun bul hebben behaald. Zo was bijvoorbeeld Bas van het Wout (vvd) nooit afgestudeerd omdat hij al tijdens zijn studie geschiedenis aan de vu politiek zeer actief was, onder andere als politieke ondersteuner van de vvd-fractie in Amsterdam. Hetzelfde gold voor Renske Leijten (sp). Zij was tijdens haar studie Nederlands in Groningen al zo politiek actief dat het er niet van kwam om haar scriptie af te ronden. Ook Mark Harbers (vvd), Esther Ouwehand (PvdD) en Nilüfer Gündoğan (Volt) studeerden jaren aan de universiteit, maar haalden nooit hun bul. Zij tellen als middelbaar opgeleid, maar hebben in feite ook een universitaire achtergrond. En ook onder de hbo'ers zijn er meerderen die een universitaire studie niet hebben afge maakt.

Die enorme dominantie van academici in de Tweede Kamer is niet van alle tijden. In figuur 7.1 zie je dat in de afgelopen anderhalve eeuw het percentage academici onder Kamerleden de vorm heeft van een u-curve. In de negentiende eeuw, toen de Tweede Kamer het domein was van de adel en het patriciaat, beschikte 75 tot 80 procent van de Kamerleden over een universitaire graad.⁴ Vanaf het einde van de negentiende eeuw nam het percentage academici echter fors af. Dat kwam omdat het kiesrecht stapsgewijs werd verruimd – zo werd bijvoorbeeld het capaciteitskiesrecht afgeschaft, dat het kiesrecht baseerde op het behaald hebben van bepaalde examens. Na 1918, toen het algemeen kiesrecht werd ingevoerd, schommelde het percentage academici onder de leden van de Tweede Kamer vele decennialang tussen de 40 en 50 procent.

Figuur 7.1: Tweede Kamerleden naar vooropleiding 1849-2024 (in procenten).⁵

Vooral de confessionele en sociaaldemocratische fracties hadden veel lager en middelbaar opgeleide leden.

Gedurende een groot deel van de twintigste eeuw waren de academici dus in de minderheid in de Tweede Kamer. In 1955 bijvoorbeeld had 53 procent van de Kamerleden van de PvdA geen universitaire achtergrond en van de vvd zelfs 55 procent.⁶ Pas tegen het einde van de jaren vijftig begon het percentage academici weer te stijgen en sinds de late jaren zestig heeft rond de 60 procent van de Kamerleden een academische graad.⁷ In de eenentwintigste eeuw loopt dat percentage academici verder op tot meer dan 75 procent en is het vergelijkbaar met het einde van de negentiende eeuw. Daarnaast heeft rond de 20 procent een hbo-diploma. De rest is middelbaar opgeleid en heeft een mbo-diploma, en een enkel Kamerlid heeft havo of vwo als hoogste diploma – maar dat is dan vaak omdat men een universitaire studie niet heeft afgemaakt, zoals

we net zagen. Er zijn de laatste decennia vrijwel geen Kamerleden meer met uitsluitend lager onderwijs.

Aan die trend kwam een einde bij de verkiezingen van 2023. Toen daalde het aantal academici in de Kamer – van 77 naar 69 procent – en nam het aantal middelbaar opgeleiden iets toe. Dat kwam door de grote verkiezingsoverwinning van de PVV en de BBB. Deze partijen hebben relatief wat meer praktisch opgeleide Kamerleden, bijvoorbeeld Rachel van Meetelen. Ook de beide fractievoorzitters zijn niet academisch opgeleid. Caroline van der Plas (BBB) heeft bijvoorbeeld een havodiploma. Dat geldt ook voor Geert Wilders (PVV), al heeft hij daarnaast ook nog een paar deelcertificaten rechtsgeleerdheid van de Open Universiteit. Het is te vroeg om te zeggen of deze daling een blijvende trendbreuk is. In hoofdstuk 9 komen we hierop terug.

Ook elders in Europa

Nederland is geen uitzondering binnen West-Europa. In veel Europese parlementen is het percentage academici de laatste decennia sterk gestegen, soms wel tot meer dan 85 procent. Net als in Nederland neemt in veel Europese landen het percentage hoogopgeleide Kamerleden door de tijd heen ruwweg de vorm aan van een U-curve. In de tweede helft van de negentiende eeuw was het percentage academici aanvankelijk overal hoog, met als uitzondering Denemarken en Noorwegen. Vanaf het begin van de twintigste eeuw zorgt de opkomst van nieuwe politieke partijen, en dan met name sociaaldemocratische partijen, voor een instroom van lager opgeleide volksvertegenwoordigers in de meeste landen.⁸ Gedurende de eerste helft van de twintigste eeuw daalt het percentage acade-

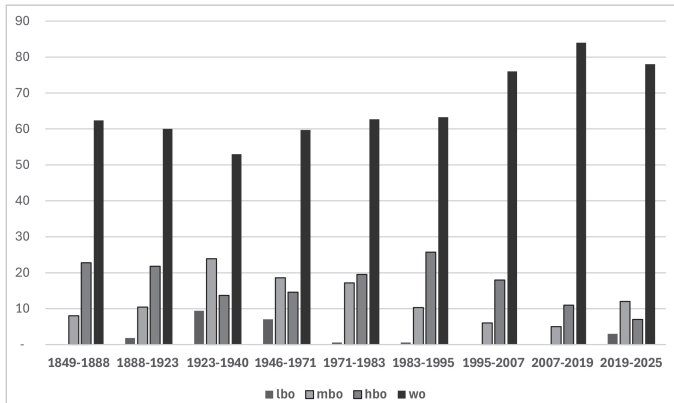
mici daardoor fors, om vervolgens lange tijd stabiel te blijven. Na de Tweede Wereldoorlog stijgt het percentage academici, eerst geleidelijk, maar vanaf de jaren zeventig steeds sneller. Vooral onder de volksvertegenwoordigers van de sociaaldemocratische partijen nam in sommige landen het aantal hoogopgeleiden zeer sterk toe.⁹

Een uitzondering waren de Scandinavische landen. Zij hadden vanouds veel lagere percentages academici onder hun volksvertegenwoordigers.¹⁰ In Denemarken en Noorwegen schommelde dit tot het einde van de twintigste eeuw veelal rond de 30 procent. Dat had alles te maken met de sterke band tussen de vakbonden en de sociaaldemocratische partijen. Ook in die landen neemt de laatste jaren het aantal hoger opgeleide volksvertegenwoordigers echter snel toe. Zo is sinds de verkiezingen van 2011 het aantal hoger opgeleide leden van de Deense *Folketinget* gestegen tot bijna 75 procent.

In het Europese parlement zien we eenzelfde patroon. Meer dan 80 procent van de Europarlementariërs heeft tegenwoordig een academische graad – en meer dan een kwart is zelfs gepromoveerd.¹¹ En recent onderzoek schat zelfs dat maar 9 procent van de Europarlementariërs geen universitaire graad heeft.¹²

De Eerste Kamer: een hooggeleerde herensociëteit

In de Eerste Kamer is eveneens een lichte u-curve zichtbaar, zoals te zien is in figuur 7.2. In de periode 1849-1923 werd de Eerste Kamer gedomineerd door academici, al waren dat er relatief wat minder dan in de Tweede Kamer. Eerst waren alle academici jurist.¹³ Later kwamen er ook ingenieurs, theologen, landbouwkundigen en wis- en natuurkundigen.

Figuur 7.2: Opleiding Eerste Kamerleden 1849-2025 (in procenten).¹⁴

Na de invoering van evenredige vertegenwoordiging in 1923 daalde ook in de Eerste Kamer het aantal academici en nam het aantal leden met een middelbare of lagere opleiding toe. Dit had vooral te maken met de forse groei van de SDAP, die leidde tot een toename van leden uit de lagere milieus. Deze leden waren veelal afkomstig uit de kring van de vakbeweging, en het merendeel had zich door zelfstudie of vakbondscursussen verder ontwikkeld.¹⁵ Vanaf 1971 veranderde de samenstelling van de Eerste Kamer. Politieke bestuurders in ruste kregen de overhand, het aantal actieve vakbondsbestuurders daalde drastisch, terwijl het aantal wetenschappers toenam.¹⁶ Het werd steeds meer de Kamer van de ‘nieuwe vrijgestelden’.¹⁷

Zo steeg in de afgelopen eeuw het aantal hoogleraren in de Eerste Kamer sterk. Tot 1890 verdienden hoogleraren nog te weinig om in aanmerking te komen voor een Eerste Kamerlidmaatschap.¹⁸ Daarna was het een van de

functies die voorkwamen op de lijst van ambten die toegang gaven tot het Eerste Kamerlidmaatschap. In 1920 waren er nog pas vier hoogleraren te vinden in de Eerste Kamer.¹⁹ Aan het begin van de eenentwintigste eeuw was al meer dan een kwart van de leden werkzaam bij de universiteit als hoogleraar of als wetenschappelijk medewerker, zoals te zien is in tabel 7.1.

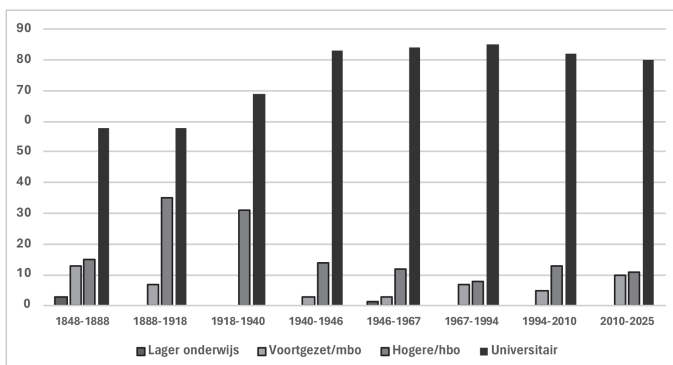
Tabel 7.1: Eerste Kamerleden met universitair beroep bij intrede (in procenten).²⁰

	1946- 1971	1971- 1983	1983- 1995	1995- 2007	2007- 2019	2019- 2025
Hoogleraar	13	9	11	23	24	19
Wetenschappel- ijk medewerker	2	9	5	2	4	4
Totaal	15	18	16	25	28	23

Zeergeleerde regeerders

Verderop aan het Binnenhof, in de Trêveszaal, is geen sprake van een u-curve, maar eerder van een constante, licht opgaande lijn. Ministers zijn in Nederland vanouds zeer hoog opgeleid, zoals te zien valt in figuur 7.3.

Al vanaf 1940 is een academische bul in feite een conditio sine qua non voor het ministerschap. Meer dan 80 procent van de ministers heeft sindsdien een universitaire graad en meer dan 90 procent behoort tot de hoger opgeleiden. Van de dertien ministers in het kabinet-Rutte 11 hadden er bijvoorbeeld elf een doctoraalbul, alleen de ministers Hennis en Kamp hadden een diploma op hbo-niveau. Drie ministers, Asscher, Bussemaker en Plasterk, zijn gepromoveerd en werkten op de universi-

Figuur 7.3: Opleidingsniveau van ministers 1848-2025 (in procenten).²¹

teit voor ze de politiek in gingen. In het kabinet-Balkenende iv waren zelfs zes van de zestien ministers gepromoveerd en was een kwart hoogleraar vóór hij of zij de politiek in ging. Ook dat is overigens geen recent fenomeen. In eerdere naoorlogse kabinetten, zoals die van Drees en van Den Uyl, waren meerdere bewindslieden voormalig hoogleraar.

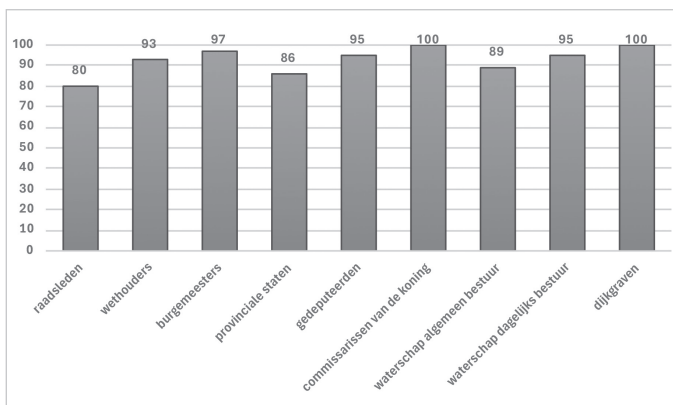
Het kabinet-Schoof was, in lijn met wat we zagen bij de Tweede Kamer na de verkiezingen van 2023, minder hoog opgeleid dan zijn voorgangers. Van de zestien ministers hadden er maar elf een academische bul en twee daarvan zijn gepromoveerd. Minister Beljaars (pvv) heeft een hbo-diploma hotelmanagement en Van Weel (vvd) deed de officiersopleiding bij de Koninklijke Marine. Drie ministers hadden een mbo-achtergrond: Wiersma (BBB) is opgeleid als matroos bij de marine en deed vervolgens een mbo-opleiding sociaal-maatschappelijke dienstverlening, Madlener (pvv) heeft een opleiding tot makelaar en Faber (pvv) deed inservice-opleidingen als

assistent op het gebied van radiodiagnostiek en nucleaire geneeskunde.

De aanwezigheid van grote aantallen academici in de regering is niet zo vanzelfsprekend als misschien mag lijken. In vergelijking met hun collega's in andere West-Europese landen waren de Nederlandse ministers altijd al zeer hoog opgeleid. In de meeste buurlanden was het percentage academici onder bewindslieden in de eerste decennia na de oorlog veel lager dan in ons land.²² Nederland behoorde lange tijd, samen met Italië, België, Luxemburg en Frankrijk, tot de landen met de hoogst opgeleide ministers. In de overige landen lag het aandeel academici in het kabinet tussen de 60 en 80 procent. Met name in landen waar verhoudingsgewijs veel ministers afkomstig waren van sociaaldemocratische partijen, zoals in de Scandinavische landen, hadden lager opgeleiden een grotere kans om minister te worden. In de afgelopen decennia zijn die verschillen verdwenen en heeft 90 tot soms wel 100 procent van de bewindslieden in de ons omringende landen een academische graad.²³ Dat geldt ook voor de leden van de Europese commissie.²⁴

Steeds meer academische ambtsdragers buiten het Binnenhof

In het decentrale bestuur zie je vergelijkbare ontwikkelingen als op het Binnenhof. De overgrote meerderheid van de lokale politieke ambtsdragers is tegenwoordig academisch geschoold. Figuur 7.4 laat zien dat ook hier de bestuurders telkens net wat hoger zijn opgeleid dan de volksvertegenwoordigers. Zo zijn de wethouders hoger opgeleid dan de raadsleden en de burgemeesters weer

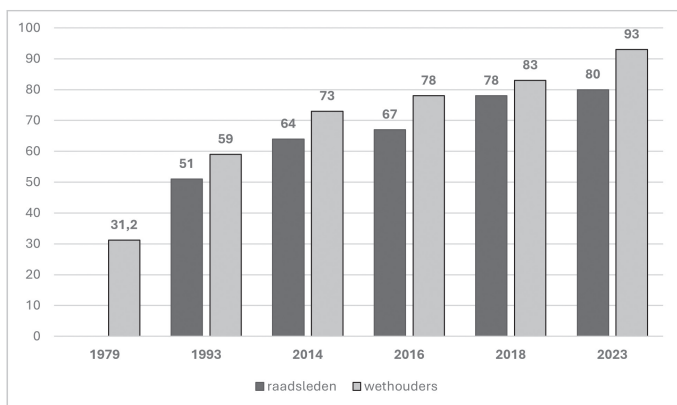

Figuur 7.4: Academisch opgeleide politieke ambtsdragers in het decentraal bestuur, 2025 (in procenten).²⁵

hoger dan de wethouders. En ook de gedeputeerden en commissarissen zijn hoger opgeleid dan de Statenleden, en hetzelfde patroon zie we bij de waterschappen.

Ook in het decentrale bestuur is die diplomademocratie niet van alle tijden, zoals te zien is in figuur 7.5. In de tweede helft van de vorige eeuw was de meerderheid van raadsleden en wethouders niet academisch opgeleid.

Nog in 1993 was ongeveer de helft van de raadsleden praktisch opgeleid, in 2014 was dat nog maar een derde en in 2024 nog maar een vijfde. Het aandeel praktisch opgeleide wethouders is zelfs afgenomen van bijna 70 procent in 1979 tot maar 7 procent in 2024. Schaalvergroting als gevolg van gemeentelijke herindeling lijkt hierbij een rol te hebben gespeeld. In het verleden was in gemeenten met minder dan 10.000 inwoners bijna de helft van de wethouders praktisch opgeleid.

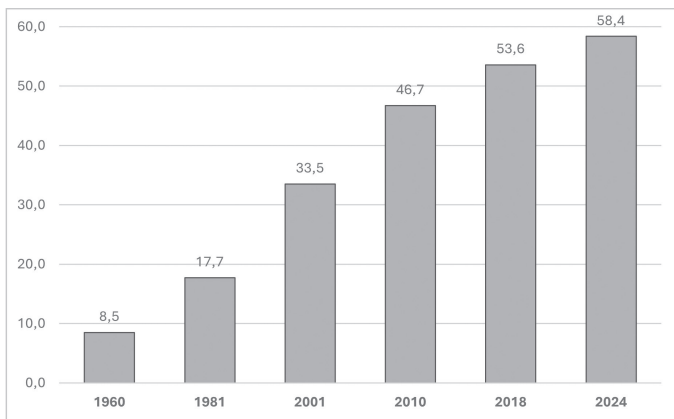

Figuur 7.5: Wo en hbo opgeleide raadsleden en wethouders 1979-2023 (in procenten).²⁶

Diplomabureaucratie

Niet alleen in de politiek, maar ook aan de ambtelijke kant van het openbaar bestuur zien we trouwens een sterke toename van het aantal hoger opgeleiden. Figuur 7.6 laat zien dat in 1960 nog geen 10 procent van de ambtenaren een hbo- of wo-diploma had. Sinds 2001 nam het aantal sterk toe en in 2024 gold dat al voor ruim 58 procent van alle ambtenaren. Dat past natuurlijk bij een bredere trend op de arbeidsmarkt: omdat er steeds meer jongeren met een hbo of universitaire opleiding zijn, stijgt het gemiddelde opleidingsniveau van de hele beroepsbevolking, en ook van het openbaar bestuur.

Uit onderzoek van het ministerie van Binnenlandse Zaken blijkt dat vooral bij gemeenten het opleidingsniveau aanzienlijk is gestegen. In 2000 had nog maar 33,3 procent van de gemeenteambtenaren een hbo- of wo-opleiding, maar in 2014 was dat percentage gestegen naar

Figuur 7.6: Ambtenaren met hbo- of wo-opleiding, 1960-2024 (in procenten).²⁷

55,5 procent, en in 2024 is dat al 60 procent. Deze verandering lijkt deels te komen door schaalvergroting vanwege gemeentelijke herindelingen.²⁸ Vooral de beleidsambtenaren op de ministeries en gemeentehuizen zijn steeds vaker universitair opgeleid. De meer praktisch geschoolden ambtenaren vind je vooral in de uitvoering, bij de politie, bij de justitiële inrichtingen en bij de diensten stadsbeheer en gemeentewerken.

7.3 Van afkomst naar opleiding: meritocratisering van de politiek

Van bovenlaag naar middenklasse

In de eenentwintigste eeuw zijn de volksvertegenwoordigers en politieke bestuurders in ons land dus vrijwel zonder uitzondering academisch opgeleid. Maar is dat nu ook een teken van een opkomende politieke meritocra-

tie? Daarvoor moeten we wat dieper ingaan op het verband tussen afkomst, opleiding en politieke ambten.

In de negentiende eeuw waren Kamerleden en ministers immers toch ook zeer hoog opgeleid? Maar destijds was een hogere opleiding uitsluitend toegankelijk voor een zeer beperkte groep en was opleidingsniveau gewoon een van de indicatoren voor iemands sociale status. Omdat de toegang tot de verschillende niveaus van onderwijs afhankelijk was van iemands sociale positie, leidde het rekruteren van ministers uit de hoogste sociale lagen er veelal toe dat ze vaak ook hoog waren opgeleid. Ministers en Kamerleden werden destijds echter niet geselecteerd omdat ze academisch geschoold waren, maar ze waren academisch geschoold omdat ze afkomstig waren uit adel en patriciaat, die nu eenmaal als enige toegang hadden tot de universiteiten. Lang niet alle bewindslieden beschikten destijds trouwens over formele diploma's – met name onder de adel was het niet ongebruikelijk dat de opleiding zich beperkte tot privéonderwijs aan huis. Tot aan de Eerste Wereldoorlog had zeker de helft van de ministers uit de bovenklasse geen universitaire bul.

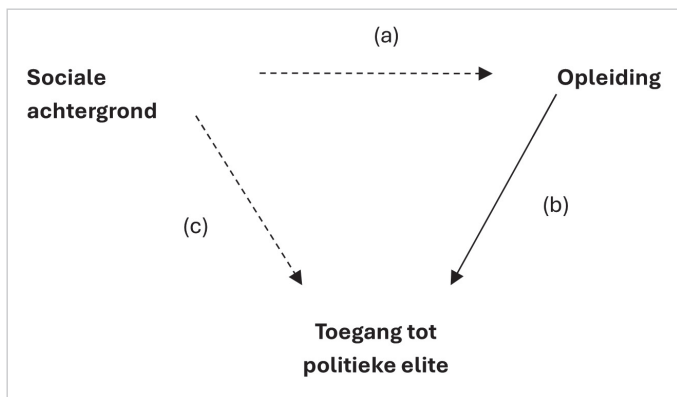
Het sterke verband tussen sociale status en opleiding is zichtbaar in figuur 7.7. Die laat zien dat in de beginjaren van onze parlementaire democratie, in de periode 1848-1888, vrijwel alle universitair geschoolde ministers afkomstig waren uit de adel of het patriciaat. Daarna begint dat percentage te dalen en vanaf de Tweede Wereldoorlog zien we dat de verschillen in sociale status sterk verminderen: ongeveer de helft van de universitair opgeleide ministers komt in de naoorlogse jaren uit de middenklasse en de andere helft uit de bovenlaag. Het percentage academisch opgeleide ministers uit de laagste

Figuur 7.7: Sociale herkomst van academisch geschoolde ministers 1848-2007 (in procenten).²⁹

sociale klassen is zeer klein, maar begint toe te nemen vanaf 1967. De laatste decennia is het merendeel van de universitair opgeleide ministers afkomstig uit middelbare of lagere sociale klassen. Dat betekent dat voor toegang tot de politieke elite opleidingsniveau en verdienste tegenwoordig belangrijker zijn dan sociale afkomst.

Om die overgang van een aristocratie naar een meritocratie beter te begrijpen is het handig om de meritocratische driehoek uit hoofdstuk 2 er weer even bij te pakken. Dat hebben we gedaan in figuur 7.8. Pijl a geeft het effect van sociale klasse op onderwijskansen weer; pijl b het effect van onderwijskwalificaties op toegang tot de hoge politieke ambten. Het indirecte effect van sociale herkomst op toegang tot politieke ambten is dus het product van a en b. In de negentiende eeuw is er een sterk indirect effect van sociale klasse: de bovenlaag heeft vrijwel als enige

Figuur 7.8: Sociale achtergrond, opleiding en toegang tot de politieke elite.

toegang tot hoger onderwijs. De democratisering van het onderwijs in de loop van de twintigste eeuw zorgt er echter voor dat andere sociale lagen toegang beginnen te krijgen tot de universiteiten. Hierdoor neemt het effect van herkomst op opleiding, pijl a, in kracht af.³⁰

Daarnaast zijn er directe effecten van sociale herkomst bij de rekrutering voor hoge politieke ambten. Die zijn weergegeven met pijl c. Als dat effect sterk is, zoals in de negentiende en vroege twintigste eeuw, dan worden ministers vooral gerekruteerd uit de bovenlaag, ongeacht hun opleidingsniveau. In de periode 1848-1888 had bijvoorbeeld 64 procent van de ministers uit de hoogste sociale klassen geen universitaire graad en in de periode 1888-1918 zelfs 77 procent. Het feit dat ze een adellijke of patricische achtergrond hadden – dat ze heren van stand waren – was al voldoende om zich te kwalificeren. In de periode na 1918 neemt dat directe effect van sociale her-

komst sterk af. Opleiding wordt belangrijker dan afkomst. Vanaf 1967 beschikken ook alle ministers die afkomstig zijn uit de hoogste sociale klassen over een universitaire graad. Pijl b wordt dus de belangrijkste toegang tot politieke ambten.

De universiteit als voorsorteerstrook

Tegenwoordig is universitair onderwijs dus een zeer belangrijke voorsorteerstrook op de weg naar politieke ambten. Academici uit de lagere middenklasse hebben vandaag de dag veel meer kans om minister te worden dan aristocraten zonder academische titel. In het voormalige kabinet-Balkenende iv, bijvoorbeeld, waren alle ministers zeer hoogopgeleid, zoals we zagen. Hun sociale herkomst was daarentegen overwegend middenklasse of lager. De vaders van de ministers in Balkenende iv waren veelal kleine middenstanders – groenteboer, meubelmaker of verzekeringsagent, of ze hadden een kledingwinkel, een handelsonderneming of een snackbar. Anderen waren leraar, zendeling, boekhouder, arbeider of zakenman. Twee vaders waren boer. Slechts een paar vaders hoorden tot de hogere sociale klassen en waren hoogleraar, rechter of burgemeester.

Onder Kamerleden zie je soortgelijke ontwikkelingen. Het aantal Kamerleden dat afkomstig is uit adel is tegenwoordig verwaarloosbaar.³¹ Dat gold de laatste jaren alleen nog voor Corinne De Jonghe van Ellemeet (GL) en Maurits von Martels (CDA). De naoorlogse democratisering van het hoger onderwijs zorgde ervoor dat een academische opleiding binnen het bereik kwam van brede lagen van de bevolking. Door de grote toename van het aantal ‘eerstegeneratie-academici’ verloren stand en klas-

se hun betekenis. Er kwamen zo binnen de meeste politieke partijen veel meer professioneel opgeleide kandidaten beschikbaar voor vertegenwoordigende functies. Tegelijkertijd leidde dit er ook toe dat de toegang tot politieke ambten versmalde: een hogere opleiding werd een *conditio sine qua non* voor het bekleden van politieke ambten.³²

7.4 Mechanismen: de politieke arbeidsmarkt

Waarom zijn het tegenwoordig toch vooral de academici die komen bovendrijven? Om dit beter te begrijpen, helpt het om de rekrutering van politieke kandidaten te benaderen als een gewone arbeidsmarkt, waarop zowel vraag naar, als aanbod van kandidaten is.³³ De kwaliteit van het aanbod is afhankelijk van het politieke kapitaal van de beschikbare kandidaten. De vraag hangt af van de aard van de functie en van het soort competenties dat politieke scouts en ‘mannetjesmakers’ belangrijk vinden. Wat maakt een academische bul nu zo aantrekkelijk op die politieke arbeidsmarkt?

De aanbodzijde: een centrale positie in de juiste netwerken

Volgens de Amerikaanse politicoloog Nie en zijn collega's komt de dominantie van universitair opgeleiden doordat zij een veel centralere positie innemen in de sociale netwerken die er politiek toe doen.³⁴ Een academische opleiding kan op ten minste drie manieren zorgen voor een centralere positie in politiek relevante netwerken. Allereerst via het werk. Academisch opgeleiden oefenen vaker beroepen uit die een hogere status hebben en die leidinggevende en coördinerende taken met zich meebrengen.

Dat zorgt er als vanzelf voor dat ze over allerlei contacten beschikken die voor politieke functies nuttig zijn. Bovendien komen ze via hun werk vaak zelf al in contact met de politiek, omdat ze bijvoorbeeld overleg hebben met wethouders of ministers over vergunningen of subsidies, of omdat ze gevraagd worden voor adviescommissies en overlegorganen.

In de tweede plaats leidt een academische opleiding tot een hoger inkomen, wat het ook een stuk makkelijker maakt om door te dringen tot allerlei sociale en economische netwerken. Academici kunnen zich betere scholen, duurdere sportclubs en zitplaatsen voor het Concertgebouworkest permitteren en treffen na school, langs de lijn of in de pauze andere leden van de plaatselijke sociale of culturele elite.

Ten slotte zijn academici veel vaker lid van vrijwilligersorganisaties en actief op het maatschappelijk middenveld. We zagen in het vorige hoofdstuk al dat de bestuurlijke kaders van het maatschappelijk middenveld inmiddels vrijwel uitsluitend uit academici bestaan. Dat professionele maatschappelijk middenveld vormt een belangrijke visvijver voor de rekrutering van Kamerleden en ministers.

Academici komen dus eerder en beter in beeld dan praktisch opgeleiden. En ze hebben meer politiek kapitaal in de aanbieding, in de vorm van relevante professionele en sociale netwerken.

De aanbodzijde: diploma-inflatie

Een tweede reden voor de sterk toegenomen aantallen academici in Kamer en kabinet is natuurlijk ook dat er door de democratisering van het hoger onderwijs veel

meer academici op de politieke arbeidsmarkt beschikbaar zijn. Na 1956, toen het aantal Kamerzetels werd verhoogd van 100 naar 150, is het aantal Kamerleden constant gebleven. Ook het aantal bewindslieden is de laatste decennia nauwelijks toegenomen. De bevolkingsomvang is in die tijd verdubbeld en dat geldt al helemaal voor het percentage academici. Sinds de vroege jaren zestig is het aantal academici onder de bevolking toegenomen van 1 naar 14 procent. Dat betekent dus dat de competitie veel pittiger is geworden – er zijn voor elke politieke functie in beginsel veel meer kandidaten en daarbinnen ook nog eens veel meer academici beschikbaar.

De teruggang van de praktisch opgeleiden in de Kamer is daarmee dus ook een kwestie van opleidingsinflatie. De toename van het aantal academisch opgeleiden zorgt voor verdringing van de lager en middelbaar opgeleiden. Net als op de gewone arbeidsmarkt is hun relatieve positie op de politieke arbeidsmarkt sterk verslechterd. Een vwo-diploma, dat in de late jaren zestig nog heel wat voorstelde, is tegenwoordig niet veel meer waard, omdat er zo veel andere kandidaten zijn die een academische bul kunnen overleggen. Dit verklaart voor een belangrijk deel de verdwijning van de leken uit de politiek – ze zijn simpelweg achteraan in de rij terechtgekomen. Waar vroeger een middelbareschooldiploma en interne kadercursussen voldoende waren voor een plekje op de kandidatenlijst, kunnen de selectiecommissies nu kiezen uit een brede baaierd aan universitair opgeleiden.

Maar waarom is er eigenlijk meer vraag naar academisch opgeleiden op de politieke arbeidsmarkt? Waarom willen de selectiecommissies, de scouts en de formateurs liever academici? Dat heeft te maken met het soort vaar-

digheden dat je tegenwoordig nodig hebt voor politieke functies.

De vraagzijde: politieke vaardigheden

Laten we beginnen met bewindslieden: wat voor vaardigheden heb je nodig om succesvol te zijn als minister of staatssecretaris? Bewindslieden moeten leiding kunnen geven aan een departement, ze moeten verstand hebben van beleid, en strategische besluiten kunnen nemen. Maar ze moeten ook een uitstekend gevoel hebben voor politieke verhoudingen, voor politieke symboliek en retoriek.³⁵ Politieke ambten vroegen natuurlijk altijd al om retorische kwaliteiten, zoals spreekvaardigheid, maar de laatste jaren is het belang van communicatievaardigheden sterk toegenomen. Het optreden van bewindslieden, of dat nu in de Kamer is, op een partijconferentie, bij talkshows of tijdens een werkbezoek, kan tegenwoordig altijd uitgroeien tot een media-event dat door miljoenen kiezers kan worden gezien op tv, of eindeloos kan worden gedownload via YouTube of Geenstijl. Politieke communicatie neemt meer en meer tijd in beslag, ook van de vakministers, en communicatievaardigheden worden dus steeds belangrijker.

Niet alleen tijdens de openbare optredens draait het om communicatieve vaardigheden, ook in de beslotenheid van het departement en in de vele politieke wandelingen bestaat het ambt van minister of staatssecretaris vooral uit praten. Praten met andere leden van het kabinet, praten met Kamerleden, praten met topambtenaren, praten met belangengroepen en lobbyisten, praten met partijleden en, niet te vergeten, praten met journalisten. Tegen die achtergrond is het niet zo verwonderlijk dat academici

– en juristen en sociale wetenschappers in het bijzonder – zo dominant zijn in de kabinetten. Zij hebben tijdens hun studietijd en door de aard van hun werk zeer goede verbale vaardigheden verworven – vaardigheden zonder welke je weinig kans op succes hebt in de politiek. Deze vaardigheden zijn ook een noodzakelijke voorwaarde om succesvol te zijn als lid van het parlement³⁶ – het woord ‘parlement’ komt niet voor niets van het Franse *parler*.

De vraagzijde: gekloonde kaders

Voor Kamerleden in het bijzonder is er nóg een reden waarom er tegenwoordig zo veel academici door de politieke ballotage komen: de transformatie van massapartijen naar kaderpartijen.³⁷ In de eerste decennia na de Tweede Wereldoorlog waren veel politieke partijen, zoals de PvdA, de voorgangers van het CDA en in mindere mate ook de VVD, echte volkspartijen die grote aantallen leden hadden, onder wie ook veel praktisch opgeleiden. De hedendaagse politieke partijen hebben nog maar weinig leden en de leden die ze hebben zijn veelal hoogopgeleide professionals uit de wereld van politiek en bestuur. In 1999, bijvoorbeeld, was al meer dan 60 procent van de leden van alle Nederlandse politieke partijen hoogopgeleid, en was nog maar 16 procent lager opgeleid.³⁸ Die hoger opgeleide leden waren bovendien veel actiever binnen de partij – bijna twee derde van hen was lid van een werkgroep of commissie, tegenover minder dan de helft van de lager opgeleiden.

Door de transformatie van de politieke partijen tot professionele organisaties zijn veel kanalen voor de politieke mobiliteit van de praktisch opgeleiden dichtgeslibd. De massapartijen, met name de sociaal- en christendemo-

cratische partijen, boden hun leden, ook de vele praktisch opgeleiden onder hen, politieke scholing en training. Ze verzorgden lezingen, kadercursussen en boden tal van laagdrempelige mogelijkheden om ervaring op te doen met discussiëren, onderhandelen, lobbyen en het voorzitten van vergaderingen en bijeenkomsten. Allemaal vaardigheden die de academisch opgeleide leden van tegenwoordig allang hebben verworven tijdens hun studie en in hun werk. Ook boden ze toegang tot allerlei betrekkelijk eenvoudige politieke netwerken en functies. Praktisch opgeleide ambitieuze leden konden geleidelijk opklimmen en het politieke handwerk 'al doende' onder de knie krijgen.

In de moderne kaderpartij hebben de gewone leden en de kiezers bovendien nauwelijks invloed op de samenstelling van de lijsten met kandidaten voor politieke functies. Het zijn de kaders zelf die bepalen wie namens de partij in Kamer of kabinet zitting neemt. Partijkaders hebben daarbij, bewust of onbewust, een voorkeur voor leden die op hen lijken. Kandidaten voor politieke functies komen overwegend vanuit de beperkte groep van partijactivisten en bij elke ballotageronde wordt het opleidingsniveau hoger. Wat ouder onderzoek van Ron Hillebrand liet bijvoorbeeld mooi zien dat partijleden hoger zijn opgeleid dan kiezers, dat partijleden die zich kandidaat stellen voor politieke functies weer hoger zijn opgeleid dan gewone leden, en dat de partijleden die daadwerkelijk op de kandidatenlijsten terechtkomen het hoogst zijn opgeleid van allemaal – meer dan twee derde van hen had een academische bul.³⁹ Het uiteindelijke effect is dat veel politieke kandidaten klonen zijn van de partijkaders.

7.5 De meritocratische januskop

Democratisering en professionalisering

De politieke meritocratie heeft een januskop. Kort gezegd zien we twee tegengestelde trends bij de selectie van nieuwe leden van de politieke elite: democratisering en professionalisering.⁴⁰ Aan de ene kant is er sprake van democratisering, omdat de sociale vijver waaruit de politici worden gevist veel ruimer is geworden. Sociale afkomst is veel minder van belang dan voorheen. Politieke ambten staan ook open voor leden van de middelste en lagere sociale klassen. Aan de andere kant is er sprake van een toenemende professionalisering, omdat er steeds hogere eisen in termen van opleiding en ervaring aan politieke vertegenwoordigers worden gesteld.

Tabel 7.2: De opkomst van de politieke meritocratie

	Traditionele politieke elite	Meritocratische elite
Sociale samenstelling	Hogere klasse	Middenklasse
Politiek kapitaal	Afkomst, familie, maatschappelijke netwerken	Opleiding, politieke en professionele ervaring
Toegang	Overerving, middenveld	Verdiensite, professionaliteit

Deze twee trends hebben tegengestelde effecten. Democratisering leidt tot sociale insluiting, terwijl professionalisering leidt tot uitsluiting. De democratisering zorgde voor het openen van de politieke ambten en het vervangen van de oude politieke elite van adel en patriciaat door politici uit de lagere en de middenklasse. De professiona-

lisering leidde vervolgens echter tot het ontstaan van een diplomademocratie, een tamelijk homogene elite van academisch geschoolde politieke professionals.⁴¹

Van een aristocratische naar een academische elite

In de afgelopen anderhalve eeuw is de politieke elite in ons land dus veranderd van een erfelijke, aristocratische elite in een meritocratische, academische elite. Een academische achtergrond is tegenwoordig in feite een noodzakelijke voorwaarde om gerekruteerd te worden voor politieke ambten. Daarmee verschilt het hedendaagse passieve kiesrecht feitelijk eigenlijk niet eens zoveel van de late negentiende eeuw. Het fameuze *caoutchouc*-artikel uit de Grondwet van 1887 kende naast het censuskiesrecht, dat was gebaseerd op inkomen en vermogen, ook het capaciteitskiesrecht, dat was gebaseerd op het hebben van hogere diploma's.

Je zou kunnen zeggen dat we tegenwoordig de facto weer een passief capaciteitskiesrecht hebben. Alleen met een academische bul heb je in feite toegang tot politieke ambten. Ofschoon bijna twee derde van de kiezers nog steeds praktisch is opgeleid, zijn tegenwoordig vrijwel alle Kamerleden, ministers, raadsleden, Statenleden, wethouders en gedeputeerden universitair geschoold. Praktisch opgeleiden ontbreken niet alleen in Kamer en kabinet, ze zijn ook vrijwel afwezig op de meeste andere sporten van de participatieladder, zoals we in de vorige hoofdstukken zagen.

Wat de consequenties zijn van deze meritocratisering van onze parlementaire democratie bekijken we in het volgende hoofdstuk.

Deel III

8 Waarom diplomademocratie een probleem is

8.1 Wat is er mis met een diplomademocratie?

Waarom is het eigenlijk een probleem dat de academisch geschoolde burgers onevenredig veel politieke invloed hebben? Is het juist niet een heel geruststellende gedachte dat onze volksvertegenwoordigers en bestuurders zo lang hebben doorgeleerd? De moderne samenleving is buitengewoon complex en de meeste beleidsdossiers vragen om veel professionele expertise. Zijn we eigenlijk niet veel beter af wanneer academici meer politieke macht hebben dan praktisch geschoolde burgers?

De Griekse filosoof Plato, de stichter van de eerste *Akademie*, vond van wel. De ideale staat die hij in zijn boek *Politeia* schetst is bij uitstek een diplomademocratie. Volgens Plato mochten alleen de intelligentste en evenwichtigste burgers leidinggeven aan de staat. Hij ontwierp een uitgebreid stelsel van toetsen om kinderen te selecteren op moed, beleid en inzicht. De uitverkorenen, de mensen met een 'gouden' inborst, moesten vervolgens jarenlang studeren voor ze toegelaten werden tot bestuurlijke posities. De tweede keus, de zilveren types, die wel dapper

maar niet zo briljant waren, mochten nog wel soldaat en politieagent worden, maar de grote massa, de bronzen types, waar niet veel bij zat en die vooral door hun driften werden gedreven, diende zich verre te houden van het staatsbestuur en zich tot handel en landbouw te beperken.

In *The Rise of the Meritocracy* van Michael Young klonk Plato luid en duidelijk door. Youngs quasiwetenschappelijke formule, 'IQ + effort = merit', is bij uitstek platoons van aard. Intelligentie en doorzettingsvermogen zijn immers de karaktereigenschappen waar volgens Plato de filosoof-koningen op dienden te worden geselecteerd. Zoals we zagen in hoofdstuk 2, beschrijft Young in een fictief historisch rapport hoe Groot-Brittannië in de periode 1870-2033 geleidelijk een radicale meritocratie is geworden dankzij een combinatie van ingrijpende onderwijs hervormingen, jaarlijkse IQ-testen en de opkomst van erfelijkheidsonderzoek. Die maken het mogelijk om al in een vroegtijdig stadium kinderen te selecteren en op te leiden voor maatschappelijke topfuncties. Ook in het Engeland van 2033 zijn IQ en opleiding – en niet afkomst – allesbepalend voor je plaats in de samenleving.

Zowel bij Plato als bij Young loopt het niet goed af met de meritocratie. Bij Plato is dat omdat de elite verzuimt om rigoureus te blijven selecteren en er daardoor minder sterke karakters aan de macht komen. Ook *The Rise of the Meritocracy* van Young is, in lijn met de geest van zijn tijd, een dystopie. In 2033 en 2034 komt het tot bloedige opstanden omdat de massa, gedreven door ressentiment en rancune, geen genoegen meer wenst te nemen met haar inferieure maatschappelijke positie.

Hiermee is in een notendop al een belangrijke span-

ning tussen meritocratie en de democratie geschetst. Is een diplomademocratie uiteindelijk een instabiele regeringsvorm die gedoemd is om uit te monden in anarchie en opstand?

We bespreken in dit hoofdstuk wat er mis zou kunnen zijn met de opkomst van de diplomademocratie. Dat doen we langs drie lijnen. We beginnen met *representatie*: is een diplomademocratie wel verenigbaar met de uitgangspunten van de parlementaire democratie? Vervolgens kijken we naar *responsiviteit*: leidt de oververtegenwoordiging van academici niet tot scheve beleidsagenda's en blinde vlekken? Als laatste kijken we naar *legitimiteit*: is het inderdaad zo dat de diplomademocratie een bron is van ressentiment en rancune?

8.2 Representatie: onevenredige vertegenwoordiging

Het meest voor de hand liggende probleem met de diplomademocratie is een gebrek aan politieke representativiteit. Op geen van de sporten van de participatieladder is er immers sprake van een getrouwe afspiegeling van de samenstelling van de bevolking. De stem van de academisch geschoolden legt meer gewicht in de schaal bij verkiezingen, ze klinkt veel luider op inspraakavonden en in de wandelgangen en ze is allesbepalend in Kamer en kabinet. Gemeenteraden, provinciale staten en het parlement zijn, in de meest letterlijke zin van het woord, geen *volks*vertegenwoordigingen. In een diplomademocratie is de macht aan de burgers met de hoogste diploma's. Of je dat een probleem vindt of niet, is geen empirische, maar een normatieve kwestie. Het hangt af van je opvatting van democratie. Daarom gaan we eerst wat uitgebrei-

der in op hoe er door politieke denkers wordt aangekeken tegen democratie en volksvertegenwoordiging.

Regering door het volk of voor het volk

Sommigen zullen direct zeggen dat ‘diplomademocratie’ een contradictio in terminis is. Democratie betekent immers letterlijk *demos kratia*, regering door het volk, en kan dus niet een regering door een elite, academisch of anderszins, zijn. In het Athene uit de tijd van Plato kon iedere burger daarom meestemmen als de volksvergadering bijeenkwam op het marktplein. Het stadsbestuur werd zelfs elke maand opnieuw samengesteld door loting vanuit de burgerij. Vanuit dit klassieke Atheense perspectief op democratie is bestuur door een professionele elite vloeken in de kerk.

Anderen zullen daarentegen zeggen dat democratie niet per se een regering dóór het volk, maar ook een regering vóór het volk kan betekenen. In de moderne tijd kunnen 18 miljoen burgers onmogelijk allemaal op het marktplein samenkomen om over beleid te beraadslagen, laat staan dat ze tot een eenduidige beslissing kunnen komen. Daarom is de hedendaagse democratie vrijwel altijd een vertegenwoordigende democratie. In een vertegenwoordigende democratie is er maar een beperkte rol weggelegd voor gewone burgers. Zij zijn geen participanten, maar hoogstens controleurs.¹ Dat is overigens niet alleen vanwege de praktische onmogelijkheden om hen bij het bestuur te betrekken.

Veel liberale opvattingen van democratie gaan ervan uit dat gewone burgers niet voldoende gekwalificeerd zijn om direct te kunnen participeren in de politieke besluitvorming.² De gemiddelde burger denkt nauwelijks

na over ingewikkelde beleidskwesties en heeft daar ook niet de competenties voor.³ Conservatieve politieke denkers staan daarom sceptisch tegenover meer directe vormen van democratie, uit vrees dat de politiek ongeletterde massa's de koers van de samenleving gaan bepalen. Zoals de Oostenrijks-Amerikaanse politiek econoom Joseph Schumpeter het ooit uitdrukte: 'The electorate mass is incapable of action other than a stampede.'⁴

Vanuit deze opvatting over democratie is vertegenwoordiging dan ook geen eenrichtingsverkeer van beneden naar boven, van de samenleving naar de politiek, maar veeleer een tweerichtingsverkeer, waarbij het verkeer van de top naar de basis misschien wel het belangrijkste is. De politieke vertegenwoordigers hebben een belangrijke taak om de burgers op te voeden en hen te leiden.⁵ De politieke elite dient het initiatief te nemen, zij moet problemen definiëren, politieke agenda's bepalen en zich tot de *demos*, het volk, richten met voorstellen en oplossingen. En zij moet de burgers om instemming vragen.⁶ Vanuit dit perspectief is 'diplomademocratie' dus geen contradictio in terminis, maar eerder een pleonasme.

Afgezant of zaakwaarnemer?

Een hiermee nauw verwante discussie is of vertegenwoordigers zich als afgezant of als zaakwaarnemer moeten gedragen. Deze discussie wordt ook wel aangeduid als de 'mandate-independence controversy'.⁷ Zie je volksvertegenwoordigers vooral als afgezanten van de kiezers, dan is het hun taak om de politieke voorkeuren van de achterban zo nauwkeurig mogelijk weer te geven. Hierbij past een systeem van last en ruggespraak. In dit perspec-

tief zijn Kamerleden vooral de spreekbuis van hun achterban, ze geven stem aan hen die letterlijk niet present zijn, maar hebben nauwelijks vrijheid om zelfstandig een oordeel te vormen en daarnaar te handelen.

Zie je ze daarentegen meer als zaakwaarnemers, dan hebben vertegenwoordigers veel meer speelruimte om een eigen onafhankelijk oordeel te vormen en om het algemeen belang in hun beschouwingen te betrekken, zelfs als dat zou ingaan tegen de kortetermijnbelangen van hun achterban. Dit model, dat is verdedigd door denkers als Edmund Burke en John Stuart Mill, biedt een oplossing voor het probleem van de grote massa van ongeïnformeerde kiezers wie het aan kennis, tijd en zin ontbreekt om zich te verdiepen in de complexe details van al die lastige beleidsdossiers. Burke ging er bijvoorbeeld van uit dat alleen door een extreme versimpeling van de kwesties het mogelijk zou zijn om burgers direct bij de beleidsvorming te betrekken – anders zou de meerderheid niet in staat zijn om er veel van te begrijpen. John Stuart Mill vond dat, ofschoon alle burgers het recht hebben om te worden vertegenwoordigd, niet alle politieke opinies evenveel waard zijn. Hij stelde zelfs een model voor waarbij burgers bij verkiezingen meer stemmen mochten uitbrengen naargelang hun opleidingsniveau hoger was. Denkers als Burke, Mill en Schumpeter zouden dus de opkomst van de diplomademocratie met instemming begroeten. De oververtegenwoordiging van academici verhoogt de kwaliteit van de politieke besluitvorming en werpt een dam op tegen demagogie en populisme.

Deze twee representatiemodellen laten zien dat er uiteenlopende verwachtingen bestaan over wat een parlementaire democratie eigenlijk moet zijn. Waar het afge-

zantmodel uitgaat van directe invloed van burgers op beleid, benadrukt het zaakwaarnemermodel juist het belang van deskundige en onafhankelijke oordeelsvorming. In die tegenstelling wordt een fundamentele spanning zichtbaar tussen twee democratische idealen: gelijke zeggenschap van alle burgers en een bestuur dat gebaseerd is op onafhankelijkheid en competentie.

Het zal niet verbazen dat in de huidige tijd opleiding nogal verschil maakt voor je positie in dit debat. Academisch opgeleiden hebben doorgaans meer vertrouwen in het zaakwaarnemermodel, terwijl praktisch opgeleiden vaker de voorkeur geven aan het afgezantmodel.⁸ Ook ander onderzoek bevestigt dit patroon: lager opgeleiden willen vooral directe belangenbehartiging, terwijl hoger opgeleiden het belangrijk vinden dat politici zelfstandig oordelen en besluiten nemen.⁹ We zagen in hoofdstuk 4 al dat deze verschillen te maken hebben met bredere opvattingen over democratie. Praktisch opgeleide burgers hebben vaker sympathie voor directe vormen van democratie, terwijl academisch opgeleiden meer geneigd zijn vast te houden aan representatieve vormen van besluitvorming. Voor veel lager opgeleiden bieden deze directe modellen een tegenwicht voor wat zij ervaren als een inefficiënt representatief systeem.¹⁰ Vanuit hun perspectief is diplomademocratie onwenselijk, omdat deze te afstandelijk is.

Hoever moet je gaan met afspiegeling?

Kamerleden, Statenleden en gemeenteraadsleden zijn in de eerste plaats volksvertegenwoordigers. Zij representeren het volk. Maar dat roept vervolgens de vraag op wat zij dan 'present' maken. Zijn dat politieke opvattingen

gen, belangen, of toch ook persoonlijke kenmerken? In onze tijd geven velen de voorkeur aan 'descriptieve' of 'mimetische' representatie.¹¹ Dit komt erop neer dat politieke arena's een natuurgetrouwe spiegel van de samenleving moeten zijn en dat volksvertegenwoordigers een uitsnede uit de burgerij moeten vormen. Vanuit zo'n mimetisch perspectief op vertegenwoordiging is de opkomst van diplomademocratie natuurlijk zeer problematisch.

De notie van descriptieve of mimetische representatie roept echter enkele lastige vragen op. Welke kenmerken zijn dan politiek relevant bij die afspiegeling: geslacht, leeftijd, regionale herkomst, opleiding, etniciteit, seksuele voorkeur? En hoever kun je daarin gaan? Er komt een moment dat het streven naar descriptieve representatie lachwekkend begint te worden.¹² Moet er ook een vertegenwoordiger van de spreekwoordelijke bejaarde, gehandicapte, Surinaamse lesbiennes uit Limburg op de kandidatenlijst voor de Tweede Kamer? Elke samenleving is langs tal van assen verdeeld in een veelvoud aan subgroepen en het is per definitie onmogelijk om al die demografische verschillen tot uitdrukking te laten komen. Kamers, provinciale staten en gemeenteraden hebben nu eenmaal een beperkt aantal zetels.¹³ Volksvertegenwoordigers kunnen onmogelijk alle kenmerken van hun achterban weerspiegelen.

Waarom zou opleidingsachtergrond dan wel relevant zijn voor politieke representatie? Waarom is het eigenlijk een probleem dat de praktisch geschoolden vrijwel uit het parlement en uit alle andere politieke arena's zijn verdwenen?

Een symbolisch deficit: 'ongeschikt om te regeren'

Dat is in de eerste plaats om symbolische redenen. Descriptieve representatie is belangrijk vanwege de symbolische betekenis van wie 'present' is en wie niet. In *The Politics of Presence* stelt de Britse politieke filosoof Anne Philips dat een faire politieke vertegenwoordiging van grote sociale groepen vereist dat ze ook aanwezig zijn in gekozen instituties. Philips richtte zich in haar boek op de ondervertegenwoordiging van vrouwen, sociale klassen en etnische minderheden, maar haar analyses zijn bij uitstek ook van toepassing op opleidingsgroepen.

De sociale segregatie, de statusverschillen en de politieke meningsverschillen tussen academisch en praktisch geschoolden zijn tegenwoordig veel groter dan die tussen mannen en vrouwen. Zoals we zagen, leven academisch geschoolden en praktisch geschoolden in gescheiden sociale werelden. Ze verschillen in gezondheid, in levensverwachting, in inkomen. Ze verschillen ook sterk van mening over de meest saillante politieke kwesties van onze tijd. Alle argumenten om terecht aandacht te vragen voor de ondervertegenwoordiging van vrouwen of van minderheden zijn ook van toepassing op de situatie van praktisch geschoolden. Sterker nog, de ondervertegenwoordiging van praktisch geschoolden is veel groter dan die van vrouwen en minderheden. Op dit moment is bijna twee derde van de kiezers praktisch geschoold, terwijl dit onder de Kamerleden minder dan 10 procent is. Waarom maken we ons wel zorgen over etnische of genderongelijkheid in politieke vertegenwoordiging, maar niet over opleidingsongelijkheid?

De systematische afwezigheid van bepaalde groepen in politieke arena's impliceert politieke inferioriteit. Het

suggereert dat 'bepaalde soorten mensen minder geschikt zijn om te regeren dan de rest'.¹⁴ Alleen al om symbolische redenen is het dus een probleem dat de meerderheid van praktisch geschoolde burgers vrijwel volledig afwezig is in alle politieke arena's. Wanneer volksvertegenwoordigers en beleidsmakers voornamelijk afkomstig zijn uit de gelederen van de academisch geschoolden, degradeert dit de rest tot een soort van politieke minderjarigen. Zoals Philips het uitdrukt: 'Ze blijven als kinderen, en worden verzorgd door hen die het beter weten. Hoe maatschappelijk betrokken hun mentoren ook zijn, deze infantilisering van grote delen van de burgerij is nauwelijks verenigbaar met de hedendaagse democratie.'¹⁵ Descriptieve representatie is dus in de eerste plaats belangrijk om symbolische redenen, omdat 'het ons duidelijk maakt over wie wel en wie niet meetelt als volwaardig lid van de samenleving'.¹⁶

Een democratisch deficit: niet iedereen wil universitair geschoolde politici

Descriptieve representatie is echter ook belangrijk om democratische redenen. Er is steeds meer onderzoek dat laat zien dat kiezers de sociale achtergrond van een politicus gebruiken als een soort van snelkoppeling om in te schatten wat zijn of haar beleidsvoorkeuren zijn.¹⁷ Wanneer kiezers een politicus beoordelen, trekken ze vaak onbewust conclusies over diens beleidsstandpunten op basis van het ras, geslacht of religie. De Britse politicoloog Oliver Heath stelt dat 'mensen met een bepaald sociaal kenmerk eerder de voorkeur geven aan kandidaten of leiders die dat kenmerk delen: vrouwen stemmen eerder op vrouwelijke kandidaten dan mannen, en zwarte mensen

stemmen eerder op zwarte kandidaten dan witte'.¹⁸ Het mechanisme hierachter is dat kiezers verwachten dat politici die op hen lijken beter zullen begrijpen wat hun zorgen en belangen zijn. Er is inmiddels het nodige empirische bewijs dat burgers over het algemeen vertegenwoordigers willen die 'zijn zoals zij', en die hebben meegemaakt wat zij hebben meegemaakt.¹⁹

Maar geldt dit ook voor opleidingsachtergrond? Er is mooi experimenteel onderzoek gedaan in het Verenigd Koninkrijk, door Rosie Campbell en Philip Cowley, dat inderdaad laat zien dat veel kiezers helemaal geen behoefte hebben aan universitair geschoolde politieke vertegenwoordigers. Zij legden respondenten profielschetsen voor van twee kandidaten en vroegen hun om tussen deze te kiezen. Ze vonden de grootste effecten wanneer ze de opleidingsachtergrond van de kandidaten varieerden. In de oorspronkelijke profielschets had een van de kandidaten, George, gestudeerd. Toen ze respondenten een versie voorlegden waarin George op zijn achttiende van school was gegaan, veranderde zijn populariteit: 'De lager opgeleide versie van George werd gezien als minder ervaren [...] maar in alle andere opzichten werd hij gezien als een betere kandidaat dan in de universitair opgeleide versie.'²⁰ In latere versie vertelden ze de respondenten zelfs dat George al op zestienjarige leeftijd van school was gegaan. Deze versie van George werd weliswaar minder geschikt geacht dan de achttienjarige schoolverlater, maar zelfs deze zeer laagopgeleide George kreeg de voorkeur boven een kandidaat die was gepromoveerd. De onderzoekers waren onaangenaam verrast door hun uitkomsten, zoals ze eerlijk opmerkten: 'Misschien omdat we ons leven lang al op universiteiten werken, heeft de bevinding dat res-

pondenten een duidelijke voorkeur leken te hebben voor een kandidaat die níet naar de universiteit was geweest ons enigszins verrast (en gedeprimeerd).²¹

Hoe zit dat in ons land? Uit een enigszins vergelijkbaar experiment van Niels Spierings, Take Sipma en Lieselotte Blommaert blijkt dat Nederlandse kiezers gemiddeld wat vaker kiezen voor kandidaten met een hogere opleiding. Universitair opgeleide kandidaten krijgen vaker de voorkeur dan hbo'ers, en hbo'ers weer vaker dan mbo'ers. Zelfs als alle andere eigenschappen gelijk zijn, krijgen academici zo'n anderhalf keer vaker de voorkeur.²² Die voorkeur voor hoger opgeleide kandidaten hangt echter sterk samen met de opleiding van de kiezer. Hoe hoger de opleiding van de kiezer, hoe sterker de voorkeur voor een wo-kandidaat. Mbo'ers en lager opgeleiden hebben geen uitgesproken voorkeur voor wo boven hbo, maar kiezen wél iets vaker voor hbo dan voor mbo. Dit effect is echter veel kleiner dan je op basis van de samenstelling van de Tweede Kamer zou verwachten. Als kiezers in werkelijkheid zouden stemmen zoals in het experiment, zou de Kamer bestaan uit ongeveer drie wo'ers op elke twee mbo'ers. In de praktijk is dat verschil vele malen groter: er stonden in 2021 maar liefst 78 wo'ers tegenover slechts twee mbo'ers.²³

Dit alles impliceert dat de oververtegenwoordiging van universitair afgestudeerden in het parlement niet alleen een symbolisch probleem is. Het is ook niet in overeenstemming met de voorkeuren van grote delen van het electoraat. Dit heeft gevolgen voor hoe mensen met verschillende opleidingsachtergronden zich verhouden tot de politiek, zoals we zo dadelijk zullen zien.

8.3 Responsiviteit: scheve agenda's en blinde vlekken

Maar de academici kunnen toch optreden als spreekbuis?

Politici mogen dan veel hoger zijn opgeleid dan de gemiddelde burger, maar dat betekent toch niet dat ze ongevoelig zijn voor de zorgen en wensen van hun kiezers? De academische geschoolde Kamerleden kunnen toch wel als belangenbehartiger optreden voor al die praktisch geschoolde burgers die niet de zin, de tijd of het zelfvertrouwen hebben om politiek actief te zijn? Zo zijn in de vorige eeuw de belangen van de arbeidersklasse in het parlement verdedigd door dominees, door onderwijzers, door rode jonkheren, en vanaf de jaren zeventig door een leger van doctorandussen. Denk aan socialistische leiders als Domela Nieuwenhuis, Troelstra of Den Uyl.

En laat de opkomst van Pim Fortuyn aan het begin van deze eeuw niet zien dat universitair opgeleide politici ook in onze tijd kunnen optreden als spreekbuis voor de lager en middelbaar opgeleide burgers? Fortuyn was qua achtergrond, voorkomen en opleidingsniveau – hij was zelfs bijzonder hoogleraar – volstrekt de tegenpool van de ongediplomeerde kiezer. Toch werd hij binnen enkele maanden de held van grote groepen praktisch geschoolde kiezers, omdat 'hij zei wat zij dachten'.

Ook veel belangengroepen, bestuursorganen en toezichthouders, die zoals we zagen worden bevolkt door academisch geschoolde professionals, zeggen zelf dat ze spreken en handelen namens alle consumenten en burgers.²⁴ Hetzelfde geldt voor veel politieke activisten. De grote verschillen in de mate van politiek activisme hoeven toch geen probleem te zijn zolang de politiek actieven en

de non-actieven dezelfde politieke voorkeuren hebben rond de prangende maatschappelijke kwesties?

In dat laatste zit echter de crux. We zagen in hoofdstuk 4 dat er een groot verschil is in politieke opvattingen tussen academici en praktisch opgeleiden, tussen de burgers die actief zijn en de burgers die thuisblijven. Tijdens de 'oude' verzuiling was dat nog niet het geval. De academisch geschoolde politieke notabelen gaven leiding en de praktisch geschoolde achterbannen bleven lijdelijk, omdat er binnen de zuilen geen grote verschillen waren in opvattingen tussen opleidingsgroepen. In de 'nieuwe' verzuiling ligt dat anders.

Juist rondom immigratie, integratie, internationalisering en klimaat, de brandende kwesties van onze tijd, zijn er grote verschillen in opvattingen tussen de academisch geschoolden en de rest van de bevolking. Opleiding is al lang geen politiek neutrale categorie meer die in het niet valt bij andere politiek veel relevantere kenmerken, zoals ideologie, geslacht, religie of etnische achtergrond. Dit heeft gevolgen voor de politieke agenda.

Scheve agenda's: Universitair geschoolden vinden veel meer gehoor

De sterke ondervertegenwoordiging van praktisch geschoolden in de politiek leidt ertoe dat hun belangen minder goed worden behartigd. Wanneer zij bijvoorbeeld veel minder opkomen bij verkiezingen is er ook minder reden voor politici om in hun campagnes aandacht aan hun problemen te besteden. Dit wordt bevestigd in verkiezingsonderzoek uit de Verenigde Staten. Volgens Arend Lijphart leiden de lage opkomstcijfers bij verkiezingen in de Verenigde Staten tot beleid dat 'bevoorrech-

te stemmers bevoordeelt ten opzichte van kansarme niet-stemmers'.²⁵ De Amerikaanse politicologe Theda Skocpol toonde aan dat door de overgang van brede massabewegingen naar professionele belangengroepen er in de Verenigde Staten veel minder politieke ruimte was voor brede sociale voorzieningen en goede arbeidsvoorwaarden, terwijl de aandacht van het Congres voor postmateriële en 'lifestyle-issues' meer dan verdubbelde.²⁶ Ze waarschuwde dan ook voor 'upward-tilted public agendas',²⁷ voor een politieke agenda die structureel overheelt naar de belangen van hoger opgeleiden en economisch sterkere groepen. Ook Sydney Verba en zijn collega's lieten in de vorige eeuw al zien dat in de Verenigde Staten deze scheve inbreng geen toevalligheid is, maar een systematisch patroon: mensen met meer opleiding en middelen participeren vaker én effectiever in het politieke proces: 'De stemmen van de hoger opgeleiden en de welgestelden [...] klinken luider.'²⁸ Terwijl de belangen van praktisch opgeleiden en economisch kwetsbaren veel minder op de politieke radar verschijnen.

Toen we de eerste druk van dit boek schreven veronderstelden we dat in Nederland dezelfde mechanismen zouden werken als in de vs en dat de opkomst van de diplomademocratie zou leiden tot een vertekening van de politieke agenda ten gunste van academisch geschoolden. We hadden toen nog geen empirisch bewijs daarvoor. Inmiddels is dat volop beschikbaar.

Zo heeft Armèn Hakhverdian laten zien dat de voorkeuren van gemeenteraadsleden over multiculturele kwesties veel beter overeenkomen met de voorkeuren van hoger opgeleide burgers dan met die van lager opgeleide burgers. Hij vond 'congruentiekloven' van onge-

veer 20 procentpunten rond een aantal sociaal-culturele thema's. Daarentegen vond hij geen bewijs voor ongelijke vertegenwoordiging rond herverdelingskwesties.²⁹ Op nationaal niveau zijn deze incongruenties nog groter. De congruentie in opvattingen rond multiculturele issues tussen Kamerleden en hoogopgeleide kiezers was maar liefst 94 procent. Tussen Kamerleden en lager opgeleide kiezers was die echter slecht 54 procent. Zijn conclusies waren vrij duidelijk: 'Nederlandse parlementariërs en hoger opgeleide burgers hebben in alle opzichten identieke opvattingen over multiculturalisme [...]. Zelfs in een van de meest proportionele democratieën ter wereld blijft politieke vertegenwoordiging bevooroordeeld ten gunste van de hogere lagen van de samenleving.'³⁰

Loes Aaldering kwam tot vergelijkbare conclusies.³¹ Uit haar analyse van data van de Nederlandse Parlementaire Verkiezingsonderzoeken 1994-2010 bleek dat de voorkeuren van de laagst opgeleide burgers slecht vertegenwoordigd zijn in vergelijking met de voorkeuren van hoger opgeleide burgers. Dat speelde met name rond ethische, sociaal-economische en culturele kwesties. Interessant is dat de opkomst van nationalistische partijen de inhoudelijke representatie van de laagst opgeleiden op sommige beleidsterreinen juist versterkte. We komen hierop terug in het volgende hoofdstuk.

De meest uitgewerkte studie op dit vlak is van Wouter Schakel en Daphne van der Pas.³² Op basis van grootschalige surveyonderzoeken in de periode 1979-2012 analyseerden ze bijna driehonderd items waarbij respondenten gevraagd werden of ze voor of tegen een verandering in een concreet beleidsdossier waren. Dat kon gaan over

allerlei beleidskwesties, van belastingverlaging, een hogere AOW-leeftijd, beperking van immigratie, tot de aanleg van kerncentrales. Daaruit bleek, opnieuw, dat er grote verschillen waren in politieke voorkeuren tussen opleidingsgroepen. Dat speelde niet alleen bij culturele kwesties, maar zelfs ook bij de economische issues.

Vervolgens keken ze of er in de vier jaar na de survey ook daadwerkelijk een verandering in het beleid was opgetreden en in welke richting dat was. Het bleek dat de kans dat het beleid daadwerkelijk veranderde veel groter was wanneer er onder hoger opgeleiden steun was voor die verandering. Sterker nog, de beleidsvoorkeuren van lager en middelbaar opgeleiden werden alleen gehonoreerd wanneer ze hetzelfde waren als die van de hoger opgeleiden. Deze tendens was zelfs zichtbaar binnen de groep van hoger opgeleiden. De kans dat beleid daadwerkelijk wordt aangepast is hoger voor academici dan voor hbo'ers. Ze vonden daarbij weinig verschil tussen meer culturele en meer economische dossiers. Opleiding bleek zelfs nog veel meer invloed te hebben dan ze van tevoren hadden verwacht en had ook duidelijk meer effect dan inkomensachtergronden. Op alle terreinen vonden ze grote ongelijkheden tussen opleidingsgroepen. Hoe hoger je bent opgeleid, hoe groter de kans is dat beleid wordt aangepast in lijn met jouw politieke wensen. Het meest ontvutsende van hun uitkomsten was nog wel dat de voorkeuren van lager en middelbaar opgeleiden niet worden gehonoreerd wanneer ze afwijken van die van de hoger opgeleiden. Hun conclusie was ondubbelzinnig: 'Alleen de hoger opgeleiden hebben in feite invloed op de beleidsagenda.'³³

Blinde vlekken: praktisch geschoolden worden over het hoofd gezien

In 2018 besloot de Franse regering om een flinke heffing in te voeren op diesel. Die maatregel was onderdeel van een heel pakket aan maatregelen om de CO_2 -uitstoot terug te dringen. Die extra belasting op diesel was vanuit technisch oogpunt heel rationeel. Diesel is erg vervuilend en modellen wezen uit dat heffingen leiden tot fors minder verbruik. Zo kon de uitstoot van CO_2 snel omlaag. Wat de beleidsmakers en hun modellen echter over het hoofd zagen, was dat in grote delen van Frankrijk, buiten de *Boulevard périphérique* van Parijs, veel praktisch geschoolde Fransen erg afhankelijk zijn van de goedkope diesel. Op het Franse platteland, waar geen goed werkend openbaar vervoer is, zijn verouderde dieselauto's vaak het enige betaalbare vervoermiddel. En voor veel kleine middenstanders, boeren, aannemers, bouwvakkers en postbezorgers, zijn dieselbusjes cruciaal om hun winkels te bevoorraden, materialen te vervoeren, of om op hun werk te komen. Zij werden onevenredig zwaar getroffen door de dieseltaks en zelfs in hun bestaan bedreigd, omdat zij geen alternatief vervoer hadden. Dat was de academisch opgeleide beleidsmakers geheel ontgaan – die woonden in Parijs en reisden met de metro of ze reden in zuinige benzineauto's of al elektrisch.

Overal in Frankrijk gingen praktisch geschoolde burgers de straat op om te protesteren. Algauw ging het protest veel verder dan alleen die dieseltaks, maar werd het een brede beweging die zich verzette tegen het technocratische beleid van president Macron.³⁴ Maandenlang werden in het hele land rotondes geblokkeerd, er vielen ten minste tien doden en duizenden gewonden, en er werden

tienduizenden mensen gearresteerd. De demonstranten waren herkenbaar aan hun *gilets jaunes*. Ze droegen gele veiligheidshesjes – niet toevallig bij uitstek het symbool van mensen die praktisch werk doen. De regering voelde zich uiteindelijk gedwongen om de heffing in te trekken en beloofde allerlei maatregelen om de koopkracht op peil te houden. President Macron besloot zelfs tot een groot nationaal debat over klimaat. Het zou echter nog jaren duren voor de gele hesjes uit het straatbeeld verdwenen.

In Nederland zijn die gele hesjes nooit echt aangeslagen. Maar ook in ons land zijn er tal van voorbeelden te geven van dit soort blinde vlekken – van maatregelen waarbij de belangen van praktisch geschoolden over het hoofd worden gezien door de academisch geschoolde beleidsmakers.

Een voorbeeld is het debat rond de verhoging van de aow-leeftijd. De beslissing om die leeftijd stapsgewijs op te trekken naar 67 jaar werd gepresenteerd als een noodzakelijke modernisering van het pensioenstelsel. Maar wat in de technische beleidsnota's onderbelicht bleef, is dat deze maatregel zeer ongelijk uitpakt voor verschillende opleidingsgroepen. De meeste praktisch geschoolden zijn vaak al rond hun zeventiende van school gegaan en moeten dus vijftig jaar lang werken tot ze aow en pensioen krijgen. Vanaf hun zestigste hebben ze vaak al één of meer chronische ziektes. Ook is hun levensverwachting lager dan gemiddeld en zullen ze veel minder lang kunnen profiteren van hun pensioen. Mensen met fysiek zware beroepen, bijvoorbeeld in de bouw, zorg, logistiek of het ov, werden het hardst getroffen door deze beleids-

keuze. Voor hen is doorwerken tot 67 fysiek nauwelijks vol te houden. Omdat ze meestal lage aanvullende pensioenen hebben, is het voor hen ook niet doenlijk om hun pensioen naar voren te halen en op eigen kosten vervroegd uit te treden.

Dat ligt heel anders voor veel academisch geschoolden. Die zijn meestal pas rond hun vijftiengste gaan werken en blijven veel langer gezond. Voor hen is doorwerken tot 67 goed te doen – veel bestuurders, rechters en hogleraren zouden best nog wel langer willen doorgaan en doen dat ook steeds vaker. En als ze toch eerder willen ophouden kan dat relatief makkelijk, omdat ze hoge pensioenen of genoeg vermogen hebben om zich dat te kunnen veroorloven. Na invoering van de hogere AOW-leeftijd bleek dat juist de academisch opgeleide werknemers weinig last hadden, omdat ze hun pensioen geheel of gedeeltelijk naar voren konden halen.

Dat deze scheve uitwerking lange tijd onopgemerkt bleef, heeft alles te maken met wie er aan tafel zaten bij dit soort besluiten. De academisch opgeleide pensioendeskundigen, ambtenaren en Kamerleden hadden te weinig weet van de wereld van de praktisch geschoolden om zich daarvan een voorstelling te kunnen maken. Pas na stevige acties van vakbonden in sectoren als openbaar vervoer en politie kwam er politieke aandacht. Er is inmiddels zicht op een structurele regeling waarin zwaar werk expliciet wordt meegenomen, maar het blijft illustratief hoe lang de belangen van praktisch geschoolden buiten beeld bleven in de beleidsvorming – een blinde vlek, veroorzaakt door een te eenzijdige representatie.

Een derde illustratie van hoe scheve representatie zich vertaalt in scheef beleid, vinden we in het stedelijk

woonbeleid. De sociaal geografen Willem Boterman en Wouter van Gent laten zien hoe de dominante positie van academisch opgeleiden in Amsterdam leidde tot fundamentele verschuivingen in woningbouwbeleid, waarbij de belangen van praktisch geschoolde inwoners en lagere inkomensgroepen op de achtergrond raakten.³⁵

In de jaren tachtig lag de focus in Amsterdam nog op sociale woningbouw, onder invloed van het sociaaldemocratische gedachtegoed van bestuurders als Jan Schaefer. Maar vanaf de jaren negentig veranderde dat. De komst van hoger opgeleide bewoners, de groei van de middenklasse en de veranderende machtsverhoudingen binnen de PvdA leidden tot een nieuwe koers. Er kwam steeds meer aandacht voor koopwoningen, voor aantrekkelijke stedelijke voorzieningen en voor het ‘vasthouden’ van middenklassengezinnen. De vraag van de nieuwe bewoners werd leidend.

Deze koerswijziging had diepgaande gevolgen voor de stad. In veel buurten, zoals bijvoorbeeld de Van der Pekbuurt in Amsterdam-Noord, leidde stadsvernieuwing tot gentrificatie. Betaalbare huurwoningen verdwenen, creatieve cafés en biologische markten kwamen ervoor in de plaats, en veel oorspronkelijke bewoners moesten verhuizen naar Lelystad, Almere of Zaandam. Het publieke ideaal van de gemengde stad maakte plaats voor een stad die paste bij de leefstijl van de hoger opgeleide, kapitaalkrachtige stedeling.

Wat dit laat zien, is hoe sociale machtsverhoudingen zich nestelen in beleid, vaak zonder discussie over wie er buiten beeld raken. Juist omdat de gemeenteraad en de ambtelijke diensten zijn bevolkt door academisch opge-

leiden, krijgen hun opvattingen meer gehoor en de zorgen van andere groepen minder. Ruimtelijk beleid weer spiegelt wie toegang heeft tot de besluitvorming.

Opleiding is niet politiek neutraal

Het probleem met de diplomademocratie is dus dat opleidingsniveau niet politiek neutraal is. Omdat de academici oververtegenwoordigd zijn onder politieke activisten, politici en beleidsmakers, komen hun wensen hoger op de agenda. In de afgelopen decennia werden de voorkeuren van praktisch geschoolden over de meest saillante kwesties van onze tijd veel minder goed gerepresenteerd dan de voorkeuren van academisch geschoolden.

Het probleem van ongelijke politieke participatie gaat verder dan een gebrek aan diversiteit in wie zich laat horen. Wat ons onderzoek vooral zichtbaar maakt, is ook de *concentratie* van participatie. Academici overheersen in vrijwel elke hoek van het politieke landschap. Niet alleen in het parlement, maar in de gemeente, de provincie en de Brusselse instellingen. Niet alleen op de inspraakavonden, maar ook in de commissies en adviesraden. En niet alleen in het politieke domein, maar ook in het maatschappelijk middenveld. Belangenorganisaties, maatschappelijke instellingen, lobbygroepen en ngo's zijn sterk geprofessionaliseerd, met personeel dat universitair opgeleid is, beleidsvaardig en gewend om met de overheid te spreken in hun eigen taal. Die participatieconcentratie leidt tot scheve beleidsagenda's en blinde vlekken – simpelweg omdat degenen die aan tafel zitten niet representatief zijn voor de samenleving als geheel.

8.4 Legitimiteit: wantrouwen en ressentiment

‘Naar ons soort mensen wordt toch niet geluisterd’

Dat alles heeft grote gevolgen voor de legitimiteit van de parlementaire democratie. Een meritocratie moet het vooral hebben van outputlegitimiteit. Wat telt is het resultaat. Bestuur door experts geeft de meeste garantie op verstandig beleid en daarmee de grootste kans op zo veel mogelijk welvaart voor zo veel mogelijk burgers. Democratie is echter meer dan een optelsom van uitkomsten. Democratie gaat ook over input, burgers moeten ook het gevoel hebben dat ze ertoe doen, dat hun inbreng wordt gewaardeerd en tot aanpassing van beleid kan leiden. Het deelnemen aan de politiek is immers ook een waarde in zichzelf, die verloren gaat wanneer het besturen over wordt gelaten aan experts. De eenzijdige nadruk op expertise en outputlegitimiteit laat bovendien ook weinig ruimte voor de meer emotionele aspecten van politiek. Democratie is meer dan technocratie. Politiek gaat ook over strijd, over retoriek en symbolen, en over visies op het goede leven.³⁶

De opkomst van de diplomademocratie brengt grote risico's met zich mee voor de legitimiteit van de parlementaire democratie. De kans bestaat dat de meerderheid van praktisch geschoolde burgers op den duur de parlementaire democratie niet meer als legitiem ervaart, omdat het voor hen nauwelijks nog mogelijk is om enige invloed uit te oefenen op het beleid. 'Naar ons soort mensen wordt toch niet geluisterd', of 'het zijn allemaal zakenvullers daar in Den Haag' is dan de stereotiepe cynische uiting van een gevoel van politieke uitsluiting. Er zijn de nodige aanwijzingen dat dit inderdaad het geval is.

In tabel 8.1 is bijvoorbeeld te zien dat praktisch opgeleiden zich minder vertegenwoordigd voelen en meer afstand ervaren tot het politieke systeem dan academisch opgeleiden. Zij twijfelen sterker aan de responsiviteit van het politieke systeem. Zo vinden zij vaker dat er in de Tweede Kamer te weinig opgekomen wordt voor hun belangen en dat gewone burgers betere vertegenwoordigers zijn dan beroepspolitici. Academisch opgeleiden daarentegen hebben meer vertrouwen in de representatieve functie van de politiek en herkennen zich vaker in de opvattingen van Kamerleden.

Tabel 8.1: Ervaren politieke vertegenwoordiging en opleiding (in procenten, (zeer) mee eens).³⁷

	Basis	Vmbo/ mavo	Mbo	Havo/ vwo	Hbo	Wo
De politieke tegenstellingen zijn groter tussen de elite en gewone burgers dan tussen burgers onder elkaar.	62	69	62	55	53	38
Ik word liever vertegenwoordigd door een gewone burger dan door een beroepspoliticus.	27	27	23	19	13	10
De opvattingen van Kamerleden zijn een (redelijk) goede afspiegeling van de opvattingen van de kiezers	47	52	54	59	62	66
In de Tweede Kamer wordt (veel) te weinig opgekomen voor de belangen van lager opgeleiden	82	77	73	69	65	63

Praktisch geschoolde burgers staan ook veel wantrouwer tegenover de politiek dan academisch geschoolde burgers.³⁸ De WRR-studie *Vertrouwen in de buurt*, uit 2005, liet al goed zien dat vooral de laagopgeleide bewoners van de voorheen homogene, sociaal hechte arbeiders- en middenstandswijken hun vertrouwen in overheid en politiek in de afgelopen decennia in hoog tempo zijn kwijtgeraakt. Maatschappelijk onbehagen en politiek wantrouwen gaan bij deze grote groep burgers hand in hand. Zij hebben verreweg het minste vertrouwen in andere mensen en in de overheid en bij hen vind je de luidste roep om sterke leiders en de meest negatieve opvattingen over regering, Kamerleden en politieke partijen. Zij hebben sterk het gevoel dat er naar hen toch niet wordt geluisterd en blijven het vaakst thuis bij verkiezingen.³⁹

Uit kwantitatief onderzoek van het scp naar maatschappelijke en politieke tevredenheid in ons land komt hetzelfde beeld naar voren. Van alle sociaal-demografische kenmerken hangt opleiding verreweg het meest samen met ontevredenheid over maatschappij en politiek. Aan het begin van deze eeuw was meer dan de helft van de respondenten die ontevreden zijn met de politiek laagopgeleid en was het percentage respondenten dat ontevreden is met de maatschappij onder laagopgeleiden twee keer zo hoog als onder hoogopgeleiden.⁴⁰ In de afgelopen jaren is dat beeld niet veranderd. Tabel 8.2 laat zien dat ook in 2023 er een sterke opleidingskloof was in het vertrouwen in politieke en bestuurlijke instituties. Van de kiezers met maximaal een mbo-diploma heeft maar 30 tot 40 procent vertrouwen in de regering, in Kamerleden, ambtenaren en de

EU. Van de kiezers met een wo-diploma heeft de meerderheid, soms zelfs een ruime meerderheid, daar wel vertrouwen in.

Tabel 8.2: Vertrouwen in politieke en bestuurlijke instituties, 2023 (in procenten).⁴¹

	Basis	Vmbo/ mavo	Mbo	Havo/ vwo	Hbo	Wo
De regering	24	28	33	43	42	50
De Tweede Kamer	36	41	43	50	54	61
Ambtenaren	37	38	40	48	56	68
Europese Unie	41	39	40	57	62	74

Praktisch geschoolden zijn ook veel cynischer over politiek en politici dan academisch opgeleiden, zoals blijkt uit tabel 8.3. Een ruime meerderheid van hen heeft het gevoel dat politici niet naar hen luisteren en dat zij geen enkele invloed hebben op het beleid van de regering. Zij zien politici inderdaad als praatjesmakers die zich meer bekommeren om hun eigen belang dan om de belangen van gewone burgers. De hoger opgeleiden zijn veel positiever over Kamerleden, over politieke partijen en over hun invloed op het regeringsbeleid.

Geen kloof tussen de burger en de politiek, maar tussen burgers onderling

Er zijn dus grote opleidingsverschillen in ons land in de mate van politiek wantrouwen en cynisme. Veel praktisch opgeleide burgers voelen zich buitengesloten door de politiek, terwijl academisch opgeleiden dat gevoel veel minder hebben. In het licht van het vorige hoofdstuk wekt dat

Tabel 8.3: Opvattingen over politiek en opleiding (in procenten dat instemt).⁴²

	Basis	Vmbo/ mavo	Mbo	Havo/ vwo	Hbo	Wo
De politieke partijen zijn alleen maar geïnteresseerd in mijn stem en niet in mijn mening.	72	66	64	57	50	37
Kamerleden bekommeren zich niet om de mening van mensen zoals ik.	57	62	53	43	37	24
De meeste politici zijn te vertrouwen.	13	32	34	41	39	47
Mensen zoals ik hebben geen enkele invloed op de regeringspolitiek.	61	64	56	46	42	27
Politici praten te veel en doen te weinig.	65	70	65	57	55	44

laatste natuurlijk geen verbazing. Voor academici zijn Kamerleden en bewindslieden immers ‘mensen zoals ik’.

Dat alles betekent ook dat er in ons land geen sprake is van een kloof tussen dé burger en dé politiek. Academisch opgeleide burgers weten uitstekend de weg te vinden naar de politiek en hebben veel vertrouwen in politici en politieke instituties. Als er in ons land al een kloof is, dan is die tussen burgers onderling – tussen de academici, die over veel politiek zelfvertrouwen beschikken en toegang hebben tot de politieke elites, en de meer praktisch geschoolde burgers, die zich politiek genegeerd voelen en een perifere positie hebben in de politieke netwerken die ertoe doen.

Het politieke ressentiment van praktisch geschoolden komt echter niet alleen doordat ze inhoudelijk ondervertegenwoordigd zijn.⁴³ Wat ook een belangrijke rol speelt is dat praktisch geschoolden een grote culturele afstand ervaren tot de wereld van de academici en het gevoel hebben dat ze door hen worden uitgesloten. Zij voelen zich miskend en vinden dat de academisch geschoolde politici op hen neerkijken. Dat gevoel van miskentheid is een belangrijke bron van politieke vervreemding en rancune. Dat effect wordt niet alleen in Nederland gevonden, maar ook elders in West-Europa en het is sterker naarmate het opleidingsniveau in een land hoger is.⁴⁴

Het politiek vertrouwen hangt, tot slot, ook samen met hoe mensen naar de werking van de democratie kijken.⁴⁵ Praktisch opgeleiden voelen zich gemiddeld minder vertegenwoordigd en hebben minder vertrouwen in politieke instituties omdat ze hechten aan herkenbare vertegenwoordigers en directe zeggenschap. Academisch opgeleiden kennen juist veel waarde toe aan procedures en aan een afgewogen en competente besluitvorming.

8.5 Het ongelijk van Plato

Academici zijn niet betere politici

Voor degenen die, net als ooit Plato en Burke, sceptisch zijn over het vermogen van gewone burgers om na te denken over ingewikkelde beleidskwesties, is de opkomst van de diplomademocratie een *blessing in disguise*. Eindelijk worden westerse democratieën geregeerd door de besten en slimsten. We verliezen dan misschien wat in termen van responsiviteit en legitimiteit, maar dit wordt

meer dan gecompenseerd door de winst in professionele kwaliteit. Mensen met een universitaire achtergrond zijn immers toch veel betere politieke leiders? Dit staat echter nog te bezien. Het is helemaal niet zo vanzelfsprekend dat een academische opleiding garant staat voor politieke effectiviteit en integriteit.

Veel wetenschappers gaan ervan uit dat academisch scholing leidt tot meer politieke en bestuurlijke kwaliteit – dit is tenslotte ook onze *raison d'être* als universitair docenten. Maar weinigen hebben deze veronderstelling ook echt getest. Een van de eersten die dat wel hebben gedaan, zijn de Amerikaanse politicologen Nicholas Carnes en Noam Lupu. Zij gebruikten drie verschillende grote datasets om te onderzoeken of politici met een universitaire opleiding beter presteerden. Ten eerste keken ze naar leiderschapstransities in een reeks van landen. Ze ontdekten dat politieke leiders met een universitaire opleiding ongeveer even goed of slechter presteerden als leiders met minder formele opleiding: ‘Wetenschappers en burgers nemen routinematig aan dat hoogopgeleide leiders zorgen voor sterkere economieën en betere landen. In werkelijkheid heeft het feit dat de politieke leiders hebben gestudeerd geen voorspellende waarde hoe een land zal presteren.’⁴⁶ Vervolgens keken ze hoe leden van het Amerikaanse Congres presteerden. De leden die ten minste een opleiding aan een *college* hadden afgerond bleken niet langer aan te blijven, kregen niet meer wetsvoorstellen aangenomen, en werden ook niet vaker herkozen.⁴⁷ In lijn met de uitkomsten van de experimenten van Campbell en Cowley bleek zelfs dat zij iets slechter presteerden bij verkiezingen. Ten derde analyseerden ze een grote Braziliaanse dataset over corruptie in gemeen-

ten. Ook hier vonden ze geen bewijs dat hoogopgeleide burgemeesters minder corrupt waren dan burgemeesters die niet aan een universiteit hadden gestudeerd.

Hun uitkomsten ontkrachten de impliciete platoonse aanname die aan de basis ligt van veel hedendaagse discussies over opleiding en politiek leiderschap: 'Politici met een universitair diploma blijken niet over meer welvarende naties te regeren, zijn geen productievare wetgevers, presteren niet beter bij de verkiezingen, en zijn niet minder vaak corrupt.'⁴⁸

Experts bepalen de koers, maar leken de bestemming

In de uitvoerende macht, op de ministeries, bij de gemeentelijke diensten en al die professionele organisaties die beleid uitvoeren, zijn we veel beter af met een meritocratie. Voor veilige bruggen en dijken hebben je professioneel toezicht nodig door experts. Maar dat ligt anders in de arena's waar de politieke agenda wordt gevormd en het beleid wordt bepaald, zoals de inspraakavonden, de gemeenteraden en het parlement. Daar geldt het aloude argument tegen de schip-van-staatmetafoor van Plato nog steeds.

Plato vergeleek in zijn *Politeia* de staat met een schip – dat laat je toch ook niet besturen door leken, door de passagiers? Om het schip veilig door de woelige wateren te kunnen loodsen moet je verstand hebben van navigatie, van techniek en van stromingen. De scheepvaart is daarom geen democratie, maar een meritocratie. Om kapitein of stuurman te mogen worden moet je over de vereiste papieren en de nodige ervaring beschikken. Datzelfde zou volgens Plato ook moeten gelden voor het besturen van het schip van staat.

Wat Plato echter gemakshalve over het hoofd zag is het verschil tussen beleid bepalen en beleid uitvoeren, tussen het kiezen van de bestemming en het uitzetten van de koers. In een democratie bepalen de leken, de passagiers, op voet van gelijkheid het doel van de reis. Vervolgens is het aan de stuurder – het kabinet – en aan de bemanning – de ambtenaren – om het schip van staat daar veilig heen te leiden.

Het probleem met de diplomademocratie is dat de academisch opgeleide passagiers meer zeggenschap hebben dan anderen, dat ze soms een voorkeur hebben voor andere bestemmingen en dat ze er veel beter in slagen om hun zin te krijgen. Zij domineren in de stuurhut en hangen massaal rond op het bovendek, terwijl de praktisch opgeleide passagiers benedendeks wantrouwig en cynisch toekijken. En daar waar Plato de meritocratie zag als een oplossing voor het Atheense populisme, is de meritocratie in onze tijd juist een bron van populisme.

De volksopstand van Young

De oververtegenwoordiging van academisch geschoolden in de politiek is extra problematisch omdat ze inmiddels ook tot de winnaars behoren in vrijwel alle andere maatschappelijke sferen. We zagen in hoofdstuk 3 dat de academisch geschoolden in de rijkere delen van het land wonen, in de mooiste steden en daarbinnen dan ook weer in de betere buurten. Ze hebben veel vaker een koopwoning dan een sociale huurwoning. Ze hebben vaste contracten, hoge salarissen en leven het langst. De middelbaar opgeleiden zijn wat beter af dan lager opgeleiden, maar de verschillen zijn vaak niet eens zo groot. De grootste kloof zit tussen de academisch opgeleiden en de rest.

De academici trekken op vrijwel alle gebieden aan het langste eind.

Plato had daarin voorzien en stond bijvoorbeeld niet toe dat politieke bestuurders persoonlijke bezittingen hadden. Ze moesten leven als monniken in een soort van communes. Hun weelde bestond uitsluitend uit een rijk geestelijk leven. Ook mochten ze niet weten wie hun kinderen waren om nepotisme te voorkomen. De lagere standen, daarentegen, mochten wel gewoon een gezin hebben en rijkdom vergaren.

De meritocratie van Michael Young, aan de andere kant, was een typische 'winner takes all-samenleving'. De hoogopgeleide elite had de beste banen, het meeste bezit en de grootste politieke macht. Omdat dit sociale en politieke kapitaal grotendeels overdraagbaar was, via erfelijkheid en opvoeding, voorzag Young een gesloten maatschappij waarin er na enkele generaties nauwelijks meer sprake was van sociale mobiliteit. Hoger en lager opgeleiden kwamen in andere werelden te leven. Politieke macht en economische welvaart cumuleerden bij een zelfgenoegzame intellectuele elite en de grote, verarmde en cynische onderklasse had niet veel meer te verliezen door in opstand te komen.

De fictieve volksopstand van Young kan als waarschuwing dienen. De legitimiteit van een diplomademocratie is zeer kwetsbaar wanneer academisch en praktisch geschoolden in volstrekt gescheiden werelden komen te leven en de laatsten geen uitzicht meer hebben op verbetering van hun sociale positie. Een opstand van de minder gediplomeerden, zoals beschreven door Michael Young, is dan misschien niet eens zo fictief. Hoe zou je de diplomademocratie of haar effecten kunnen matigen?

9 Hoe verder

9.1 Parlementarisering of autocratisering

Rob de Bruin en Roderick van der Veer

De Rotterdamse socioloog Kjell Noordzij deed rond 2020 een interessant experiment.¹ Hij maakte video's met daarin een acteur die twee verschillende Kamerleden speelde. In de ene video droeg de acteur een schippers-trui, was hij kaalgeschoren, had hij een stoppelbaard en een tatoeage op een arm. Hij stelde zich als volgt voor: 'Mijn naam is Rob de Bruin en ik ben Tweede Kamerlid. Als ik vrij ben drink ik graag bier in de kroeg. Daar praat ik met veel mensen.' In de andere video zat zijn haar in een scheiding, was hij gladgeschoren en droeg hij een pak en een overhemd met stropdas. In die video stelde hij zich voor als: 'Mijn naam is Roderick van der Veer en ik ben Tweede Kamerlid. In mijn vrije tijd vind ik het fijn om nieuwe voorstellingen in het theater te bezoeken. Daar spreek ik veel mensen.'

Noordzij liet de video's zien aan enkele duizenden respondenten in een groot surveyonderzoek. De ene helft kreeg Rob te zien en de andere helft Roderick. Bij de meer

praktisch opgeleide respondenten maakte dit behoorlijk verschil. Degenen die de gecoiffeerde Roderick van der Veer te zien hadden gekregen bleken het veel meer eens te zijn met stellingen als: ‘De overheid functioneert zo slecht dat het hele systeem maar het best omvergeworpen kan worden’ en: ‘In mijn ogen verdient de overheid het om hard aangepakt te worden, desnoods met geweld.’ Zijn experiment laat zien dat er ook in ons land een voedingsbodem is voor de dystopie van Michael Young – een opstand van de praktisch geschoolden tegen de diploma-democratie.

Parlementarisering of autocratisering

Hoe zorgwekkend is in dit verband de opkomst van radicale nationalistische partijen? Toen we eind 2010 de eerste editie van ons boek afsloten schetsten we twee scenario's. We citeren uit die eerste editie:

Het meer positieve, en wat ons betreft meest waarschijnlijke, scenario is dat die opkomst toch vooral een correctie is op de eenzijdige politieke agenda van de afgelopen decennia en dat de programmapunten van de nieuwe populistische partijen in gematigde vorm worden overgenomen door de bestaande politieke partijen. Ook zullen de nationalistische nieuwkomers zich gematigder gaan opstellen en zich voegen in het parlementaire stelsel. Zo gaat dat meestal met nieuwe politieke partijen in ons land en zo is dat bijvoorbeeld ook met de SP gegaan, die zich in dertig jaar tijd heeft ontwikkeld van een buitenparlementaire, maoïstische beweging tot een gevestigde en respectabele politieke partij. In dit scenario corrigeert het politieke systeem zichzelf en is de nieuwe scheidslijn geen frontlinie.

Maar er is ook een zwarter scenario denkbaar, en dat is dat de populistische partijen en hun aanhang zich tegen de parlementaire democratie en de rechtsstaat keren, zoals dat in de jaren dertig gebeurde. In dit scenario wordt de parlementaire democratie niet meer als legitiem gezien – een verzameling van praatjesmakers en zakkenvullers – en stelt men zijn hoop op sterke, charismatische leiders. Je ziet dat nu bijvoorbeeld in het Italië van Berlusconi. In ons land zijn niet veel aanwijzingen voor zo'n antiparlementair en antirechtsstatelijk scenario. Het vertrouwen in de democratie is onverminderd hoog. Wel zijn er meer mensen voorstander van een krachtig leiderschap dan voorheen, maar het is nog te vroeg om dat als een echte trend te zien. De kans op zo'n zwart scenario wordt echter beduidend groter wanneer de diplomademocratie zich bestendigt en verder uitdiept, bijvoorbeeld omdat lager opgeleiden niet alleen in politieke zin, maar ook in sociale en economische zin structureel aan het kortste eind trekken.

We zijn ruim vijftien jaar verder. Er is minder reden tot optimisme dan destijds. In landen als de vs en Hongarije voltrekt zich inmiddels het zwarte scenario. Daar is de democratische rechtsstaat zelf een strijdpunt geworden op de nieuwe culturele scheidslijn. De omwenteling verloopt daar echter niet via een gewelddadige opstand, zoals bij Young, maar via de stembus. Democratisch gekozen nationalistische politici als Trump en Orbán hebben zich ontpopt tot autocraten en breken de democratische rechtsstaat van binnenuit af.

Ook in ons land is de kans op zo'n zwart scenario groter geworden. De scheidslijn tussen academisch en praktisch geschoolden heeft zich in de afgelopen decennia

verdiept, zoals we zagen in hoofdstuk 3 en 4. Ook zijn er meer kiezers die wel wat zien in daadkrachtige leiders. En bij de formatie van het kabinet-Schoof werd de democratische rechtsstaat voor het eerst zelf een politiek strijdpunt.

Hoe gaat het verder? De nieuwe politieke scheidslijn die we in hoofdstuk 4 schetsten gaat voorlopig niet meer weg. Ze is het gevolg van tektonische verschuivingen in de samenleving, zoals ontkerkelijking, de onderwijsrevolutie en de toenemende segregatie langs opleidingslijnen. Die scheidslijn staat daarom ook los van toevallige politieke entrepreneurs. Na Geert Wilders en Caroline van der Plas komen er ongetwijfeld weer andere cultureel-conservatieve leiders met nieuwe partijen, net zoals dat gebeurde na de dood van Pim Fortuyn en de ondergang van de LPF. De reden is simpel: de cultureel-conservatieve kant heeft een groot kiezerspotentieel. Een ruime meerderheid van de kiezers heeft op dit moment immers maximaal mbo als hoogste diploma. Velen van hen bevinden zich aan de nationalistische kant van de culturele scheidslijn. Ongeveer 60 procent van de kiezers hecht groot belang aan nationale grenzen en een nationale identiteit, slechts 20 procent heeft een meer mondiale visie en de overige 20 procent bevindt zich daar ergens tussenin.²

Waar het op aankomt is dat de nationalistische partijen en hun kiezers bereid blijven om binnen het parlementaire stelsel te opereren. Parlementarisering in plaats van autocratisering, dat is de grote opgave. De vraag is hoe dat te bereiken.

In de vorige editie van dit boek concentreerden we ons

in het slothoofdstuk vooral op de vraag hoe je de diploma-democratie kunt matigen en de praktisch geschoolden meer stem kunt geven. Hoe zorg je ervoor dat ze zich beter vertegenwoordigd voelen in de politiek? We bespraken toen een aantal remedies, zoals een opkomstplicht, referenda en burgerberaden. Inmiddels staat er echter veel meer op het spel: hoe hou je het land bij elkaar? Hoe overbrug je de gescheiden werelden en hoe voorkom je dat de nieuwe culturele scheidslijn een frontlinie wordt? Staatkundige vernieuwingen alleen zijn daarvoor niet toereikend. Het vraagt ook om grotere maatschappelijke aanpassingen. We bespreken er een aantal.

9.2 Matigen van de meritocratie

Van gelijke kansen naar gelijke uitkomsten

We beginnen met de meritocratie. In het eerste deel van dit boek zagen we hoezeer de meritocratie buiten haar oevers is getreden. Ooit gericht op het verkleinen van maatschappelijke ongelijkheid, heeft ze inmiddels nieuwe ongelijkheden gecreëerd. We zagen dat praktisch geschoolden stevast aan het kortste eind trekken bij vrijwel alle aspecten van brede welvaart.

Uit het oogpunt van sociale rechtvaardigheid is de meritocratie in feite net zo onvolkomen als haar voorganger, de aristocratie. Aanleg is immers net zo arbitrair als afkomst. Verdeling van welvaart op basis van aanleg mag dan misschien economisch verstandig zijn – het zorgt voor een betere benutting van talent – maar als rechtvaardigheidsbeginsel is het net zo pover. Waarom is het rechtvaardig dat burgers die toevallig het geluk hebben gehad dat ze van huis uit goed kunnen leren en veel zelfcontrole

hebben inmiddels op alle terreinen van het leven aan het langste eind trekken?

In een meritocratie heeft iedereen wel recht op gelijke kansen, maar niet op gelijke uitkomsten, omdat er nu eenmaal geen sprake is van gelijke capaciteiten. Niet iedereen beschikt van nature over een hoog IQ en veel doorzettingsvermogen. Een meritocratie is als een tijddrit bij het wielrennen: iedereen heeft dezelfde kansen, want niemand kan zich door ploeggenoten uit de wind laten houden of wielrijesplakken in het peloton. Het gevolg is dat de verschillen groot zijn, omdat sommigen nu eenmaal door hun aanleg of opvoeding veel harder kunnen fietsen dan anderen. Dat past bij de sport, daar krijgen de sterksten alle medailles. Maar dat past niet bij de verdeling van brede welvaart onder de bevolking. Een samenleving is geen tijddrit.

Academisch geschoolden zijn vanouds gefixeerd op kansengelijkheid. Niets is mooier dan 'dubbeltjes' die 'kwartjes' worden. Academici zijn heel gevoelig voor de meritocratische romantiek van *Pygmalion*, *Karakter of Legally Blonde* – boeken en films waarin iemand uit een eenvoudig milieu toch kan studeren. Dat is geen toeval. Het meritocratische pleidooi voor gelijke kansen is in feite ook een legitimatie van de eigen privileges van academisch geschoolden. Hoe beter de sorteermachine van het onderwijs werkt, hoe legitiemer hun positie is. Iedereen heeft immers de kans gekregen om te gaan studeren en dan komt talent vanzelf bovendien.

Maar meer kansengelijkheid is niet genoeg, het maskeert zelfs het probleem. Wat gebeurt er met de meerderheid van dubbeltjes die geen kwartjes kunnen worden? Je kunt niet iedereen op academisch niveau brengen. En niet

iedereen beschikt over talenten die toevallig op de markt veel geld waard zijn. Hoe zit het met hun rechten? Waarom hebben de dubbeltjes geen recht op een meer gelijke verdeling van de brede welvaart? Dat is in de kern de grote spanning tussen meritocratie en democratie. Een democratie gaat uit van gelijkheid, maar een volledig ontplooiende meritocratie leidt onherroepelijk tot grote ongelijkheden. Wat zijn de politieke en sociale rechten van al die burgers die wel de formele kansen hebben gekregen, maar niet de capaciteiten hebben om ze ten volle te benutten?

Het matigen van de meritocratie vraagt daarom allereerst om verkleining van de grote kloof in brede welvaart tussen opleidingsgroepen. Ook als je niet over bijzondere talenten beschikt die op de markt veel geld waard zijn, moet je toch een fatsoenlijk bestaan kunnen leiden. Het gaat uiteindelijk niet alleen om gelijke kansen, maar ook om gelijke uitkomsten. Na de Tweede Wereldoorlog deden de kleine luyden, de katholieken en de arbeiders in de grote stijging van de welvaart. Dat haalde destijds veel spanning uit de verzuiling. Dat is een belangrijke les met het oog op de nieuwe verzuiling tussen academisch en praktisch geschoolden.

Ook verzorgers, schoonmakers, kantinepersoneel, orderpickers, politieagenten, buschauffeurs en bouwvakkers hebben recht op vaste contracten, een fatsoenlijk salaris, een goed geïsoleerd en betaalbaar huis in een veilige buurt, en goed onderwijs voor hun kinderen. Dat vraagt om een regulering van de arbeidsmarkt en om een herverdeling via sociale voorzieningen. Het vraagt vermoedelijk ook om een restrictief arbeidsmigratiebeleid, omdat de komst van grote groepen praktisch geschoolde

migranten uit lagelonenlanden de huizenmarkt en de lonen van veel praktisch geschoolden in ons land blijvend onder druk zet.

9.3 Herwaardering van praktische diploma's

Niet alleen de meritocratie is uit de hand gelopen. Dat geldt ook voor de onderwijsrevolutie, de grote motor achter de meritocratisering. Die onderwijsrevolutie begon ooit met de belofte van sociale vooruitgang. De school moest dé motor worden van sociale mobiliteit in een moderne, meritocratische samenleving.

Maar in plaats van een springplank is het onderwijsstelsel steeds meer een sorteermachine geworden. Alleen met de juiste diploma's krijg je nog een goedbetaalde baan en sociale status. Voor veel kinderen uit de 'lagere milieus' is de belofte van sociale vooruitgang loos gebleken. Er is een diplomawedloop ontstaan waarin de kinderen van academisch geschoolde ouders de prijzen pakken. Zij gaan naar de betere scholen, naar bijles, examentraining of Luzac. Zij gaan vervolgens naar de Engelstalige *tracks*, doen een master in het buitenland en gaan werken op de Zuidas.

Kinderen die terecht komen op het middelbaar beroepsonderwijs en in de praktische beroepen komen veel lager op de maatschappelijke ladder terecht.³ In de afgelopen decennia is het beeld ontstaan dat het mbo vooral voor minder slimme mensen is en dat doorstromen naar het hoger onderwijs de enige weg is naar succes. Die maatschappelijke minachting voor praktisch opgeleiden leidt tot een gevoel van uitsluiting bij mbo'ers en is een bron van onzekerheid en ressentiment.⁴ Leerlingen in

het voortgezet onderwijs zijn zich scherp bewust van de verschillen in sociale status tussen vmbo en vwo. Leerlingen op het vmbo hebben een lage eigenwaarde, leerlingen op het vwo hebben daar nauwelijks last van.⁵

In de afgelopen jaren is er daarom gepleit voor het herwaarderen van het beroepsgericht onderwijs.⁶ Vakopleidingen moeten niet langer als 'tweede keuze' worden beschouwd, maar als volwaardige trajecten met goede loopbaanperspectieven. Er zijn bijvoorbeeld maatregelen genomen om mbo-studenten net zo te behandelen als hun hbo- en wo-collega's. Mbo'ers hebben toegang gekregen tot dezelfde faciliteiten, ze kunnen deelnemen aan gezamenlijke introductieweken, aan internationale uitwisseling, en profiteren van studentenkortingen. Dit is een eerste stap. Maar een meer gelijkwaardige maatschappelijke status van praktisch geschoolden vraagt om veel meer dan een gelijke behandeling als student.

De roep om meer erkenning voor praktische beroepen is steeds luider geworden. Zonder verzorgenden, verpleegkundigen, schoonmakers, politieagenten, buschauffeurs en bouwvakkers kan de maatschappij niet draaien. Meer waardering voor hen is terecht, maar het is niet genoeg. Van applaus alleen kan een verzorgende niet leven. Die waardering moet ook materieel zijn. Hier geldt bij uitstek: *put your money where your mouth is*. Cruciaal is ook hier dat praktische beroepen delen in de brede welvaart en kunnen rekenen op vaste contracten en een fatsoenlijk salaris. Dan wordt mbo 'wel een optie'. Zolang je met een praktische opleiding maatschappelijk veel slechter af bent, is het heel begrijpelijk dat ouders hun kinderen pushen om naar het vwo en naar de universiteit te gaan.

9.4 Segregatie tegengaan

Minder segregatie in het onderwijs

De onderwijsrevolutie heeft in ons land voor een nieuw soort verzuiling gezorgd. In hoofdstuk 3 zagen we hoe zeer academisch en praktisch geschoolden tegenwoordig in gescheiden werelden leven. Vanaf groep 8 scheiden zich de wegen van de kinderen die zijn voorbestemd voor academisch onderwijs en zij die een praktische opleiding gaan doen. En zij komen elkaar daarna nauwelijks meer tegen, want ze gaan naar andere scholen, in andere gebouwen, en na schooltijd gaan ze naar andere clubjes. Zo worden ze vreemden voor elkaar. Hoe kun je die vervreemding tegengaan?

Dat begint bij het verminderen van de segregatie in het voortgezet onderwijs. Het vraagt om structurele aanpassingen van ons onderwijsstelsel die lijnrecht ingaan tegen de huidige trends. Wat als eerste zou helpen is een selectie op latere leeftijd in plaats van in groep 8. Een latere selectie zorgt ervoor dat leerlingen met verschillende capaciteiten langer bij elkaar in de klas blijven, juist op een leeftijd waarin ze een eigen identiteit ontwikkelen en vrienden maken. Datzelfde geldt voor het langer bij elkaar laten van leerlingen in de onderbouw, in plaats van de vroege differentiatie via smalle brugklassen die de laatste jaren gebruikelijk is.

In zo'n brede onderbouw zou je dan, op voet van gelijkheid, naast voorbereidend wetenschappelijk onderwijs ook *voorbereidend praktisch onderwijs* kunnen aanbieden.⁷ En dan niet een wat obligaats vak handvaardigheid, maar bijvoorbeeld autotechniek, elektrotechniek, grafisch ontwerp, verzorging, hotelmanagement of professioneel ko-

ken. Dat vraagt ook om brede scholengemeenschappen in plaats van categorale scholen. Tot slot vraagt desegregatie ook om het tegengaan van commercieel onderwijs. De opkomst van commercieel onderwijs is een belangrijke reden waarom de meritocratie uit de hand is gelopen. Het is echter zeer de vraag of in een diplomademocratie voldoende politieke steun valt te krijgen voor deze maatregelen. Juist de academisch geschoolden zijn de drijvende krachten achter die toenemende onderwijssegregatie.⁸

Een andere manier om de onderwijssegregatie te matigen is het horizontaler maken van het voortgezet onderwijs en het bevorderen van uitwisseling tussen de verschillende opleidingstrajecten. Horizontalisering houdt in dat we diverse onderwijsroutes als gelijkwaardig beschouwen, waarbij niet uitsluitend hoger onderwijs als de standaard voor succes wordt gezien. Waar voorheen vaak gedacht werd in termen van een hiërarchische ladder, groeit nu het besef dat verschillende onderwijsvormen elkaar aanvullen. Het beeld van een waaier, waarin diverse vormen van onderwijs en onderzoek gelijkwaardig naast elkaar staan, draagt bij aan wederzijds begrip en kan waardevolle inzichten opleveren.

Door de samenwerking tussen studenten en docenten van mbo, hbo en universiteit te bevorderen, ontstaat een uitwisseling tussen praktijkgericht en academisch onderzoek. Zo ontwikkelde het Solar Team Eindhoven van de Technische Universiteit Eindhoven 's werelds eerste zonneauto. In dit project werkten studenten van de universiteit samen met mbo-studenten, waarbij de praktische expertise van de mbo-studenten een belangrijke rol speelde.⁹ De combinatie van academische kennis en

praktische vaardigheden van verschillende onderwijsniveaus leidt niet alleen tot innovatieve oplossingen, maar ook tot het beter benutten van diverse talenten.

Maatschappelijke stages en uitwisseling

Er zijn ook minder structurele maatregelen denkbaar die de scherpste kanten van de segregatie af kunnen halen. Zo kun je denken aan het invoeren van maatschappelijke stages op universiteiten waardoor studenten in contact komen met andere werelden. Zo zouden rechtenstudenten kunnen meelopen met buitengewoon opsporingsambtenaren en cipiers, sociologiestudenten met conducteurs of trambestuurders, geneeskundestudenten kunnen stage lopen als verzorgende of alfahulp, en economiestudenten als orderpicker, schoonmaker of bij de schuldhulpverlening.

Anderzijds kunnen mbo-studenten meelopen met universitaire onderzoeksprojecten, bij rechtbanken en onderzoeksinstellingen. Niet alleen biedt dat hun de kans om praktijkervaring op te doen, het stelt hen ook in staat om kennis te maken met instellingen die anders vaak buiten hun bereik liggen. Een mooi voorbeeld is het Europees Parlement, waar sinds 2025 ook mbo-studenten stage kunnen lopen, waar eerder alleen hbo- en wo-studenten welkom waren.¹⁰ Daarmee erkent het Europees Parlement het belang van leerervaringen én het potentieel van mbo-studenten in een internationale, politiek-bestuurlijke omgeving.

Die maatschappelijke stages zijn met name relevant binnen de universitaire studierichtingen die de kweekvijver vormen voor de staf van het gemeritocratiseerde middenveld en voor de beleidsmakers in de diploma-

bureaucratie. Denk bijvoorbeeld aan maatschappijwetenschappen zoals economie, bestuurskunde en rechtsgeleerdheid. Zeker voor wie later beleid maakt of daarover adviseert, is het belangrijk te beseffen dat de leefwereld van academici sterk verschilt van die van veel andere mensen. Daardoor worden soms beleidskeuzes gemaakt die slecht aansluiten bij de praktijk – en soms ook leiden tot ondoenlijk beleid voor grote groepen van de bevolking.

Opleidingen moeten studenten helpen om beter aansluiting te vinden bij de samenleving. Dat kan door veel meer de samenwerking te zoeken met mbo-instellingen en mbo-studenten, bijvoorbeeld in het meer op ontwerp gerichte en toegepaste onderzoek. En het kan ook door maatschappelijke stages een verplicht onderdeel te maken van het curriculum. En dan niet bij de wrr of op ministeries, maar bij zorginstellingen, in de logistiek en in de bouw. En dan niet als assistent of adviseur, maar ook gewoon als verzorgende, vuilophaler of schoonmaker.

Waar we elkaar nog tegenkomen

Het is maar een kleine stap van maatschappelijke stages naar de dienstplicht. In de tijd van de verzuiling vormde het leger een plek waar dienstplichtige jongens uit de verschillende zuilen elkaar voor het eerst tegenkwamen. Dat was niet het doel van de dienstplicht, maar wel een positief neveneffect. Samen door het zand kruipen, eindelijk in kazernes rondhangen en af en toe op bivak gaan, schept een band.

Dergelijke betekenisvolle ontmoetingen zijn in onze tijd zeldzamer geworden. Veel traditionele ‘ontmoetingsplaatsen’, zoals de kerk of het leger, hebben aan belang

ingeboet. Scholen, buurten en kantoren zijn gesegregeerd langs opleidingslijnen. Ook de media zijn gefragmenteerd. Het achtuurjournaal was in het verleden een gezamenlijke nieuwsbron voor alle delen van de samenleving.¹¹ Het belang daarvan moet niet worden onderschat. In de vs was het opsplitsen van de publieke omroep in een publieke zender voor documentaires en commerciële zenders voor de spelletjes en misdaadseries een van de oorzaken van de diepgaande politieke polarisatie.¹² Alleen de academisch opgeleiden keken nog naar de documentaires van HBO en naar de nieuwsbulletins van MSNBC en CNN, terwijl de praktisch geschoolden zich en masse wendden tot radicaal-rechtse commerciële zenders als Fox tv.

Tegenwoordig resteren enkele schaarse gelegenheden waar mensen uit verschillende werelden elkaar nog tegenkomen: carnaval, langs de lijn, de bouwmarkt, de volkstuin en de avondvierdaagse. Juist omdat het er zo weinig zijn, is hun betekenis des te groter. Dat brengt ons op een bredere beleidsagenda. Overbrugging van scheidslijnen is een waardevol neveneffect dat meer zou moeten worden meegenomen in beleidsbeslissingen. Dat vraagt erom dat we meer oog hebben voor plekken waar Rob de Bruin en Roderick van der Veer elkaar nog treffen. Die plekken kunnen helpen om meer onderling begrip en waardering te kweken. Bekend maakt beminde.

9.5 Pacificatie in plaats van polarisatie

Pacificatie van immigratie

Rob de Bruin en Roderick van der Veer leven niet alleen in andere werelden, ze staan ook aan verschillende kan-

ten van de nieuwe culturele scheidslijn die onze samenleving steeds meer verdeelt. Onderwerpen als criminaliteit en veiligheid, milieu en klimaat, nationale soevereiniteit en de EU, racisme en respect voor tradities hebben een plek op deze culturele conflictlijn. Maar de belangrijkste kwestie op die scheidslijn is immigratie.

We zagen in hoofdstuk 4 dat grote groepen kiezers, met name de meer praktisch geschoolden, meer grip op migratie willen. Al sinds het kiezersonderzoek van 1994 staat beperking van immigratie zeer hoog op hun lijst van politieke prioriteiten. Internationaal onderzoek laat zien dat in vrijwel alle West-Europese landen beperking van immigratie de belangrijkste reden is voor kiezers om steeds meer te stemmen op radicale nationalistische partijen.¹³ Zolang de gevestigde partijen niet leveren op dit punt, zullen deze kiezers uitwijken naar nationalistische partijen en nemen ze rechtsstatelijke nevenschade of zelfs autocratisering op de koop toe. Het is geen toeval dat Denemarken een van de weinige landen in West-Europa is waar deze partijen niet groeien. In Denemarken steunen de gevestigde partijen, inclusief de sociaaldemocraten, al jarenlang een restrictief migratiebeleid.

In het zwarte scenario neemt de polarisatie rond deze culturele dimensie verder toe en wordt ook de democratische rechtsstaat zelf onderwerp van politisering. Ook in ons land is een politieke stijl in opkomst waaruit minachting spreekt voor de rechterlijke macht en andere checks-and-balances. Deze stijl benadrukt daadkracht en harde confrontatie, maar ondermijnt daarmee de rechtsstaat. Hoe voorkomen we dat de democratie zelf ten onder gaat door deze culturele polarisatie, zoals nu al het geval is in de VS en Hongarije?

Misschien kunnen we lering trekken uit hoe er in ons land in het verleden is omgegaan met eerdere diepe scheidslijnen. Een eeuw geleden is het gelukt om de grote sociale kwesties te pacificeren. Ook toen dreigde er opstand – in november 1918 deed Troelstra zelfs een halfhartige oproep tot een proletarische revolutie. De liberale politieke elite was bereid om politieke compromissen te sluiten om de kleine luyden, de katholieken en de arbeiders binnen het politieke systeem te incorporeren. Destijds ging het over de vrijheid van onderwijs, over sociale zekerheid en over het algemeen kiesrecht, nu gaat het over migratie. Het voert te ver om hier te bespreken hoe zo'n breed politiek compromis over immigratie er inhoudelijk uit zou kunnen zien. Maar waar het om draait is dat het ook in deze eeuw belangrijk is dat de politieke elite bereid is om recht te doen aan de zorgen van vele praktisch geschoolden over migratie en verlies van nationale identiteit.

9.6 Een betere vertegenwoordiging

Descriptieve representatie

Pacificatie vraagt ook om coöptatie in het politieke systeem, net zoals dat eerder gebeurde met de katholieken vanaf de negentiende eeuw en met de arbeiders in de twintigste eeuw. Zij kregen een plek in de politiek en in de overlegorganen. Dat is nu ook aan de orde bij de praktisch geschoolden. Dat zal op een andere manier gestalte moeten krijgen dan tijdens de 'oude' verzuiling. De opkomst van kaderpartijen en single-issue belangengroepen valt niet meer terug te draaien – de tijd van de brede massapartijen is definitief voorbij.¹⁴

Sinds het verschijnen van de eerste editie van dit boek worden er na elke verkiezing in de media lijstjes gemaakt met de opleidingsachtergrond van de nieuwe Kamerleden. Telkens blijkt dat het aandeel academisch opgeleiden in de Kamer onevenredig hoog is en klinkt de roep voor een meer evenredige samenstelling op basis van opleiding, net zoals dat in het verleden is gebeurd met vrouwen en minderheden. We zagen in hoofdstuk 8 dat een meer descriptieve vertegenwoordiging inderdaad kan helpen tegen wantrouwen en ressentiment onder achtergestelde groepen. Naarmate kiezers en gekozenen meer sociale kenmerken met elkaar delen, zijn burgers meer geneigd om volksvertegenwoordigers te vertrouwen.¹⁵ Bij deze descriptieve vertegenwoordiging gaat het niet alleen om achtergrond en uiterlijke kenmerken, maar ook om gedeelde ervaringen, om het gevoel 'het is er een van ons'.

Met name voor de klassieke volkspartijen, zoals de PvdA en het CDA, is het verstandig om bij de samenstelling van hun kandidatenlijsten ruimte te houden voor kandidaten die door praktisch geschoolden als 'een van ons' worden herkend. Wat meer Rob en wat minder Roderick. Dat kan ervoor zorgen dat praktisch geschoolden het vertrouwen hebben dat er onder politici ook mensen zijn die 'zich bekommeren om de mening van mensen zoals ik'.

Aandacht voor descriptieve representatie is ook zeer belangrijk bij politieke participatie buiten de reguliere verkiezingen, zoals bij inspraak, burgerberaden en internetconsultaties. We zagen in hoofdstuk 5 dat juist bij die wat nieuwere vormen van participatie de academisch geschoolden vaak het hoogste woord voeren. Veel vormen van democratische vernieuwing zijn, impliciet of expli-

ciet, gebaseerd op een model van competent burgerschap dat in feite vooral past bij zeer hoogopgeleide burgers. Je moet wel haast een bachelor bestuurskunde of politicologie hebben om mee te kunnen doen. Veel vormen van democratische vernieuwing lijken ontworpen door politicologen voor politicologen.

Dit ideaal van de geïnformeerde, betrokken en competente burger is bepalend voor veel democratische vernieuwingsideeën. Gemeenten en provincies gaan er bij interactieve beleidsprojecten, inspraakprocedures en buurtbeheerprojecten van uit dat burgers in staat en bereid zijn om op gezette tijden mee te doen en mee te denken. In de praktijk valt dat vaak tegen, veel burgers lopen helemaal niet warm om mee te praten of een inbreng te hebben. Met name praktisch geschoolde burgers verschijnen vaak niet op inspraakavonden, trekken zich terug bij burgerberaden, en doen niet mee aan internetconsultaties.¹⁶ Burgerschap en politiek is voor hen veeleer een bijzaak. Alleen als men heel erg tegen is komt men soms in beweging.¹⁷ Dat betekent dat er vrijwel altijd forse extra inspanningen nodig zijn, bijvoorbeeld loting, gewogen steekproeven, training van deelnemers en actieve moderatie, om ervoor te zorgen dat de meer praktisch geschoolde burgers in evenredige mate deelnemen.

De belofte van een open, participatieve democratie leidt zo tot een paradox: hoe meer nadruk er komt op participatie als kern van democratie, hoe groter de kans dat bestaande ongelijkheden juist worden verdiept.¹⁸ De ironie is dat uitgerekend de vernieuwingen die bedoeld waren om het democratisch tekort op te lossen, voor nieuwe tekorten zorgen. De participatie-ideologie versterkt de invloed van de mondige, goed geïnformeerde burger – en

daarmee van de hoogopgeleide middenklasse. Zoals Lijphart al opmerkte: een goed functionerende democratie vraagt niet alleen om hoge participatie, maar vooral om gelijke participatie.¹⁹

Stemmingen

Er zijn ook minder hoogdravende opvattingen van democratisch burgerschap, zoals *stealth democracy*²⁰ of *audience democracy*²¹ – in het Nederlands vertaald als ‘toeschouwersdemocratie’²² of ‘publieksdemocratie’.²³ Daarbij wordt ervan uitgegaan dat burgers niet doorlopend actief zijn. De burger is iemand die redelijk goed bijhoudt wat er politiek en maatschappelijk gebeurt, over alle mogelijkheden voor participatie wil beschikken, maar daar alleen incidenteel gebruik van maakt en alleen in actie komt als ‘het te gek wordt’.²⁴ Een dergelijk model van burgerschap past veel beter bij praktisch opgeleide burgers. Een minder hoogdravend en meer realistisch idee van burgerschap gaat ervan uit dat burgers, wanneer het om politieke participatie gaat, zich niet gedragen als ‘free-riders’ maar eerder als ‘easy riders’.²⁵ De meeste mensen zijn bereid mee te doen aan relatief ‘makkelijke’ vormen van politieke participatie.

Stemmingen zijn daarom een probaat middel om de onevenredige invloed van een participatie-elite wat te dempen. Stemmen kost weinig tijd en inspanning. En bij stemmingen telt elke stem, of die nu hard of zacht, eloquent of onbeholpen is, even zwaar. Daarom zou men bijvoorbeeld kunnen overwegen om interactieve processen vaker met stemmingen af te sluiten. Deze stemmingen dienen dan bij voorkeur anoniem te zijn. Dit zorgt ervoor dat de kleine groep van ‘dominante, handige, ver-

bale medeburgers'²⁶ zijn zin niet kan doordrukken tegen de wil van de zwijgende meerderheid in. Wanneer je deze stemmingen beperkt tot de laatste fase van de beleidsvorming, blijft er genoeg ruimte over voor het mobiliseren van expertise en creativiteit in de fase van idee- en planvorming.²⁷ Je zou hier kunnen spreken van delibereren in de schaduw van de directe democratie.

Dergelijke stemmingen kunnen ook de vorm aannemen van correctieve referenda, met name op lokaal niveau.²⁸ Paul Dekker omschrijft het correctief referendum als 'een correctieve tik voor de diplomademocratie'.²⁹ Daarbij blijft er alle ruimte voor experts, belangengroepen en betrokken burgers om agenda's op te stellen, scenario's te ontwerpen en voorstellen te doen. Tegelijkertijd kunnen de burgers die geen zin, geen tijd of geen durf hebben om deel te nemen aan de deliberaties, zich achteraf, op voet van gelijkheid, uitspreken over de plannen. Correctieve referenda bieden geen oplossing voor de scheve agendavorming in de diplomademocratie, maar ze geven praktisch opgeleide burgers wel meer vetomacht.

Discursieve representatie

Het probleem met de diplomademocratie is echter niet alleen de getalsmatige ondervertegenwoordiging van de praktisch geschoolden. Het gaat ook om *inhoudelijke* ondervertegenwoordiging. Dat heet in de vakliteratuur 'discursieve' representatie. Het belangrijkste probleem van de diplomademocratie is dat de zorgen en de standpunten van de praktisch geschoolden veel minder op tafel komen. De politieke voorkeuren van academisch geschoolden worden veel vaker gehonoreerd dan die van praktisch

geschoolden. Dit geldt in het bijzonder voor de culturele onderwerpen waar we het hier over hebben, zoals immigratie en internationalisering. Die inhoudelijke onevenredige vertegenwoordiging is een belangrijke bron van ressentiment en rancune onder praktisch geschoolden, zo zagen we in hoofdstuk 8. Zij hebben al jaren veel minder vertrouwen in parlement en politiek dan academisch geschoolden.

Belangrijker nog dan descriptieve vertegenwoordiging is daarom de discursieve vertegenwoordiging. Het gaat erom dat de waarden, zorgen en belangen van praktisch geschoolden expliciet aan de orde komen. Daarbij kunnen academisch geschoolde politici soms als zaakwaarnemer optreden. Het voorbeeld van Pim Fortuyn – ‘professor Pim’ – liet al zien dat ook zeer hoogopgeleide politici wel degelijk de gevoelens van lager opgeleide kiezers kunnen vertolken. Dat zien we ook in Vlaanderen met Bart De Wever, de zeer erudiete leider van de N-VA – ooit was hij daar zelfs winnaar van *De Slimste Mens*. Soms corrigeert het politieke systeem dus zichzelf, en gaat dit via de band van nieuwe partijen en politieke entrepreneurs. We komen daar zo op terug.

Je zou dit echter ook meer kunnen organiseren, bijvoorbeeld door in Kamerfracties sommige leden expliciet de taak te geven om als spreekbuis voor praktisch geschoolden op te treden, of door hoorzittingen met ervaringsexperts te organiseren. Ook zou je in overlegorganen, zoals de SER, met kwaliteitszetels kunnen werken of kroonleden kunnen benoemen die expliciet tot taak hebben om de stem van de praktisch geschoolden te vertolken. Dat vraagt van hen dat ze het veld in gaan en systematisch proberen om zich een beeld te vormen van de

zorgen en belangen van meer praktisch geschoolden en deze vervolgens ook te agenderen.

Ook binnen de ‘diplomabureaucratie’ is dit belangrijk. Beleidsmakers moeten zich realiseren dat hun eigen wereld en ervaringen niet representatief zijn voor wat grote delen van Nederland meemaken. Dat betekent ook dat ze actiever uit hun bubbel moeten komen en andere perspectieven moeten opzoeken. Wat geldt voor studenten geldt ook voor de academisch geschoolde beleidsmedewerkers en wetgevingsjuristen. Ook voor hen is het zinvol om op gezette tijden maatschappelijke stages te lopen. Zo krijgen zij meer gevoel voor de zorgen en belangen van de groepen in de samenleving voor wie zij beleid en wetgeving maken.

Het betekent ook dat ervaringskennis een vaste plek moet krijgen in de beleidsvorming. Dat kan bijvoorbeeld door bij het ontwerpen van beleid standaard te werken met klantenpanels en klantreizen. Of door de *street-level bureaucrats*, de uitvoerders die rechtstreeks contact hebben met cliënten, standaard te betrekken bij het begin van het beleidstraject – en niet pas in de uitvoeringsfase als de agenda al vastligt en de belangrijkste besluiten al zijn genomen. En misschien moet er naast een Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid toch ook een Praktische Raad voor het Regeringsbeleid komen.

9.7 Parlementair populisme

Terug naar de scenario’s waar we dit hoofdstuk mee begonnen. De opkomst van nationalistische partijen hoeft in ons land niet per se tot het zwarte scenario te leiden. Gematigde nationalistische partijen, zoals de LPF, TON of

de BBB in ons land, en de NV-A in Vlaanderen, bieden een uitlaatklep voor de gevoelens van wantrouwen en onvrede van grote groepen praktisch geschoolde kiezers. Deze partijen kunnen als hun spreekbuis fungeren en de gevestigde politieke partijen dwingen meer aandacht te besteden aan de schaduwkanten van immigratie, globalisering en europeanisering. Nationalistische partijen, mits zij opereren binnen de grenzen van de democratische rechtsstaat, kunnen zo als veiligheidsventielen fungeren in een democratie die door academisch geschoolden wordt gedomineerd. Sterker nog, hun opkomst kan eraan bijdragen dat praktisch geschoolden zich weer vertegenwoordigd voelen en kan zo voorkomen dat hun ressentiment zich tegen de democratische rechtsstaat keert.

De verkiezingen van 2023 waren in dat opzicht illustratief. Zij waren in zekere zin een correctie op de diplomademocratie. We zagen dat door de grote zetelwinst van PVV en BBB voor het eerst in jaren het aantal praktisch geschoolde Kamerleden toenam en het aantal academisch geschoolde Kamerleden wat daalde. Ook het hoofdlijnenakkoord van het kabinet-Schoof liet zich lezen als een inhoudelijke correctie op de diplomademocratie. Het beloofde aantrekkelijke dingen voor praktisch geschoolden, zoals lagere lasten voor autorijden, meer vaste arbeidscontracten, minder migranten en een halvering van het eigen risico in de zorg. En het stond vol met 'nare' dingen voor academisch geschoolden, zoals een hogere btw op boeken en cultuur, minder ontwikkelingshulp, grote bezuinigingen op de universiteiten en de NPO, en minder aandacht voor natuur en klimaat. Het is dan ook geen toeval dat het vertrouwen in de politiek en in het kabinet onder praktisch opgeleiden steeg toen het kabinet-Schoof aantrad.³⁰

De Vlaamse schrijver David Van Reybrouck hield in het verleden daarom zelfs een pleidooi voor parlementair populisme. Hij hoopte dat het extreme, xenofobe populisme evolueert naar een meer gematigd, democratisch populisme: 'Het revolutionaire socialisme werd de sociaaldemocratie, het sterke anti-etatistische kerkelijke gezag werd de christendemocratie. Zo ook kan extreem-rechts evolueren naar rechts-radicaal.'³¹ Zo'n democratisch populisme is nog steeds tegen het establishment – 'de linkse kerk' – en tegen de politieke elite, maar opereert binnen de grenzen van de parlementaire democratie.

In dit mildere scenario ontwikkelen radicale nationalistische partijen, eens aan de macht, zich tot meer gematigde conservatieve partijen. Onderzoek van de Britse politicoloog Fred Paxton naar de deelname van radicaal-rechtse partijen aan het lokaal bestuur in West-Europa laat zien dat dit inderdaad kan leiden tot 'mainstreaming' van deze partijen, tot het opschuiven naar het midden en tot ideologische deradicalisering.³² Cruciaal daarvoor is echter het politieke stelsel en de aanwezigheid van institutionele tegenwichten. De kans op matiging is het grootst in landen met een consensueel stelsel, zoals Zwitserland en in mindere mate Oostenrijk, waarin er sprake is van veel institutionele checks-and-balances en waarin de grote hoeveelheid partijen coalities onvermijdelijk maakt. Dat ligt anders in landen met een majoritair kiesstelsel op lokaal niveau en een grote macht voor de burgemeester, zoals in Frankrijk en Italië.

Nederland heeft een goede uitgangspositie voor dit mildere scenario. Ons land is bij uitstek een consensuele democratie, zowel op nationaal als op lokaal niveau, met een zwakke positie voor de premier en de burgemeester

en met veel evenwicht van machten. De lage kiesdrempels en het stelsel van evenredige vertegenwoordiging zorgen ervoor dat nieuwe partijen relatief snel toegang hebben tot het politieke systeem. Zo corrigeert de parlementaire democratie zichzelf. Tegelijkertijd maakt dat open kiesstelsel coalities en compromissen onvermijdelijk. Dat houdt autocratisering op een afstand, anders dan in landen met meerderheidsstelsels, zoals de vs en Hongarije.

Een bemoedigend voorbeeld, ter afsluiting, is de gang van zaken rond Leefbaar Rotterdam. Na de dood van Pim Fortuyn in 2002 was dit een verbitterde, radicale nationalistische partij met uitgesproken negatieve standpunten over migratie en de islam. Misschien herinnert u zich nog hoe onbeschoft de partij destijds de nieuwe Marokkaans-Nederlandse burgemeester Aboutaleb verwelkomde. In de decennia erna werd de partij echter een vaste coalitiepartner in het gemeentebestuur van Rotterdam. De partij leverde wethouders en nam bestuurlijke verantwoordelijkheid, zelfs bij voor hen gevoelige thema's zoals de vestiging van asielzoekerscentra in de gemeente. In veel opzichten is Leefbaar in Rotterdam inmiddels de opvolger van de PvdA en het CDA als bestuurlijke volkspartij.

En over pacificatie gesproken: wie had destijds kunnen voorspellen dat uitgerekend Leefbaar Rotterdam en de moslimpartij DENK na de lokale verkiezingen van 2022 gebroederlijk in één coalitie zouden zitten? Dit alles heeft ervoor gezorgd dat de stad bestuurbaar is gebleven. En het heeft er ook aan bijgedragen dat niet alleen de ouders van Fleur en Floris zich vertegenwoordigd voelen, maar ook die van Kim en Kevin.

10 Verantwoording

In dit boek hebben we gebruikgemaakt van een reeks van databronnen om inzicht te krijgen in de rol van opleiding in samenleving en politiek. Hieronder lichten we kort toe hoe de opleidingsniveaus zijn ingedeeld en welke gegevens we hebben gebruikt per hoofdstuk en onderwerp.

Opleiding

Opleiding is de centrale variabele in dit boek. Voor onze analyses hebben we gebruikgemaakt van meerdere databronnen, waaronder die van het Nationaal Kiezersonderzoek (NKO), Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS), Parlementair Documentatie Centrum (PDC)/Montesquieu Instituut, Sociaal Cultureel Planbureau (SCP) en het Partijledenonderzoek van de Universiteit van Leiden.

Een complicerende factor bij de vergelijking van deze data is dat het begrip *opleidingsniveau* niet altijd op een uniforme manier wordt gemeten. Niet alleen hanteren verschillende onderzoeken elk hun eigen indeling van onderwijsniveaus, ook het onderwijsstelsel zelf is door de tijd heen veranderd. Opleidingen als mulo en hbs bestaan inmiddels niet meer, waardoor het lastig is om deze een-

op-een te koppelen aan de huidige structuur van vmbo, havo, vwo of mbo. Hierdoor zijn de categorieën die in oudere datasets worden gebruikt niet altijd vergelijkbaar met nieuwere gegevens.

Het CBS hanteert een gestandaardiseerde vijfdelige indeling voor het hoogst behaalde opleidingsniveau. Voor de opleidingsgegevens van het CBS baseren we ons op de Enquête Beroepsbevolking (EBB), uitgevoerd onder personen van 15 tot 90 jaar in Nederland. Bij de gegevens van het CBS gaat het meestal om de beroepsbevolking van 15-75 jaar. Voor regionale opleidingsgegevens is gebruikgemaakt van het CBS Opleidingsniveaubestand. Tabel 10.1 toont de CBS-indeling. Soms wordt deze door het CBS teruggebracht tot een driedeling waarbij 11 en 12 gelden als *laag*, 21 als *midden* en 31 en 32 als *hoog*.

Tabel 10.1: Indeling opleidingsniveaus van het CBS

Code	Opleidingsniveau	Omschrijving
11	Basisonderwijs	Groep 1 t/m 8 van het basisonderwijs en speciaal basisonderwijs
12	Vmbo, havo-/vwo-onderbouw, mbo 1	Onderbouw van havo/vwo, alle leerwegen van het vmbo, entree-opleiding (mbo 1)
21	Havo, vwo, mbo 2-4	Bovenbouw havo/vwo, mbo-niveau 2 t/m 4
31	Hbo-/wo-bachelor	Associate degree, hbo-bachelor, wo-bachelor, 4-jarige hbo-opleidingen
32	Hbo-/wo-master, doctor	Hbo-master, wo-master, promotie-trajecten (doctor)

In het NKO 2023 is opleiding gemeten via de volgende surveyvraag: ‘Wat is de beste omschrijving van de opleiding waar u als laatste een diploma, akte of getuigschrift

hebt gehaald?’ Dat leidt tot maar liefst elf verschillende opleidingen. In onze analyses voor dit boek hebben we meestal gebruikgemaakt van een *gehercodeerde* versie van deze vraag (V368-recode). Daarbij zijn de elf onderwijsroutes samengevoegd tot zes overzichtelijke opleidingsniveaus. In de analyses is deze indeling gebruikt wanneer we hebben gewerkt met de NKO 2023-data. Tabel 10.2 geeft een overzicht van de indeling die is gebruikt.

Tabel 10.2: Indeling opleidingsniveaus in het NKO 2023 (V368_recode)

V368_recode	Omschrijving	Specifieke opleidingen (V368)
1	Basisonderwijs	Basisschool, lager onderwijs
2	Vmbo/mavo	Lager beroepsonderwijs (vmbo-b, vmbo-k, praktijkonderwijs, vglo, lavo, lts, huishoudschool)
3	Mbo	Vmbo-t, mavo, mulo, 3-jarige hbs
		Mbo niveau 1 t/m 4, mts
4	Havo/vwo	Havo, vwo, hbs, gymnasium, atheneum
5	Hbo	Hbo, hts, heao, kweekschool, sociale of pedagogische academie
6	Wetenschappelijk onderwijs (wo)	Universitaire bachelor, universitaire master, drs., Doctoraat (dr., PhD)

Eerdere NKO-onderzoeken gebruikten een iets andere, maar grotendeels vergelijkbare indeling van opleidingsniveaus. Ook het Partijledenonderzoek, dat we in hoofdstuk 5 hebben gebruikt, hanteert een indeling die aansluit bij die van het NKO.

Onderzoeksgegevens

De gegevens in hoofdstuk 3 over sociale scheidslijnen en in hoofdstuk 6 over lidmaatschap van maatschappelijke organisaties zijn afkomstig van het CBS. Deze gegevens van het CBS zijn gebaseerd op het onderzoek Sociale Samenhang en Welzijn (ssw) dat is uitgevoerd in de periode 2012-2024.

Onze analyses in hoofdstuk 4, hoofdstuk 5 en hoofdstuk 8 zijn in belangrijke mate gebaseerd op de gegevens van het NKO 2023. De Nationale Kiezersonderzoeken worden uitgevoerd onder auspiciën van de Stichting Kiezersonderzoek Nederland (SKON). Sinds 1971 worden voorafgaand aan en na afloop van de Tweede Kamerverkiezingen grootschalige enquêtes gehouden. Respondenten worden daarin bevraagd over hun stemgedrag, politieke voorkeuren, opvattingen over beleid, vertrouwen in politiek, media- en nieuwsgebruik, en allerlei sociaal-demografische kenmerken. De vragenlijsten, codeboeken en datasets zijn vrij beschikbaar via www.dpes.nl en via DANS <https://dans.knaw.nl/>. In hoofdstuk 4 geven figuren 4.1 en 4.2 de politieke opvattingen weer die in het NKO zijn uitgevraagd. Tabel 10.3 licht toe wat de uiterste posities op de gebruikte schaal betekenen. Daarnaast hebben we in hoofdstuk 5 ook gebruikgemaakt van gegevens van Onderzoek en Statistiek Amsterdam, die beschikbaar zijn via: <https://onderzoek.amsterdam.nl/>.

Tabel 10.3: Toelichting op de 1-7-schaal van politieke opvattingen (gebruikt in figuur 4.1 en figuur 4.2).

Onderwerp	Schaal (1 = ... , 7 = ...)
Euthanasie	(1) Verboden – (7) Toegestaan
Inkomensverschillen	(1) Groter – (7) Kleiner
Criminaliteit	(1) Te zwaar bestraft – (7) Te licht bestraft
Maatregelen klimaatverandering	(1) Te ver – (7) Niet ver genoeg
Europese eenwording	(1) Moet nog verder gaan – (7) Is al te ver gegaan
Asielzoekers	(1) Meer toelaten – (7) Terugsturen
Minderheden	(1) Behoud eigen cultuur – (7) Volledig aanpassen

De analyses in hoofdstuk 7 over de opleidingsachtergrond en loopbanen van ambtsdragers zijn gebaseerd op meerdere bronnen:

- Voor de opleidingsachtergrond van ministers is gebruikgemaakt van het promotieonderzoek van Ineke Secker, die in haar dissertatie gegevens verzamelde over alle ministers van 1848 tot en met 1990 (kabinet-Lubbers).¹ Deze gegevens zijn door ons geactualiseerd en uitgebreid tot en met het kabinet-Schoof, op basis van biografische informatie verzameld door het PDC/Montesquieu Instituut.
- Voor de opleiding van Tweede Kamerleden door de tijd heen, weergegeven in figuur 7.1, is gebruikgemaakt van onderzoek van Joop van den Berg.² Ook deze gegevens zijn geactualiseerd en aangevuld met behulp van de biografische informatie van het PDC/Montesquieu Instituut.

- Voor het deelonderzoek naar ambtsdragers op andere bestuursniveaus, zoals gemeenten en provincies, is gebruikgemaakt van informatie uit de Staat van het Bestuur, een tweejaarlijkse rapportage van BZK. Daarnaast is het Staat van het Bestuur Dashboard geraadpleegd (www.staatvanhetbestuurdashboard.nl), dat actuele en toegankelijke data bevat over onder meer opleidingsniveau, geslacht en leeftijd van raadsleden, wethouders, burgemeesters, Statenleden en gedeputeerden.
- De gegevens over de opleidingsachtergrond van ambtenaren zijn afkomstig uit verschillende bronnen. Voor de historische cijfers is gebruikgemaakt van een publicatie van Frits van der Meer,³ aangevuld met actuele cijfers van het CBS. Daarnaast is voor het jaar 2024 gebruikgemaakt van het Werkonderzoek, uitgevoerd door MOOZ in opdracht van het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (BZK). Dat biedt gedetailleerd inzicht in de opleiding van ambtenaren.

Eerder werk

Delen van dit boek bouwen voort op eerdere publicaties en lezingen. We hebben uiteraard ruim gebruikgemaakt van de eerste uitgave van dit boek, die begin 2011 verscheen bij Uitgeverij Bert Bakker/Prometheus als *Diplomademocratie. Over de spanning tussen meritocratie en democratie*. Ook hebben we geput uit onze internationaal vergelijkende studie *Diploma Democracy. The Rise of Political Meritocracy*, die in 2017 verscheen bij Oxford University Press.

Onderdelen van hoofdstuk 3 zijn gebruikt voor de afscheidsrede van de eerste auteur aan de Universiteit Utrecht op 29 november 2024. Een eerste versie van

hoofdstuk 4 is door ons gepresenteerd als paper op de NIG-conferentie in Gent op 7 februari 2025. Ook lag dit hoofdstuk aan de basis van onze Machiavelli-lezing 'Diploma's als politieke scheidslijn', die is uitgesproken in Den Haag op 19 februari 2025. Voor hoofdstuk 7 hebben we gebruikgemaakt van ons hoofdstuk 'De meritocratisering van de politieke elite', dat in 2016 verscheen in de bundel *Meritocratie. Op weg naar een nieuwe klassensamenleving*.⁴

Noten

Woord vooraf

- 1 Van de Werfhorst 2015.
- 2 Hakhverdian & Schakel 2017: 5.
- 3 Zie bijvoorbeeld Markovits 2019; Sandel 2020; Goodhart 2020; Wooldridge 2021; Grossman & Hopkins 2024. En zie voor ons land bijvoorbeeld Vuyk 2017.

1 Hoe meritocratie en diplomademocratie ons land verdelen

- 1 Onderwijsinspectie 2016: 24.
- 2 Putnam 2015.
- 3 Sommer 2024.
- 4 Michels 1911.
- 5 Van den Berg 1983; Secker 1991.

2 De opkomst van de meritocratie

- 1 Young 1994: xiv.
- 2 Dench 2006.
- 3 Sen 2000: 5.
- 4 Mijs 2015: 3.
- 5 Whelan & Lyte 2004: 10.
- 6 McNamee & Miller 2009: 14.
- 7 Van Daalen en De Regt 2004: 528.
- 8 Van Heek 1973: 180.
- 9 Van Daalen & De Regt 2004: 533.
- 10 Bron: cbs. In 1972 en 1973 zijn geen gegevens bekend van ingeschrevenen vanwege een inschrijvingsboycot.

- 11 Dronkers en Van de Werfhorst 2016.
- 12 Dronkers en Van de Werfhorst 2016: 37.
- 13 Van der Brug 2013.
- 14 Bourdieu 1984; 2006.
- 15 Woodhall 2001.
- 16 Van de Werfhorst & Dronkers 2016: 59.
- 17 OECD 2010: 188.
- 18 Causa et al. 2009: 18.
- 19 Grundiza & Lopez Vilaplana 2013: 3.
- 20 Markovits 2020: 84.
- 21 Collins 1979; Treiman et al. 2003; Lauder et al. 2006.

3 *Opleiding als sociale scheidslijn*

- 1 In 2024 kreeg 51 procent van de leerlingen in groep 8 een definitief advies havo, havo/vwo of vwo; en 49 procent kreeg een advies voor een van de vormen van vmbo. Bron: CBS: <https://open-data.cbs.nl/#/CBS/nl/dataset/84274NED/table>.
- 2 Zie bijvoorbeeld: Lipset & Rokkan 1967; Bornschier 2009; Deegan-Krause 2007.
- 3 Bron: CBS, 13de Algemene Volkstelling, 31 mei 1960, in het bijzonder deel 08A, Tabel 1a en deel 09, H2, p. 14. Geraadpleegd via: <http://www.volkstellingen.nl/nl/volkstelling/jaartelling-deelview/VT196009/index.html>.
- 4 <https://www.cbs.nl/nl-nl/cijfers/detail/85453NED?q=2025>
- 5 CBS statline 2024, Bevolking: hoogst behaald onderwijsniveau en herkomst, 2024 2de kwartaal; <https://www.cbs.nl/nl-nl/cijfers/detail/85271NED?q=beroepsbevolking%20&%20opleiding>. Geraadpleegd september 2024.
- 6 Bron: CBS.
- 7 Volker, Andriessen & Posthumus 2014.
- 8 Volker 2022.
- 9 Van der Houwen, Kloosterman & Te Riele 2010:191.
- 10 <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2023/15/opleidingssegregatie-in-nederland-gedaald>.
- 11 Te Riele et al 2012.
- 12 Te Riele et al 2012.
- 13 Bron: Te Riele et al. 2012.
- 14 Zie Kalmijn & Uunk 2015: 392; 399.
- 15 Schulenberg & Buitenhuis 2021: 465.
- 16 Kuipers 2001.

- 17 Kuipers & Van den Haak 2014.
- 18 Zie voor verschillen in mediagebruik: Bos, Kruijkemeijer & De Vreese 2014.
- 19 Bloothoof & Onland 2011: 32-34.
- 20 De Voogd & Cuperus 2021.
- 21 Bron: CBS, zie: <https://www.clo.nl/indicatoren/nl210016-hbo-en-wo-gediplomeerden-2024>
- 22 <https://decorrespondent.nl/9617/in-het-politieke-landschap-heeft-de-biblebelt-een-duurzaam-zusje-gekregen-de-green-belt/12e0d7e1-dice-036b-218b-f1409d94a83e>.
- 23 De Voogd 2011.
- 24 Van Eijk 2010.
- 25 Zeldenrijk 2010.
- 26 Van der Houwen 2010: 45.
- 27 Onderzoekers van het SCP (Vogels, Turkenburg & Herweijer 2021: 10) constateren dat: 'op vestigingen met alleen aanbod van havo en vwo [komt] 53 procent van de leerlingen uit het hoog opgeleide milieu, op vestigingen met alleen aanbod van vwo loopt dat op tot 70 procent. Bij dat laatste cijfer speelt mee dat leerlingen met hoog opgeleide ouders niet alleen meer dan andere leerlingen gymnasium volgen, maar dan ook nog vaker voor een categoriaal gymnasium hebben gekozen, vooral als de ouders academisch zijn opgeleid. In vestigingen met alleen aanbod van de vmbo basis- of kaderberoepsgerichte leerweg of een breed aanbod van vmbo-leerwegen heeft slechts 17 procent respectievelijk 20 procent hoog opgeleide ouders.'
- 28 Vogels, Turkenburg & Herweijer 2021: 9.
- 29 Van den Bulk 2011.
- 30 <https://www.cbs.nl/nl-nl/visualisaties/monitor-brede-welvaart-en-de-sustainable-development-goals/verdeling/verdeling-stapeling>.
- 31 <https://longreads.cbs.nl/materiele-welvaart-in-nederland-2024/inkomen-van-personen/>.
- 32 Bron: CBS.
- 33 Bron: CBS <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2025/07/minder-werknemers-met-flexibel-contract>.
- 34 Huijnk & Josten 2024: 47.
- 35 CBS statline 2023. Eenzaamheid en persoonskenmerken. <https://www.cbs.nl/nl-nl/cijfers/detail/85766NED>. Geraadpleegd 10 september 2024.

- 36 Zie voor een overzicht: <https://www.pharos.nl/factsheets/socialeconomische-gezondheidsverschillen-segy/>.
 - 37 CBS statline 2023, Gezonde levensverwachting; geslacht, leeftijd en onderwijsniveau. <https://www.cbs.nl/nl-nl/cijfers/detail/84842NED?dl=5BA12>. Geraadpleegd 10 september 2024.
 - 38 De Graaf, Ten Have & Van Dorsselaer 2010.
 - 39 CBS statline 2024, Gezondheid en zorggebruik, persoonskenmerken. <https://opendata.cbs.nl/#/CBS/nl/dataset/85454NED/table>. Geraadpleegd 10 september 2024.
 - 40 Elchardus 2012: 337; Spruyt 2012: 207-9; 2014: 96.
 - 41 Kuppens et al. 2018; Van Noord et al. 2019; Muis 2024.
 - 42 Muis 2024: hoofdstuk 3.
 - 43 Kuipers & Van den Haak 2014: 201-203.
 - 44 Kuipers & Van den Haak 2014.
-
- 4 *Opleiding als politieke scheidslijn*
 - 1 De term 'klootjesvolk' werd niet alleen door Van Duijn, maar ook door andere provo's veelvuldig gebruikt. Het is een wat archaïsch woord dat al in de zeventiende eeuw werd gebruikt om 'het gepeupel' mee aan te duiden. Zie <https://historiek.net/hoe-wangelatich-is-het-klootjesvolk/53861/>. Vermoedelijk klinkt de gymnasiale achtergrond van Van Duijn hierin door. Het woord is immers nauw verwant aan termen als 'plebs' of 'hoi polloi' die destijds in bourgeoiskringen en op gymnasia werden gebruikt om het gewone volk mee aan te duiden.
 - 2 Van Duijn 1966: 71.
 - 3 Inglehart (1977).
 - 4 Ignazi 2003; Van der Waal & Achterberg 2006.
 - 5 Zie bijvoorbeeld Aarts & Thomassen 2008.
 - 6 De Wilde et al. 2019.
 - 7 Zie voor een helder overzicht Otjes 2021.
 - 8 Al bij het NKO van 1994 noemden respondenten immigratie en integratie als een van de belangrijkste maatschappelijke problemen. In de decennia erna hebben deze thema's altijd in de top gestaan van de lijst van grote maatschappelijke problemen volgens burgers. Zie Aarts & Thomassen 2008; Dekker & Den Ridder 2011: 35-36; WRR 2020: 75-76.
 - 9 Converse 2006.
 - 10 Bron NKO 2023.

- 11 Bron: NKO 2023. De indeling van politieke opvattingen in deze figuur is gebaseerd op een schaal van 1 tot 7. Een toelichting op de betekenis van deze schaal per onderwerp is te vinden in de verantwoording.
- 12 Houtman, Achterberg & Derks 2008; De Koster et al. 2010; Dekker & Den Ridder 2011: 66, 72.
- 13 Zie Bekkers 2024 en Martin & Islar 2021.
- 14 Zie bijvoorbeeld: Dekker 2009; Dekker & Den Ridder 2011: 67; Standard Eurobarometer 66/Autumn 2006: 6-16; 71/September 2009: 98.
- 15 Dekker 2009: 128-130.
- 16 Wille 1994: 147.
- 17 Bron: NKO 2023.
- 18 Zie hiervoor Dekker et al. 2016; Harteveld & van der Pas 2024: 272.
- 19 Bron: NKO 2023.
- 20 De Vries & Hobolt (2020).
- 21 Ganzenboom & Arab 2019.
- 22 Bron: NKO 2023.
- 23 Zie hiervoor Hooghe & Marks 2025.
- 24 Van der Waal et al., 2007: 416-17; Kriesi et al., 2008; Stubager, 2010; Bornschier, 2009; Kitschelt & Rehm 2024; Piketty & Sandel 2025.
- 25 Hooghe et al. 2024: 8.
- 26 Kitschelt & Rehm 2024.
- 27 Houtman, Achterberg & Derks 2008; Häusermann & Kitschelt 2024.
- 28 Bron: Jacobs & Lubbers 2023.
- 29 Zie bijvoorbeeld: <https://www.trouw.nl/politiek/faber-drijft-oppositie-met-solistische-werkwijze-tot-wanhoop~bdcd9174/?referrer=https://duckduckgo.com/>.
- 30 Bron: NKO 2023.
- 31 Dekker 2019.
- 32 Bron: NKO 2023.
- 33 Ceka & Magelhaes 2014, 2016; Bedock 2020; Trüdinger & Bächtiger 2023.
- 34 Ceka & Magelhaes 2014: 2-3.
- 35 Zie hiervoor bijvoorbeeld: Kriesi et al. 2006; 2012.
- 36 Hurenkamp et al. 2024.
- 37 Zie bijvoorbeeld Van Slobbe 2019; De Voogd & Cuperus 2021.

- 38 Deze passage is gebaseerd op Bovens, Dekker & Tiemeijer 2014: 18-19.
 - 39 Zie hiervoor Damhuis 2020 en Damhuis & Westheuser 2024.
 - 40 Zie hiervoor bijvoorbeeld Van de Werfhorst en Kraaykamp 2001; Campbell 2006; Kam en Palmer 2007; Persson 2015. Kunst (2022) geeft in zijn dissertatie een uitstekend overzicht van dit debat.
 - 41 Stubager (2008: 344) toont met zijn onderzoek aan dat hoger onderwijs universele waarden bevordert, wat leidt tot diepgevoerde verschillen in autoritair-libertaire waarden als gevolg van verschillen in socialisatie-ervaringen tussen universitair en praktisch opgeleiden.
 - 42 Dekker & Van der Meer 2009: 148.
 - 43 Hooghe et al. 2025: 13.
 - 44 Zie hiervoor Kunst 2022, hoofdstuk 3.
 - 45 Zie bijvoorbeeld Thijs et al. 2019.
 - 46 Zie Mulder 2024, hoofdstuk 6.
 - 47 Zie Kunst 2022, hoofdstuk 5.
 - 48 Stubager 2009; Spruyt & Kuppens, 2015; Kuppens et al. 2018.
 - 49 Zie hiervoor Bovens & Wille 2017; Norris & Inglehart (2019); Sobolewska & Ford (2020); Grossmann & Hopkins 2024.
-
- 5 *De participatiekloof*
 - 1 Van Westerloo 2004: 9-11.
 - 2 Zie bijvoorbeeld: Almond & Verba 1963: 379-387; Verba & Nie 1972: 95-101; Verba, Nie & Kim 1978; Kaase & Marsh 1979; Rosenstone & Hansen 1993; Verba, Schlozman & Brady 1995: 433; Nie, Junn & Stehlik-Barry 1996; Lijphart 1997: 2-3; Gesthuizen 2005.
 - 3 Converse 1972: 324.
 - 4 Achen 1992.
 - 5 Milbrath 1965.
 - 6 Bron: NKO 2023.
 - 7 Vollaard & Jansen 2022.
 - 8 Green 2010: 4.
 - 9 Smets & Van Ham 2013.
 - 10 Enige voorzichtigheid is geboden bij deze gegevens. Bij het NKO wordt aan respondenten gevraagd of ze hebben gestemd. Een dergelijke zelf-rapportage kan afwijken van wat mensen feitelijk hebben gedaan. Niet-stemmers kunnen zich schamen en so-

- ciaal wenselijke antwoorden geven. Van het nko is bekend dat dit tot over-rapportage leidt (Schmeets 2007). Vermoedelijk zijn de verschillen tussen opleidingsgroepen groter dan het nko aangeeft.
- 11 Vollaard et al 2022: 31.
 - 12 Bron: Onderzoek en Statistiek Amsterdam.
 - 13 Vollaard et al. 2022: 38; 44-45.
 - 14 Per 1 januari 2025 lag het totaal aantal leden op 393.066. Bij de Tweede Kamerverkiezingen van november 2023 was 2,9 procent van de 13.473.750 kiesgerechtigden die Nederland telde lid van een politieke partij. Begin 2021 was dat nog 2,4 procent. Bron: DNPP.
 - 15 Den Ridder, Van Holsteijn & Koole 2009: 10.
 - 16 Den Ridder et al. 2019.
 - 17 Bron: Leids Partijledenonderzoek 2017.
 - 18 Theocharis et al. 2021.
 - 19 Bron: nko 2023.
 - 20 De Moor 2017; Theocharis et al. 2021.
 - 21 Bovens en Wille 2017: 74-75.
 - 22 Waeterloos 2022b.
 - 23 Waeterloos 2022b.
 - 24 Waeterloos 2022a.
 - 25 <https://nos.nl/artikel/2543648-driehoek-amsterdam-bezorgd-over-druk-op-politie-door-toenemend-aantal-demonstraties>.
<https://www.nrc.nl/nieuws/2025/02/03/politiecijfers-amsterdam-steeds-meer-demonstraties-en-verwarde-mensen-te-weinig-agenten-a4881863>
 - 26 Deze trend beperkt zich niet tot Nederland. Wereldwijd, zo laat onderzoek van Jacqueline Stekelenburg (2023) zien, doen steeds meer mensen mee aan protestacties en is demonstreren uitgegroeid tot een van de belangrijkste manieren waarop burgers hun stem laten horen.
 - 27 Zie Wille 2001:100-102; Van Stokkom 2003; Sanders 1997; Hartman 1998; Hooghe 1999.
 - 28 Hartman 2000.
 - 29 Van Noije 2016.
 - 30 Visser 2023.
 - 31 Engbersen et al. 2015.
 - 32 Dekker & Den Ridder 2022; Vollaard et al., 2022; Krouwel et al., 2018

- 33 Zie bijvoorbeeld: Almond & Verba 1963: 315-316; Verba, Schlozman & Brady, 1995; Nie, Jun & Stehlik-Barry 1996; Teorell, Sum & Tobiasen 2007: 399-403; Lauglo & Oia 2008: 13.
- 34 Bovens & Wille 2010.
- 35 Nie et al. 1996: 40-44.
- 36 Bron: NKO 2023.
- 37 Zie bijvoorbeeld Hurenkamp, Tonkens & Duyvendak 2006.
- 38 Zie ook Dekker & Uslaner 2001; Gesthuizen 2005.
- 39 Zie verder: Campbell 2006; Beck et al. 2008.
- 40 Zie Keating & Janmaat 2016.
- 41 Gesthuizen 2005: 92.
- 42 Aalbers 2006.
- 43 Schut et al. 2024: 40-41.
- 44 Persson, Lindgren & Oskarsson, 2016.
- 45 Zie bijvoorbeeld Thijs et al. 2019.
- 46 Zie Mulder 2024, hoofdstuk 6.
- 47 Kam & Palmer 2008; Janmaat & Mons 2011; Janmaat et al. 2014; Eckstein et al. 2012; Persson 2015. Zie ook Hakhverdian, Van der Meer & Mulder 2024: 300-302.
- 48 Zie bijvoorbeeld Gesthuizen 2005.
- 49 Wille 2009.

6 De meritocratisering van het middenveld

- 1 Zie hiervoor: <https://www.bd.nl/politiek/streep-door-gehate-wet-over-rol-verpleegkundigen~adbcae97/>; <https://www.bd.nl/binnenland/beroep-verpleegkundige-opnieuw-onder-de-loep-na-felle-protesten~af9f2do5/>; <https://www.trouw.nl/zorg/minister-bruins-geeft-gehoor-aan-protest-van-verpleegkundigen~b413b63f/>.
- 2 Putnam 2000: 290.
- 3 Gebaseerd op SCP (2009: 246) en NKO 2023.
- 4 De Hart 2005: 32-36, 53.
- 5 Bron: CBS 2023.
- 6 SCP 2009: 241.
- 7 Zie hiervoor: Duyvendak & Hurenkamp 2004.
- 8 Skocpol 2003.
- 9 Klüver 2012.
- 10 Klüver & Saurugger 2013.
- 11 Zie Kriesi 1989.
- 12 Hilton et al., 2013.

- 13 Saurugger 2012.
 - 14 Commissie Beroepsvorming BVPA (2020), BVPA Basisrapport Ledenonderzoek 2020, p. 4; zie <https://bvpa.nl/actueel/nieuws/onderzoek-2020-onder-bvpa-leden-vraagt-om-verjonging-toegesneden-beroepsvorming-en-versterking-van-d>.
 - 15 Brandsen 2004.
 - 16 <https://nos.nl/nieuwsuur/collectie/13938/artikel/2479920-onderzoek-de-twee-gezichten-in-corporatieland>.
 - 17 Zie Koole 2019.
 - 18 Zie bijvoorbeeld TNO 2021 en Versantvoort et al. 2024.
 - 19 Zie <https://organisaties.overheid.nl/Adviescolleges/>; geraadpleegd 3 april 2025.
 - 20 Oldersma et al. 1999.
 - 21 Van Ingen & Van der Meer, 2016.
 - 22 Van Westerloo 2004: 145.
 - 23 Zie Hoppe & Halffman 2004: 55, maar ook al Schattschneider 1960: 35.
 - 24 Zoals de Amerikaanse politieke sociologe Theda Skocpol (2003: 134) het uitdrukte: ‘Members are a non-lucrative distraction.’
-
- 7 *De politieke elite als academische elite*
 - 1 <https://resources.huygens.knaw.nl/bwn1880-2000/lemmata/bwn6/schaefer>.
 - 2 https://www.parlement.com/id/vm6tbxw5vlx8/r_f_rachel_van_meetelen.
 - 3 https://www.parlement.com/id/vg09llk9rzrp/f_c_g_m_frans_timmermans.
 - 4 Van den Berg 1983; Secker 1991.
 - 5 Bron: zie verantwoording.
 - 6 Moquette 1966: 135.
 - 7 Zie Secker 2000: 292 en Cotta & Best 2000: 514-516.
 - 8 Gaxie & Godmer 2007: III.
 - 9 Zie voor het vk bijvoorbeeld Jun 2003: 173.
 - 10 De verklaring voor deze bijzondere positie van de noordse landen ligt vooral in het grotere aantal middelbaar opgeleide Kamerleden. Een middelbare opleiding wordt in deze landen gezien als ‘a valuable resource producing the same legitimatising effect as university degrees do in other countries’ (Gaxie & Godmer, 2007: 114).
 - 11 Beauvallet-Hadad et al. 2016: 115.

- 12 <https://www.politico.eu/article/what-to-study-to-join-the-eu-bubble-careers-eu-university-studies-europe-parliament/>.
- 13 Van den Braak 1998: 127, 186-188.
- 14 Gebaseerd op: Van den Braak 1998 (gegevens tot 1995) en het Biografisch Archief, PDC/Montesquieu Instituut (gegevens vanaf 1995).
- 15 Van den Braak 1998: 238-240.
- 16 Van den Braak 1998: 238.
- 17 Daalder 1974.
- 18 Van den Braak 1998: 119.
- 19 Van den Braak 1998: 176-179.
- 20 Bron: Van den Braak 1998: 344 (gegevens tot 1995) en het Biografisch Archief, PDC/Montesquieu Instituut (gegevens vanaf 1995).
- 21 Bron: Secker 1991: 84 en Parlement & Politiek (www.parlement.com). Voor de periode 1848 tot 1990 hebben we ons gebaseerd op de gegevens van Ineke Secker (1991; 2000). Zij heeft achtergronddata, inclusief opleidingsniveau, verzameld voor alle Nederlandse ministers vanaf 1848 tot en met het laatste kabinet-Lubbers. Wij hebben haar gegevens vervolgens aangevuld voor de ministers van de beide paarse kabinetten en van alle kabinetten-Balkenende en -Rutte. Dat is gebeurd op basis van de biografieën die zijn opgesteld door het Parlementair Documentatie Centrum (PDC) van de Universiteit Leiden en die beschikbaar zijn via de website Parlement en politiek (www.parlement.com). Zie verder de verantwoording aan het einde van dit boek.
- 22 Thiébauld 1991.
- 23 Bovens & Wille 2017: 118-120.
- 24 Bovens & Wille 2017: 121.
- 25 Bron: <https://www.staatvanhetbestuurdashboard.nl/>.
- 26 Bronnen: VNG 1980; Lensink 1994: 49; Staat van Bestuur 2014-2024.
- 27 Dit is zonder overheidsbedrijven, maar wel inclusief zbo's. Bron: Van der Meer 2021: 297 (voor de jaren 1960-2010) en CBS (voor 2014-2024).
- 28 <https://www.binnenlandsbestuur.nl/carriere/nieuwe-generatie-ambtenaren-hoger-opgeleid>.
- 29 Bron: Secker 1991: 94 en Parlement & Politiek (www.parlement.com).
- 30 Zie Aberbach, Putnam & Rockman 1981; Cotta & Best 2000: 17.
- 31 Van den Berg & Van den Braak 2004; Van den Berg 2007.

- 32 Zie ook Gaxie & Godmer 2007: 125-129.
- 33 Norris 1997: 209.
- 34 Nie et al. 1996: 45.
- 35 't Hart & Wille 2006.
- 36 Gaxie & Godmer 2007: 129.
- 37 Zie hiervoor Koole 1992.
- 38 Koole et al. 2000: 48.
- 39 Hillebrand 1992.
- 40 Cotta & Best 2000: 495.
- 41 Een vergelijkbaar patroon van democratisering en professionalisering van de elite is ook zichtbaar in het Nederlandse bedrijfsleven. In de afgelopen decennia is in ons land het 'old boys network' dat werd gedomineerd door adellijk en patriciaat grotendeels vervangen door een tamelijk los, internationaal georiënteerd en meritocratisch netwerk van zeer hoog opgeleide professionals. Zie hiervoor Heemskerk 2007.

8 *Waarom diplomademocratie een probleem is*

- 1 Parry, Moyser & Day 1992:5.
- 2 Kriesi 2005.
- 3 Zie bijvoorbeeld Budge (1996: 6): 'The mass of citizens are not qualified to decide high policy.'
- 4 Schumpeter 1943: 283.
- 5 Zie voor een consistent pleidooi vanuit dit perspectief Frissen 2009.
- 6 Cotta & Best 2007: 4.
- 7 Pitkin 1967.
- 8 Carman 2006.
- 9 Mongrain et al. 2024.
- 10 Coffé & Michels 2014.
- 11 Pitkin 1967; Ankersmit 2002.
- 12 Farrell & Scully 2007: 48.
- 13 Verba, Schlozman & Brady 1995: 165.
- 14 Philips 1995: 40.
- 15 Philips 1995: 39.
- 16 Philips 2012: 517.
- 17 Vergelijk Carnes & Lupu 2015; Carnes & Sadin 2015; Allen & Sarmiento-Mirwaldt 2015; Heath 2015; Noordzij 2023.
- 18 Heath 2015: 176.
- 19 Allen & Sarmiento-Mirwaldt 2015: 2.

- 20 Campbell & Cowley 2014: 754.
- 21 Campbell & Cowley 2014: 755. Hun bevindingen worden bevestigd door ander onderzoek. Nicholas Carnes en Noam Lupu (2016a) concludeerden bijvoorbeeld, op basis van vergelijkbare onderzoeken in Groot-Brittannië, de vs en Argentinië, dat hypothetische kandidaten uit de arbeidersklasse even gekwalificeerd worden geacht en evenveel kans hebben om stemmen te krijgen als welvarende en hoogopgeleide kandidaten.
- 22 Spierings et al. 2021: 69-70.
- 23 Spierings et al. 2021: 70.
- 24 Zie hiervoor Van Veen 2014.
- 25 Lijphart 1997: 5.
- 26 Skocpol 2003: 239.
- 27 Skocpol 2004: 13-14.
- 28 Verba, Schlozman & Brady 1995: 512.
- 29 Hakhverdian 2015: 4.
- 30 Hakhverdian 2015: 4.
- 31 Aaldering 2017.
- 32 Schakel & Van der Pas 2021.
- 33 Schakel & Van der Pas 2021: 431. Later onderzoek liet zien dat dit ook in andere landen het geval is. Zie Schakel et al. 2024.
- 34 Zie voor een analyse: Leroy 2020.
- 35 Boterman & Van Gent 2023.
- 36 Zie het pleidooi van Tom van der Meer 2024.
- 37 Bron: NKO 2023.
- 38 Zie bijvoorbeeld Elchardus & Smits 2002; Van Holsteijn & Den Ridder 2005: 85; Becker & Dekker 2005: 351; Tammes & Dekker 2007: 79.
- 39 WRR 2005: 169-171.
- 40 Dekker 2009: 117.
- 41 Bron: NKO 2023.
- 42 Bron: NKO 2023.
- 43 Noordzij 2023; Visser 2023; Van Noord et al. 2023; en Van Noord et al. 2024.
- 44 Zie hiervoor de vergelijkende studie van Van Noord et al. 2023 en ook Van Noord et al. 2024.
- 45 Uttara & Van der Meer 2023.
- 46 Carnes & Lupu 2016b: 42.
- 47 Carnes & Lupu 2016b: 44.
- 48 Carnes & Lupu: 2016b: 36.

- 9 *Hoe verder*
- 1 Noordzij 2023. Zie ook Noordzij et al. 2024.
- 2 Sie Dhian Ho et al. 2025.
- 3 Spruyt & Kuppens 2015; Kuppens et al. 2018.
- 4 Zie bijvoorbeeld Visser 2023 en Noordzij 2023.
- 5 Van den Bulk 2011.
- 6 Zie bijvoorbeeld Amghar 2025.
- 7 Zie ook Goodhart 2020: 278.
- 8 Zie bijvoorbeeld Bovens & Wille 2017: 65-66.
- 9 <https://www.hollandhightech.nl/jaaroverzicht2023/home/nieuws/nwo-debatreeks-het-is-zonde-als-we-in-het-mbo-hbo-en-wo-hetzelfde-willen-zijn>.
- 10 <https://met-summa.nl/doorbraak-in-europees-parlement-mbo-studenten-voortaan-welkom-als-stagiair/>.
- 11 Bos et al. 2014.
- 12 Zie hiervoor Tiemeijer 2014.
- 13 Zie bijvoorbeeld Brunkert et al. 2023: 33-34: 'In a nutshell, not reactionary ideological shifts among lower middle class electoral segments but representation deficits with respect to cultural conservatism fuels the electoral rise of RWP. Indeed, some formerly conservative parties, including center-right parties like the Christian Union in Germany under Merkel, began to pursue a culturally progressive agenda towards ever-growing post-materialist goals. Their programs increasingly catered to the liberal (well-educated) citizenry while those resistant to this change experience an increasing distance between their political view and an ever-changing political landscape. [...] Where RWP-supporters (and non-voters) really stick out is their opposition against migration, plus frustration about not being heard, manifest in particularly low institutional trust and less liberal notions of democracy.'
- 14 Galston 2003: 103.
- 15 Mansbridge 1999: 641.
- 16 Zie Visser 2023.
- 17 Wille (1994) spreekt over 'the accidental activist', Michael Schudson (1998) noemt het de 'monitorial citizen' – in het Nederlands wel vertaald als 'de stand-by-burger'.
- 18 Wille 2018; Van der Meer 2018.
- 19 Lijphart 1997.
- 20 Hibbing & Theiss-Morse 2002.
- 21 Manin 1997.

- 22 De Beus 2001.
 - 23 Aalbers 2006.
 - 24 Wille 1994; Schudson 1998.
 - 25 Wille 1994: 206.
 - 26 Hartman 2000.
 - 27 Van Stokkom 2003.
 - 28 Zie bijvoorbeeld het voorstel van de Staatscommissie Parlementair Stelsel (2018) voor een bindend correctief referendum.
 - 29 Dekker 2019: 98.
 - 30 <https://www.ipsos-publiek.nl/actueel/vertrouwen-in-overheid-gestegen-met-name-onder-lager-opgeleiden/>. Geraadpleegd 5 juli 2024.
 - 31 Van Reybrouck 2008: 63.
 - 32 Zie Paxton 2020 en 2023.
-
- 10 *Verantwoording*
 - 1 Secker 1991.
 - 2 Van den Berg 1983 en 2007.
 - 3 Van der Meer 2021: 296.
 - 4 Bovens & Wille 2016.

Literatuur

- Aalbers, C. (2006). *Aantrekkelijke politiek? Een onderzoek naar jongeren en popularisering van politiek*. Amsterdam: Het Spinhuis.
- Aaldring, L. (2017). Political representation and educational attainment: Evidence from the Netherlands (1994-2010). *Political Studies*, 65(1), 4-23.
- Aarts, K., & Thomassen, J. (2008). Dutch voters and the changing party space 1989-2006. *Acta Politica*, 43(2-3), 203-234.
- Aberbach, J.D., Putnam, R.D., & Rockman, B.A. (1981). *Bureaucrats and politicians in Western democracies*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Achen, C.H. (1992). Social psychology, demographic variables, and linear regression: Breaking the iron triangle in voting research. *Political Behavior*, 14(3), 195-211. <http://www.jstor.org/stable/586227>
- Allen, N., & Sarmiento-Mirwaldt, K. (2015). 'In it together'? The political consequences of perceived discommunities of interest in British politics. *Research & Politics*, 2(2), 1-10.
- Almond, G.A., & Verba, S. (1963). *The civic culture: Political attitudes and democracy in five nations*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Amghar, K. (2025). *Maar dat begrijp jij toch niet: Over het onderschatte belang van het mbo*. Amsterdam: De Correspondent.
- Ankersmit, F.R. (2002). *Political representation*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Beauvallet-Haddad, W., Michon, S., Lepaux, V., & Monicolle, C. (2016). The changing composition of the European Parliament: MEPS from 1979 to 2014. *French Politics*, 14(1), 101-125.

- Beck, L., Michael, S., Jacoby, W.G., Norpoth, H., & Weisberg, H.F. (2008). *The American voter revisited*. Ann Arbor, MI: University of Michigan Press.
- Becker, J., & Dekker, P. (2005). Beeld van beleid en politiek. In *De sociale staat van Nederland 2005* (pp. 328-362). Den Haag: scp.
- Bedock, C. (2020). Citizens' contrasting aspirations about their political system: Entrustment, participation, identification and control. *Frontiers in Political Science*.
- Bekkers, L. (2024). *Social class and the shaping of environmental willingness: End of the world vs. end of the month* (Master's thesis). Utrecht University.
- Berg, J.Th.J. van den. (1983). *De toegang tot het Binnenhof: De maatschappelijke herkomst van Tweede Kamerleden tussen 1849 en 1970*. Weesp: Van Holkema & Warendorf.
- Berg, J.Th.J. van den, & Braak, B. van den. (2004). Kamerleden als passanten in de Haagse politiek: De maatschappelijke herkomst van Tweede Kamerleden 1970-2004. In C.C. van Baalen et al. (red.), *Jaarboek Parlementaire Geschiedenis 2004* (pp. 69-81). Den Haag: SDU.
- Berg, J.Th.J. van den. (2007). Parlementariërs in tijden van politieke turbulentie. In K. Aarts, H. van der Kolk, & M. Rosema (red.), *Een verdeeld electoraat: De Tweede Kamerverkiezingen van 2006* (pp. 139-164). Utrecht: Spectrum.
- Beus, J. de. (2001). *Een primaat van politiek*. Amsterdam: Vossius Pers.
- Bloothoof, G., & Onland, D. (2011). Socioeconomic determinants of first names. *Names*, 59(1), 25-41.
- Borbáth, E., Hutter, S., & Leininger, A. (2023). Cleavage politics, polarisation and participation in Western Europe. *West European Politics*, 46(4), 631-651.
- Bornschier, S. (2009). Cleavage politics in old and new democracies. *Living Reviews in Democracy*, 1. <http://democracy.livingreviews.org>.
- Bos, L., Kruijkemeijer, S., & de Vreese, C. (2014). Gescheiden media? Sociaal-culturele verschillen in mediagebruik. In M. Bovens, P. Dekker, & W. Tiemeijer (red.), *Gescheiden werelden? Een verkenning van sociaal-culturele tegenstellingen in Nederland* (pp. 235-252). Den Haag: SCP en WRR.
- Boterman, W., & Van Gent, W. (2023). *Making the middle-class city: The politics of gentrifying Amsterdam*. New York, NY: Palgrave Macmillan.

- Bourdieu, P. (1984). *Distinction: A social critique of the judgment of taste*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Bourdieu, P. (2006). The forms of capital. In H. Lauder, P. Brown, J.A. Dillabough, & A.H. Halsey (Eds.), *Education, globalisation and social change* (pp. 105-118). Oxford: Oxford University Press.
- Bovens, M., & Wille, A. (2010). The education gap in political participation and its political consequences. *Acta Politica*, 45(4), 393-422.
- Bovens, M., & Wille, A. (2011). Politiek vertrouwen in Nederland: Tijdelijke dip of definitieve daling? In R. Andeweg & J. Thomassen (red.), *Democratie doorgelicht. Het functioneren van de Nederlandse democratie* (pp. 21-43). Den Haag: Boom Lemma.
- Bovens, M., Dekker, P., & Tiemeijer, W. (2014). Sociaal-culturele tegenstellingen in Nederland: De stand van zaken. In M. Bovens, P. Dekker, & W. Tiemeijer (red.), *Gescheiden werelden? Een verkenning van sociaal-culturele tegenstellingen in Nederland* (pp. 9-29). Den Haag: SCP & WRR.
- Bovens, M., & Wille, A. (2016). De meritocratisering van de politieke elite. In M. van Pinxteren & P. de Beer (eds.), *Meritocratie. Op weg naar een nieuwe klassensamenleving* (pp. 165-198). Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Bovens, M., & Wille, A. (2017). *Diplomademocracy. The rise of political meritocracy*. Oxford: Oxford University Press.
- Braak, B. van der. (1998). *De Eerste Kamer. Geschiedenis, samenstelling en betekenis 1815-1995*. Den Haag: Sdu Uitgevers.
- Brandsen, T. (2004). *Quasi-market governance: An anatomy of innovation*. Den Haag: Lemma.
- Brug, M. van der. (2013). *Havo is geen optie: Ontspoorde ambitie in een villadorp*. Amsterdam: Ambo/Anthos.
- Brunkert, L.J., Puranen, B., Turska-Kawa, A., & Welzel, C. (2023). Cultural background of European democracies: Examining the distribution of values and norms (Working paper no. 4.1). TRUEDEM: Trust in European Democracies Project. https://www.truedemdata.eu/truedem/D4.1._Cultural_background_of_European_democracies_-_values_and_social_inequalities.pdf.
- Budge, I. (1996). *The new challenge of direct democracy*. Cambridge: Polity Press.
- Bulk, L. van den. (2011). *Later kan ik altijd nog worden wat ik wil. Statusbeleving, eigenwaarde en toekomstbeeld van leerlingen in het voortgezet onderwijs* (dissertatie). Universiteit Utrecht.

- Campbell, D.E. (2006). What is education's impact on civic and social engagement? In *Measuring the effects of education on health and civic engagement*: Proceedings of the Copenhagen symposium (pp. 25-126). Paris: OECD.
- Campbell, R., & Cowley, P. (2014). What voters want. Reactions to candidate characteristics in a survey experiment. *Political Studies*, 62(4), 745-765.
- Carman, C.J. (2006). Public preferences for parliamentary representation in the UK. An overlooked link? *Political Studies*, 54, 103-122.
- Carnes, N., & Lupu, N. (2015). Rethinking the comparative perspective on class and representation: Evidence from Latin America. *American Journal of Political Science*, 59(1), 1-18.
- Carnes, N., & Lupu, N. (2016a). *Do voters dislike working-class candidates? Voter biases and the descriptive underrepresentation of the working class*. Unpublished manuscript.
- Carnes, N., & Lupu, N. (2016b). What good is a college degree? Education and leader quality reconsidered. *The Journal of Politics*, 78(1), 35-49.
- Carnes, N., & Sadin, M. (2015). The 'mill worker's son' heuristic: How voters perceive politicians from working-class families – and how they really behave in office. *The Journal of Politics*, 77(1), 285-298.
- Causa, O., Dantan, S., & Johansson, A. (2009). Intergenerational social mobility in European OECD countries. OECD Economics Department Working Papers, No. 709. OECD Publishing.
- Ceka, B., & Magalhães, P. (2016). How people understand democracy: A social dominance approach. In M. Ferrin & H.P. Kriesi (eds.), *How Europeans view and evaluate democracy* (pp. 90-110). Oxford: Oxford University Press.
- Coffé, H., & Michels, A. (2014). Education and support for representative, direct and stealth democracy. *Electoral Studies*, 35, 1-11.
- Collins, R. (1979). *The credential society: A historical sociology of education and stratification*. New York, NY: Academic Press.
- Converse, P.E. (1972). Change in the American electorate. In A. Campbell & P.E. Converse (eds.), *The human meaning of social change* (pp. 263-338). New York, NY: Russell Sage.
- Converse, P.E. (2006). The nature of belief systems in mass publics (1964). *Critical Review*, 18(1-3), 1-74. <https://doi.org/10.1080/08913810608443650>

- Cotta, M., & Best, H. (2000). Between professionalization and democratization: A synoptic view on the making of the European representative. In H. Best & M. Cotta (eds.), *Parliamentary representation in Europe 1848-2000* (pp. 493-526). Oxford: Oxford University Press.
- Cotta, M., & Best, H. (2007). Parliamentary representatives from the early democratization of Europe: Political representations and the great change of European societies. In M. Cotta & H. Best (eds.), *Democratic representation in Europe: Diversity, change and convergence* (pp. 1-26). Oxford: Oxford University Press.
- Daalder, H. (1974). *Politisering en lijdelijkheid in de Nederlandse politiek*. Assen: Van Gorcum.
- Daalen, R. van, & De Regt, A. (2004). Verborgene krenkingen in het onderwijs: Kanttekeningen bij meritocratisering. *Amsterdamse Sociologische Gids*, 31(4), 527-541.
- Damhuis, K. (2020). *Roads to the radical right: Understanding different forms of electoral support for radical right-wing parties in France and the Netherlands*. Oxford: Oxford University Press.
- Damhuis, K., & Westheuser, L. (2024). Cleavage politics in ordinary reasoning: How common sense divides. *European Societies*, 26(4), 1195-1231. <https://doi.org/10.1080/14616696.2023.230064>
- Dassonneville, R., Hooghe, L., & Marks, G. (2024). Transformation of the political space: A citizens' perspective. *European Journal of Political Research*, 63, 45-65. <https://doi.org/10.1111/1475-6765.12590>
- Deegan-Krause, K. (2007). New dimensions of political cleavage. In R.J. Dalton & H.-D. Klingemann (eds.), *The Oxford handbook of political behaviour* (pp. 538-556). Oxford: Oxford University Press.
- Dekker, P. (2009). Verscheidenheid verkend. In P. Dekker, T. van der Meer, P. Schyns, & E. Steenvoorden (red.), *Crisis in aantocht: Verdiepingsstudie Continu Onderzoek Burgerperspectieven* (pp. 115-134). SCP.
- Dekker, P. (2019). Corrigerende tik voor de diplomademocratie: Over het referendum. In A.W. Heringa & J. Schinkelshoek (red.), *Groot onderhoud of kruimelwerk: Ongevraagd commentaar op de aanbevelingen van de Staatscommissie Parlementair Stelsel* (pp. 89-100). Boom.

- Dekker, P., & Van der Meer, T. (2009). Opleidingsverschillen verder onderzocht. In P. Dekker, T. van der Meer, P. Schyns, & E. Steenvoorden (red.), *Crisis in aantocht: Verdiepingsstudie Continu Onderzoek Burgerperspectieven* (pp. 135-152). SCP.
- Dekker, P., & Den Ridder, J. (2011). De publieke opinie. In R. van der Bijl, J. Boelhouwer, M. Cloin, & E. Pommer (red.), *De sociale staat van Nederland 2011* (pp. 55-76). SCP.
- Dekker, P., & Den Ridder, J. (2022, april 22). Over lage opkomst en politieke ongelijkheid. Montesquieu Instituut. https://www.montesquieu-instituut.nl/id/vls1blx83kh/nieuws/over_lage_opkomst_en_politieke.
- Dekker, P., & Uslaner, E.M. (2001). *Social capital and participation in everyday life*. Routledge.
- Dekker, P., Bovens, M.A.P., & Tiemeijer, W. (2016). Het zijn de academici: Opleiding als sociale en politiek-culturele scheidslijn. In A.E. Bronner et al. (red.), *Ontwikkelingen in het marktonderzoek 2016: MOA-jaarboek* (pp. 153-168). MOA.
- Dench, G. (2006). *The rise and rise of meritocracy*. Blackwell/The Political Quarterly.
- Dovi, S. (2008). Political representation. In E.N. Zalta (ed.), *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Fall 2008 Edition). <https://plato.stanford.edu/archives/fall2008/entries/political-representation/>.
- Dronkers, J., & Van de Werfhorst, H. (2016). Meritocratisering in schoolloopbanen in Nederland. In P. de Beer & M. van Pinxteren (red.), *Meritocratie: Op weg naar een nieuwe klassensamenleving* (pp. 25-43). Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Duijn, R. van (1966). Aan ouders van provoos. *Ons Gezin*, 32(3), 69-71. <https://www.delpher.nl/nl/tijdschriften/view?identificatie=MMATRo7:001493003:00008>
- Durose, C., Richardson, L., Combs, R., Eason, C., & Gains, F. (2013). Acceptable difference: Diversity, representation and pathways to UK politics. *Parliamentary Affairs*, 66(2), 246-267.
- Duyvendak, J.W., & Hurenkamp, M. (red.). (2004). *Kiezen voor de kudde: Lichte gemeenschappen en de nieuwe meerderheid*. Van Genep.
- Eckstein, K., Noack, P., & Gniewosz, B. (2012). Attitudes toward political engagement and willingness to participate in politics: Trajectories throughout adolescence. *Journal of Adolescence*, 35(3), 485-495.

- Eijk, G. van (2010). *Unequal networks: Spatial segregation, relationships and inequality in the city* [dissertatie, TU Delft].
- Elchardus, M. (2012). Van de losgezongen elite naar de gefrustreerde achterban en terug. In M. Elchardus & I. Glorieux (red.), *Voor spelbaar uniek* (pp. 325-352). Lannoo.
- Elchardus, M., & Smits, W. (2002). *Anatomie en oorzaken van het wantrouwen*. VUB-Press.
- Engbersen, G., Snel, E., & 't Hart, M. (2015). *Mattheus in de buurt: Over burgerparticipatie en ongelijkheid in steden*. Rotterdam: Erasmus Universiteit Rotterdam.
- Farrell, D., & Scully, R. (2007). *Representing Europe's citizens? Electoral institutions and the failure of parliamentary representation*. Oxford: Oxford University Press.
- Frissen, P. (2009). *Gevaar verplicht: Over de noodzaak van aristocratische politiek*. Van Genneep.
- Galston, W. (2003). The new class vs. social democracy. *The Public Interest*, 153, 100-104.
- Ganzeboom, H., & Arab, Y. (2019). Zijn de verschillen in politieke voorkeuren tussen hoger en lager opgeleiden toegenomen? In *Samenhang in Europa: Eenheid in Verscheidenheid* (pp. 121-139). Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Gaxie, D., & Godmer, L. (2007). Cultural capital and political selection: Educational backgrounds of parliamentarians. In M. Cotta & H. Best (eds.), *Democratic representation in Europe* (pp. 106-135). Oxford: Oxford University Press.
- Gesthuizen, M. (2005). How socially committed are the Dutch low-educated? *European Sociological Review*, 22(1), 91-105.
- Goodhart, D. (2020). *Head hand heart: The struggle for dignity and status in the 21st century*. Penguin Books.
- Graaf, R. de, Ten Have, M., & Van Dorsselaer, S. (2010). *De psychische gezondheid van de Nederlandse bevolking. NEMESIS-2: Opzet en eerste resultaten*. Trimbos-instituut.
- Green, J.E. (2010). *The eyes of the people: Democracy in an age of spectatorship*. Oxford: Oxford University Press.
- Grossman, M., & Hopkins, D.A. (2024). *Polarized by degrees: How the diploma divide and the culture war transformed American politics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Grundiza, S., & Lopez Vilaplana, C. (2013). *Intergenerational transmission of disadvantages*. Eurostat: Statistics in Focus, 27/2013.

- Hooghe L., Marks, G., & Kamphorst, J. (2025). Field of Education and Political Behavior: Predicting GAL/TAN Voting. *American Political Science Review*, 119(2), 794-811. doi:10.1017/S0003055424000583
- Houwen, K. van der, Kloosterman, R. & Te Riele, S. (2010). *Contacten tussen bevolkingsgroepen*. In: *Sociale samenhang: participatie, vertrouwen en integratie* (pp. 183-196). Den Haag: CBS.
- Huijnk, W. & Josten, E. (2024). *Brede participatie*. In: Vermeij, L. (red.), *Koersen op kwaliteit van de samenleving: Sociale en Culturele Ontwikkelingen 2024* (pp. 45-59). Den Haag: SCP.
- Hurenkamp, M., Tonkens, E. & Duyvendak, J.W. (2006). *Wat burgers bezielt: Een onderzoek naar burgerinitiatieven*. Amsterdam: UvA/NCIS.
- Hurenkamp, M., Dekker, P. & Tonkens, E. (2024). *Losers of representation: Gains and losses of globalisation as seen by workers in internationalised companies in the Netherlands*. *European Journal of Cultural and Political Sociology*, 11(2), 231-254.
- Inglehart, R. (1977). *The silent revolution: Changing values and political styles among Western publics*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Ignazi, P. (2003). *Extreme right parties in Western Europe*. Oxford: Oxford University Press.
- Ingen, E. van & Meer, T. van der (2016). Schools or pools of democracy? A longitudinal test of the relation between civic participation and political socialization. *Political Behavior*, 38(1), 83-103.
- Janmaat, J.G. & Mons, N. (2011). Promoting ethnic tolerance and patriotism: The role of education system characteristics. *Comparative Education Review*, 55(1), 56-81.
- Janmaat, J.G., Mostafa, T. & Hoskins, B. (2014). Widening the participation gap: The effect of educational track on reported voting in England. *Journal of Adolescence*, 37, 473-482.
- Jun, U. (2003). Great Britain: From the prevalence of the amateur to the dominance of the professional politician. In: Borchert, J. & Zeiss, J. (eds.), *The Political Class in Advanced Democracies: A Comparative Handbook* (pp. 164-186). Oxford: Oxford University Press.
- Kaase, M. & Marsh, A. (1979). Political action: A theoretical perspective. In: Barnes, S.H. & Kaase, M. (eds.), *Political Action: Mass Participation in Five Western Democracies* (pp. 27-58). Beverly Hills: Sage.

- Kalmijn, M. & Uunk, W. (2015). Opleidingshomogamie in Nederland revisited: Stabiele of toenemende segmentatie op de huwelijksmarkt? *Mens & Maatschappij*, 90(4), 379-404.
- Kam, C.D. & Palmer, C.L. (2008). Reconsidering the effects of education on political participation. *Journal of Politics*, 70(3), 612-631.
- Katz, R.S. & Mair, P. (1995). Changing models of party organization and party democracy: The emergence of the cartel party. *Party Politics*, 1(1), 5-28.
- Keating, A. & Janmaat, J.G. (2016). Education through citizenship at school: Do school activities have a lasting impact on youth political engagement? *Parliamentary Affairs*, 69(2), 409-429.
- Kitschelt, H.P. & Rehm, P. (2023). Polarity reversal: The socioeconomic reconfiguration of partisan support in knowledge societies. *Politics & Society*, 51(4), 520-566.
- Kitschelt, H. & Rehm, P. (2024). Voter switchers and social democracy in contemporary knowledge capitalism. In: Häusermann, S. & Kitschelt, H. (eds.), *Beyond Social Democracy: The Transformation of the Left in Emerging Knowledge Societies* (pp. 193-215). Cambridge: Cambridge University Press.
- Klüver, H. (2012). Informational lobbying in the European Union: The effect of organisational characteristics. *West European Politics*, 35(3), 491-510.
- Klüver, H. & Saurugger, S. (2013). Opening the black box: The professionalization of interest groups in the EU. *Interest Groups & Advocacy*, 2(2), 185-202.
- Koole, R. (1992). *De opkomst van de moderne kaderpartij: Veranderende partijorganisaties in Nederland 1960-1990*. Utrecht: Het Spectrum.
- Koole, R.A., Holsteyn, J.J.M. van & Elkink, J.A. (2000). *Rekrutering en representatie in een representatief bestel: Bevindingen van een empirisch onderzoek onder leden en kiezers van CDA, D66, PvdA en VVD*. Leiden: Universiteit Leiden.
- Koster, W. de, Achterberg, P., Houtman, D. & van der Waal, J. (2010). Van God los: Post-christelijk cultureel conflict in Nederland. *Sociologie*, 6(3), 27-49.
- Kriesi, H. (1989). New social movements and the new class in the Netherlands. *American Journal of Sociology*, 94(5), 1078-1116.
- Kriesi, H. (2005). *Direct democratic choice: The Swiss experience*. Oxford: Lexington Books.

- Kriesi, H. et al. (2006). Globalization and the transformation of the national political space: Six European countries compared. *European Journal of Political Research*, 45(6), 921-956.
- Kriesi, H. et al. (2008). *West European Politics in the Age of Globalization*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kriesi, H. et al. (2012). *Political Conflict in Western Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Krouwel, A.P.M., van Lindert, J., Kutiyski, Y. & Pupovac, D. (2018). *Typen niet-stemmers: Onderzoek naar verschillende typen niet-stemmers en hun beweegredenen om sommige verkiezingen wel en andere niet te gaan stemmen*. Den Haag: Ministerie van BZK.
- Kuipers, G. (2001). *Goede humor, slechte smaak: Nederlanders over moppen*. Amsterdam: Boom.
- Kuipers, G. & van der Haak, M. (2014). De cultuurkloof? In: Bovens, M., Dekker, P. & Tiemeijer, W. (red.), *Gescheiden werelden? Een verkenning van sociaal-culturele tegenstellingen in Nederland* (pp. 193-216). Den Haag: SCP/WRR.
- Kunst, S.C. (2022). *The educational divide in openness towards globalisation in Western Europe* (dissertatie). Universiteit van Amsterdam.
- Kuppens, T., Spears, R., Manstead, A., Spruyt, B. & Easterbrook, M. (2018). Educationism and the irony of meritocracy. *Journal of Experimental Social Psychology*, 76, 429-447.
- Lauder, H., Brown, P., Dillabough, J.A. & Halsey, A.H. (2006). Introduction: The prospects for education. In: Lauder et al. (eds.), *Education, Globalization and Social Change* (pp. 1-70). Oxford: Oxford University Press.
- Lauglo, J. & Øia, T. (2008). Education and civic engagement: Review of research among Norwegian youth. *OECD Education Working Papers*, No. 12.
- Lensink, E. (1994). *Wethouders en raadsleden: Een actueel beeld van ongeveer 11.000 gemeentebestuurders*. Den Haag: VNG Uitgeverij.
- Leroy, P. (2020). De gele hesjes: Sociale geografie van een volkse milieubeweging. *Geografie.nl*, 1 mei. <https://geografie.nl/artikel/de-gele-hesjes>.
- Lijphart, A. (1997). Unequal participation: Democracy's unresolved dilemma. *American Political Science Review*, 91(1), 1-14.
- Lipset, S.M. & Rokkan, S. (1967). Cleavage structures, party systems and voter alignments: An introduction. In: Lipset, S.M. & Rokkan, S. (eds.), *Party Systems and Voter Alignments: Cross-National Perspectives* (pp. 1-64). New York, NY: Free Press.

- Koole, R.A. (2019). Is een 'akkoorden-democratie' wel een democratie? *RegelMaat*, 34, 95-111. <https://doi.org/10.5553/RM/0920055X2019034002002>
- Manin, B. (1997). *The principles of representative government*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mansbridge, J. (1999). Should blacks represent blacks and women represent women? A contingent 'yes'. *The Journal of Politics*, 61, 628-657.
- Markovits, D. (2020). *The Meritocracy Trap*. New York, NY: Penguin Putnam.
- Martin, M. & Islar, M. (2021). The 'end of the world' vs. the 'end of the month'. *Sustainability Science*, 16, 601-614. <https://doi.org/10.1007/s11625-020-00877-9>
- McNamee, S.J. & Miller, R. (2009). *The meritocracy myth*. Lanham: Rowman & Littlefield.
- Meer, F. van der (2021). *Openbaar bestuur en het ambtelijk apparaat*. Den Haag: CAOP.
- Meer, T. van der (2018). De participatie-elite en de participatieparadox. *Stuk Rood Vlees*.
- Meer, T. van der (2024). *Waardenloze politiek: Hoe de Nederlandse politiek de kunst van het conflict verloor*. Amsterdam: Querido.
- Mijs, J.J. (2015). The unfulfillable promise of meritocracy: Three lessons and their implications for justice in education. *Social Justice Research*, 28(1), 1-21.
- Michels, R. (1911). *Zur Soziologie des Parteiwesens in der modernen Demokratie: Untersuchungen über die oligarchischen Tendenzen des Gruppenlebens*. Leipzig.
- Milbrath, L.W. (1965). *Political participation: How and why do people get involved in politics?* Chicago, IL: Rand McNally.
- Mongrain, P., Junius, N. & Brack, N. (2024). As you wish? Public preferences for models of representation and MPs' role orientations. *European Journal of Political Research*. <https://doi.org/10.1111/1475-6765.12734>.
- Moor, J. de (2017). Lifestyle politics and the concept of political participation. *Acta Politica*, 52, 179-197.
- Moquette, F.G. (1966). Het Nederlandse parlement: Gegevens over leeftijd, lidmaatschapsduur, opleiding, beroep, wetgevende ervaring, en bestuurspraktijk. *Acta Politica*, 1(4), 112-153.
- Muis, Q. (2024). 'Who are those people?' *Causes and consequences of polarization in the schooled society*. Tilburg: Open Press.

- Mulder, L. (2025). *Mind the gap! Inequalities in democratic support among adolescents* (dissertatie). Universiteit van Amsterdam.
- Nie, N.H., Junn, J. & Stehlik-Barry, K. (1996). *Education and democratic citizenship in America*. Chicago, IL: University of Chicago Press.
- Noije, L. van (2016). Ertoe doen in de buurt: Toegenomen ongelijkheid in buurtparticipatie tussen buurten en bewoners? *Mens en Maatschappij*, 91(4), 319-356.
- Noord, J. van, Spruyt, B., Kuppens, T., & Spears, R. (2019). Education-based status in comparative perspective: The legitimization of education as a basis for social stratification. *Social Forces*, 98(2), 649-676.
- Noord, J. van, Spruyt, B., Kuppens, T., & Spears, R. (2023). Classified out of society? How educational classification induces political alienation through feelings of misrecognition. *British Journal of Sociology*, 74(5), 858-872.
- Noord, J. van, Kuppens, T., Spruyt, B., et al. (2024). Education-based affective attitudes: Higher educated-bias is related to more political trust and less populism. *Acta Politica*.
- Noordzij, K. (2023). *The revolt of the deplored: Cultural distance and less-educated citizens' political discontent* [Doctoral dissertation, Erasmus Universiteit Rotterdam].
- Noordzij, K., de Koster, W., & van der Waal, J. (2024). Politicians' high-status signals make less-educated citizens more supportive of aggression against government: A video-vignette survey experiment. *The British Journal of Sociology*, 75(4), 500-518.
- Norris, P. (1997). Conclusions: Comparing passages to power. In P. Norris (Ed.), *Passage to power: Legislative recruitment in advanced democracies* (pp. 209-231). Cambridge: Cambridge University Press.
- Norris, P., & Inglehart, R. (2019). *Cultural backlash: Trump, Brexit, and authoritarian populism* (1st ed.). Cambridge: Cambridge University Press.
- OECD. (2010). *Economic policy reforms: Going for growth 2010*. <http://www.oecd.org/eo/growth/economicpolicyreformsgoingforgrowth2010.htm>
- Oldersma, J., Portegijs, W., & Janzen-Marquard, M. (1999). The iron ring in Dutch politics revisited. *Public Administration*, 77(2), 335-360.
- Onderwijsinspectie. (2016). *De staat van het onderwijs 2015-2016*. <https://www.onderwijsinspectie.nl/documenten/rapporten/2017/04/12/staat-van-het-onderwijs-2015-2016>

- Otjes, S. (2021, June 28). De culturele dimensie als de centrale politieke dimensie in de Nederlandse politiek. *De Hofvijver*. https://www.montesquieu-instituut.nl/id/vljxdmykyxx/nieuws/de_culturele_dimensie_als_de_centrale?colctx=viz25f37wszf.
- Ouattara, E., & Van Der Meer, T. (2023). Distrusting democrats: A panel study into the effects of structurally low and declining political trust on citizens' support for democratic reform. *European Journal of Political Research*, 62(4), 1101-1121.
- Paxton, F. (2020). Towards a populist local democracy? The consequences of populist radical right local government leadership in Western Europe. *Representation*, 56(3), 411-430.
- Paxton, F. (2023). *Restrained radicals: Populist radical right parties in local government*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Parry, G., Moyser, G., & Day, N. (1992). *Political participation and democracy in Britain*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Persson, M. (2015). Education and political participation. *British Journal of Political Science*, 45(3), 689-703.
- Persson, M., Lindgren, K.-O., & Oskarsson, S. (2016). How does education affect adolescents' political development? *Economics of Education Review*, 53, 182-193.
- Phillips, A. (1995). *The politics of presence*. Oxford: Oxford University Press.
- Phillips, A. (2012). Representation and inclusion. *Politics & Gender*, 8(4), 512-518.
- Piketty, T., & Sandel, M. (2025). *Equality: What it means and why it matters*. Polity Press.
- Pitkin, H.F. (1967). *The concept of representation*. Berkeley, CA: University of California Press.
- Putnam, R.D. (2000). *Bowling alone: The collapse and revival of American community*. Simon & Schuster.
- Putnam, R.D. (2015). *Our kids: The American dream in crisis*. Simon & Schuster.
- Reybrouck, D. Van. (2008). *Pleidooi voor populisme*. Amsterdam/Antwerpen: Querido.
- Ridder, J. den, van Holsteyn, J., & Koole, R. (2009). *Electoraat en selectoraat in de representatieve democratie* [Paper presentation]. Werkgroep Democratic Audit, Nijmegen, Netherlands, 27-28 mei 2009.
- Ridder, J. den, Koole, R., & van Holsteyn, J. (2019). Something for everyone? Political parties, party members and representation

- in the Netherlands. In K. Heidar & B. Wauters (eds.), *Do parties still represent? An analysis of the representativeness of political parties in Western democracies* (pp. 105-121). Abingdon: Routledge.
- Riele, S. te, Kloosterman, R., & de Graaf, A. (2012). *Ontwikkelingen in opleidingshomogamie*. Den Haag: CBS.
- Rosenstone, S.J., & Hansen, J.M. (1993). *Mobilization, participation, and American democracy*. New York, NY: Longman Publishing Group.
- Sandel, M. (2020). *De tirannie van verdienste*. Utrecht: Ten Have.
- Sanders, L. (1997). Against deliberation. *Political Theory*, 25(3), 347-376.
- Saurugger, S. (2012). The professionalization of EU's civil society: A conceptual framework. In J.W. van Deth & W.A. Maloney (eds.), *New participatory dimensions in civil society* (pp. 69-83). Londen: Routledge.
- Schakel, W., & van der Pas, D. (2021). Degrees of influence: Educational inequality in policy representation. *European Journal of Political Research*, 60(2), 418-437.
- Schakel, W., Persson, M., & Sundell, A. (2024). The economic and cultural dimensions of unequal policy representation. *Socio-Economic Review*, 22, mwae043. <https://doi.org/10.1093/ser/mwae043>
- Schattschneider, E.E. (1960). *The semi-sovereign people: A realist's view of democracy in America*. New York, NY: Holt, Rinehart and Winston.
- Schmeets, H. (2007). Opzet en uitvoering van het Nationaal Kiezersonderzoek. In K. Aarts, H. van der Kolk, & M. Rosema (eds.), *Een verdeeld electoraat: De Tweede Kamerverkiezingen van 2006* (pp. 259-274). Utrecht: Spectrum.
- Schulenburg, R., & Buitenhuis, M. (2021). Beperkte ongelijkheid door inkomenshomogamie, maar effect kan gaan toenemen. *ESB*, 106(4802), 464-466.
- Schumpeter, J.A. (1943). *Capitalism, socialism and democracy* (3rd ed.). New York, NY: Harper Colophon Books.
- Schut, K., Costera Meijer, I., & Lauf, E. (2024). *Jongeren, nieuws en sociale media: Een blik op de toekomst van het nieuws*. Hilversum: Commissariaat voor de Media.
- Secker, W.P. (1991). *Ministers in beeld: De sociale herkomst van de Nederlandse ministers (1848-1990)*. Leiden: dswo Press.

- Sen, A. (2000). Merit and justice. In K. Arrow, S. Bowles, & S.N. Durlauf (eds.), *Meritocracy and economic inequality* (pp. 5-16). Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Sie Dhian Ho, M., Elchardus, M., Houtkamp, C., van der Laan, T., & Wessel, N. (2025). *Tussen hoop en vrees*. Den Haag: Clingendael Alert.
- Skocpol, T. (2003). *Diminished democracy: From membership to management in American civic life*. Norman, OK: University of Oklahoma Press.
- Skocpol, T. (2004). Voice and inequality: The transformation of American civic democracy. *Perspectives on Politics*, 2(1), 3-20.
- Slobbe, M. van. (2019). *Onder ons: De overheid en het onvermogen om integratie af te dwingen bij voetbalclubs*. Almere: Parthenon.
- Smets, K., & van Ham, C. (2013). The embarrassment of riches? A meta-analysis of individual-level research on voter turnout. *Electoral Studies*, 32(2), 344-359.
- Sobolewska, M., & Ford, R. (2020). *Brexitland*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sociaal en Cultureel Planbureau. (2009). *De sociale staat van Nederland 2009*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Sociaal en Cultureel Planbureau. (2025). *Burgerperspectieven, Bericht 1*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Sommer, M. (2024). *Hoe het gelukkigste land ter wereld zijn goede humeur verloor*. Amsterdam: Prometheus.
- Spierings, N., Sipma, T., & Blommaert, E.C.C.A. (2021). Meer parlementariërs zoals onszelf: Wie kiezen voor vrouwen, mbo'ers, dorpelingen en vakmensen? In *Versplinterde vertegenwoordiging: Nationaal Kiezersonderzoek 2021* (pp. 66-75). Amsterdam: Stichting Kiezersonderzoek Nederland.
- Spruyt, B. (2012). *Living apart together? Over de gevolgen van onderwijsverschillen in de symbolische samenleving* (Doctoral dissertation). Vrije Universiteit Brussel.
- Spruyt, B. (2014). Vlaanderen: Conflictdenken als nieuwe scheidslijn. In M. Bovens, P. Dekker, & W. Tiemeijer (eds.), *Gescheiden werelden? Een verkenning van sociaal-culturele tegenstellingen in Nederland* (pp. 79-100). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau & Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid.
- Spruyt, B., & Kuppens, T. (2015). Warm, cold, competent or incompetent? An empirical assessment of public perceptions of the

- higher and less educated. *Current Sociology*, 63(7), 1058-1077.
<https://doi.org/10.1177/0011392115583678>
- Staatscommissie Parlementair Stelsel. (2018). *Lage drempels, hoge dijken: Democratie en rechtsstaat in balans*. Amsterdam: Boom.
- Stekelenburg, J. van. (2023). Het nieuwe demonstreren. In T. Kansil, P. Ponsaers, R. Salet, & P. De Baets (eds.), *Nieuwe spanningen, Cahiers Politiestudies*, 67(2), 13-43. Gompel & Svacina.
- Stokkom, B. van. (2003). Deliberatie zonder democratie? Ongelijkheid en gezag in interactieve beleidsvorming. *Beleid & Maatschappij*, 30(3), 153-165.
- Stubager, R. (2010). The development of the educational cleavage: Denmark as a critical case. *West European Politics*, 33(3), 505-533.
<https://doi.org/10.1080/01402381003654584>
- Tammes, P., & Dekker, P. (2007). Het opinieklimaat. In R. Bijl, J. Boelhouwer, & E. Pommer (eds.), *De sociale staat van Nederland* (pp. 57-84). Den Haag: SCP.
- Teorell, J., Sum, P., & Tobiasen, M. (2007). Participation and political equality: An assessment of large-scale democracy. In J.W. van Deth, J.R. Montero, & A. Westholm (eds.), *Citizenship and involvement in European democracies: A comparative analysis* (pp. 384-414). Londen: Routledge.
- Theocharis, Y., de Moor, J., & Van Deth, J.W. (2021). Digitally networked participation and lifestyle politics as new modes of political participation. *Policy & Internet*, 13(1), 30-53. <https://doi.org/10.1002/poi3.234>
- Thiébauld, J.-L. (1991). The social background of Western European cabinet ministers. In J. Blondel & J.-L. Thiébauld (eds.), *The profession of government minister in Western Europe* (pp. 19-30). Londen: Macmillan.
- Thijs, P., Kranendonk, M., Mulder, L., Wanders, F., ten Dam, G., van der Meer, T., & van de Werfhorst, H. (2019). *Democratische kernwaarden in het voortgezet onderwijs: Adolescentenpanel Democratische Kernwaarden en Schoolloopbanen – Jaar 1: 2018/2019*. Universiteit van Amsterdam, ADKS.
- Tiemeijer, W. (2014). De Verenigde Staten: Culture wars. In M. Bovens, P. Dekker, & W. Tiemeijer (eds.), *Gescheiden werelden? Een verkenning van sociaal-culturele tegenstellingen in Nederland* (pp. 33-58). Den Haag: SCP & WRR.
- TNO. (2021). *Akkoord van belang: Over belangenvertegenwoordiging aan de klimaattafels en de totstandkoming van het Klimaatakkoord* (Rapportnr. P12357).

- Treiman, D.J., Ganzeboom, H.B., & Rijken, S. (2003). Educational expansion and educational achievement in comparative perspective. California Center for Population Research.
- Trüdinger, E.M., & Bächtiger, A. (2022). Attitudes vs. actions? Direct-democratic preferences and participation of populist citizens. *West European Politics*, 46(1), 241-254. <https://doi.org/10.1080/01402382.2022.2105882>
- Veen, A. van. (2014). *Regulation without representation? Independent regulatory authorities and representative claim-making in the Netherlands* (Doctoral dissertation). Universiteit Utrecht.
- Verba, S., & Nie, N.H. (1972). *Participation in America: Political democracy and social equality*. New York, NY: Harper and Row.
- Verba, S., Nie, N.H., & Kim, J.-O. (1978). *Participation and political equality: A seven-nation comparison*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Verba, S., Schlozman, K.L., & Brady, H.E. (1995). *Voice and equality: Civic voluntarism in American politics*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Versantvoort, M.C., Klomp, M.C.M., Elsen, M., Tromp, T., Kieruij, N., de Kluizenaar, Y., Iedema, J., Heil, L., & van den Heuvel, I. (2024). *Tussen duurzaam denken en duurzaam doen: Houding, gedrag en veranderbereidheid van religieuze en niet-religieuze Nederlanders als het gaat om klimaat*. Sociaal en Cultureel Planbureau; Protestantse Theologische Universiteit.
- Visser, V. (2023). *Who is invited? A mixed-method study on governments' and citizens' perspectives on invitational governance* (Doctoral dissertation). Erasmus Universiteit Rotterdam.
- VNG. (1980). *Wethouders in Nederland: Een onderzoek naar hun positie en functioneren*. 's-Gravenhage: Uitgeverij van de Nederlandse Vereniging van Gemeenten.
- Vogels, R., Turkenburg, M., & Herweijer, L. (2021). *Samen of gescheiden naar school: De betekenis van sociale scheiding en ontmoeting*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Völker, B., Andriessen, I., & Posthumus, H. (2014). Gesloten werelden? Sociale contacten tussen lager- en hogeropgeleiden. In M. Bovens, P. Dekker, & W. Tiemeijer (eds.), *Gescheiden werelden? Een verkenning van sociaal-culturele tegenstellingen in Nederland* (pp. 217-234). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau & Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid.
- Völker, B. (2022). 'Birds of a feather' – Forever? Homogeneity in adult friendship networks through the life course. *Advances in*

- Life Course Research*, 53, 100498. <https://doi.org/10.1016/j.alcr.2022.100498>.
- Vollaard, H., & Jansen, G. (eds.) (2022). *Democratie in de gemeente: Lokaal Kiezersonderzoek 2022*. Amsterdam: SKON.
- Vollaard, H., De Blok, L., Den Ridder, J., & Jansen, G. (red.) (2022). *De lokale niet-stemmer: Een analyse van de lage opkomst bij de gemeenteraadsverkiezingen van 2022*. Universiteit Utrecht / SCP / Universiteit van Amsterdam.
- Voogd, J. de. (2011). *Bakfietsen en rolluiken: De electorale geografie van Nederland*. Bureau de Helling.
- Voogd, J. de, & Cuperus, R. (2021). *Atlas van afgehaakt Nederland: Over buitenstaanders en gevestigden*. Ministerie van BZK.
- Vries, C.E. de, & Hobolt, S.B. (2020). *Political entrepreneurs: The rise of challenger parties in Europe*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Vuyk, K. (2017). *Oude en nieuwe ongelijkheid: Over het failliet van het verheffingsideaal*. Klement.
- Waal, J. van der, & Achterberg, P. (2006). Stille revolutie, contra-revolutie of cultureel conflict?: Veranderingen in de politieke cultuur en hun invloed op het verband tussen klassenpositie en stemgedrag. *Res Publica*, 48(4).
- Waal, J. van der, Achterberg, P., & Houtman, D. (2007). Class is not dead – it has been buried alive: Class voting and cultural voting in postwar Western societies (1956-1990). *Politics and Society*, 35(3), 403-426.
- Waeterloos, C. (2022a). *Political participation on social media: A multi-perspective inquiry into its occurrence, underlying mechanisms and associated political behaviours* [Doctoral dissertation, Universiteit Gent].
- Waeterloos, C. (2022b). Online activisme is meer dan een luie klik op de muis. *Samenleving & Politiek*, 29(9), 16-21.
- Werfhorst, H. van de, & Kraaykamp, G. (2001). Four field-related educational resources and their impact on labor, consumption, and sociopolitical orientation. *Sociology of Education*, 74, 296-317. <http://dx.doi.org/10.2307/2673137>
- Werfhorst, H. van de (red.) (2015). *Een kloof van alle tijden: Verschillen tussen lager en hoger opgeleiden in werk, cultuur en politiek*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Werfhorst, H. van de, & Dronkers, J. (2016). Twee kanten van de meritocratie: Trends in nominale en positionele ongelijkheid.

- In P. de Beer & M. van Pinxteren (eds.), *Meritocratie: Op weg naar een nieuwe klassensamenleving* (pp. 45-63). Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Westerloo, G. van. (2004). *Niet spreken met de bestuurder*. Amsterdam: De Bezige Bij.
- Wetenschappelijk Raad voor het Regeringsbeleid (2005). *Vertrouwen in de buurt*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Whelan, C., & Layte, R. (2004). Economic change, social mobility and meritocracy: Reflections on the Irish experience. *Quarterly Economic Commentary*, 1-20. ESRI.
- Wilde, P. de, Koopmans, R., & Merkel, W. (eds.) (2019). *The struggle over borders: Cosmopolitanism and communitarianism*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Wille, A. C. (1994). *The accidental activist: Potential political participation in the Netherlands* [Doctoral dissertation, Universiteit van Amsterdam].
- Wille, A. (2001). Politieke participatie en representativiteit in het interactieve beleidsproces. In J. Edelenbos & R. Monnikhof (eds.), *Lokale interactieve beleidsvorming: Een vergelijkend onderzoek naar de consequenties van interactieve beleidsvorming voor het functioneren van de lokale democratie* (pp. 87-115). Lemma.
- Wille, A. (2009). Politieke participatie in Nederland: Meer democratie met minder gelijkheid. Paper gepresenteerd in de werkgroep Democratic Audit, 27-28 mei 2009, Nijmegen.
- Wille, A. (2018). Ongelijkheid en de hoogopgeleide participatie-elite. In T. van der Meer, H. van der Kolk, & R. Rekker (eds.), *Aanhoudend wisselvallig: Nationaal Kiezersonderzoek 2017* (pp. 58-65).
- Woodhall, M. (2001). Financing higher education: The potential contribution of fees and student loans. *International Higher Education*, 22(8).
- Wooldridge, A. (2021). *The aristocracy of talent: How meritocracy made the modern world*. Allen Lane.
- Wetenschappelijk Raad voor het Regeringsbeleid. (2020). *Samenleven in verscheidenheid: Beleid voor de migratiesamenleving* (Rapport 103). WRR.
- Young, M. (1958/1994). *The rise of the meritocracy*. With a new introduction by the author.
- Zeldenrijk, D. (2010). *Je voelt het gewoon: Een onderzoek naar schoolkeuze en segregatie*. RMO.

